

A

MAGYAR NÉPOKTÁSÜGY FEJLŐDÉSE

1867-1887.

TEKINTETTEL GÖNCZY PÁL MŰKÖDÉSÉRE

A MÁRAMAROSMEGYEI TANKER. „ÁLT. TANÍTÓ-EGYESÜLET”⁴ ÁLTAL
PÁLYADÍJAL KOSZORÚZOTT MŰ

ÍRTA

P E R E S S Á N D O R /

BUDAPEST
H O R N Y Á N S Z K Y V I K T O R K Ö N Y V N Y O M D Á J A .
1890.

„Nincs szebb emléke nagy férfiaknak azon érzésnél,
melyet jobb emberek szívében hagynak magok
után.” Br. EÖTVÖS JÓZSEF.

„A tudomány s a munka, melynek gyümölcse a jólét,
mindenkor nemesítik az embert.”

TREFORT ÁGOSTON.

„Miben áll a lélek nevelése? a test nevelésében; míg
a testet neveled, a felébresztett lelki tehetségek
mellette önként fejlenek ki. A foglalatosság, a
munka a neveléstől elszakaszthatatlan földolog.”

GÖNCZY PÁL.

ELŐSZÓ.

Örömet írtam e művecskét, mert látom általa az 1867-től 1887-ig terjedő kor küzdelmét népoktatásügyünk terén és látom ez ügy nagy-szerű fejlődését, mely aránylag csekély anyagi eszközök mellett, de a legnemesebb emberi erők munkájánál a arán létesült.

Az a tény, hogy a magyar nemzeti népnevelésügyért nemcsak a hivatalos tényezők minde-nike, de a hivatott társadalom is mind szélesebb körben és folyvást intenzívebb módon munkál-kodik s az a tény, hogy a magyar nemzeti nép-nevelés a magyar társadalom, a magyar állam életkérdései sorába emeltetett s felvirágzásának alapjaként ismertetik el: hálával tölt be a múlt és bizalommal a jövő iránt.

A múltak édes emléke, a munka becses sikerei, a nagy állami és társadalmi ügy állapotának helyes ismerete gyújtson örömet a szívekben s adjon erőt és lelkesedést a jövő feladatainak megoldásához!

Losonczon, 1887. év.

Peres Sándor.

TARTALOM.

	Lap.
Előszó	1
Bevezetés	1
Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk	7
Népoktatásügyünk fejlődése.....	33
1. Óvodák	34
2. Népiskolák és emberbaráti intézetek	38
3. Szakiskolák	65
4 Felsőbb népiskolák, polgári iskolák. Nőnevelés	70
5. Tanítóképzés. Tanítók	81
6. A népoktatásügyi felügyelet	103
7. A nevelés irodalma.....	108
Függelék. A tanítóképezdék tantervei	121
Felső nép- s polgári iskolák tantervei.....	122
Elemi iskolák tantervei	124
Az 1868. XXXVIII. törvénycikk	126
Statisztika.....	133

BEVEZETÉS.

A nemzet politikai élete nagy hatást gyakorol oktatásügyének állapotára s saját céljai szerint szervezi ezt : de a kormányzás módja, mely alá egy nemzetet kényszerítenek, bármint ragadja is magához az oktatásügy vezetését, ellenőrzését: sohasem változtatja át az idegenkedő nemzet nevelésének *irányát* és *szellemét*, mert hatalma «sak a külsőségekre terjed.

Ez a tanulsága az újabb kornak.

1849—1867-ig abszolút uralom kénye-kedve kormányozta Magyarországot. 1849. október 9-én báró GERINGER Károly az «osztrák összbirodalom» érdekében elrendelte, hogy a «magyarhoni koronaországban» ép úgy rendeztesék az oktatásügy, mint Ausztriában. A népiskolázás az egyházközség ügye s hol az egyházközség a politikaival ugyanegy, ott amaz az iskola szellemi, emez anyagi ügyeit intézi; a tannyelv a gyermekek anyanyelve ; az iskolákra a kerületi főbiztos és ideiglenes tanodaügyelők ügyelnek föl. Ez volt a kezdet, a mit 1855-ben THUN Leó «összbirodalmi miniszter» «Organisations-Entwurf»-ja követett. E szervezet iskolák állítására s fentartására ismét a községeket kötelezte. E kötelezettség szigorú végrehajtása számos új iskolát létesített a községek, főpapok és főurak költségén. A gyermekeknek 6—12 éves korukig kellett iskoláha járnok s a mulasztókat nem ritkán csendőrök vitték iskolába; a mindennapi iskolát elvégzett tanulók számára vasárnapi (ismétlő) iskolákat állítottak. Voltak főelemi iskor

lák, hol négy tanító, és alsó elemi iskolák, hol egy tanító működött; egy-egy tanítóra száz gyermeket számítottak. A négy osztályú iskolák, melyeket tehát a gyermek 10 éves koráig befejezhetett, tárgyai: vallástan, olvasás, írás, anyanyelv, német nyelv, olvasás kapcsán szemléleti oktatás, földrajz, természettudomány, számvetés, ének és rajz.

A kormány gondoskodott jobb tan- és vezérkönyvekről; a vezetést, felügyeletet egységessé, szigorúvá tette, kerületi helytartóságokat, iskolai tanácsokat szervezett s a közvetlen felügyeletet katolikus papokra bízta: de – bár intézkedései a múlthoz képest kétségtelen haladást jeleznek – a népoktatásügy valami nagy fejlődést még sem mutatott. A főelemi (városi) iskolák a tantervnek megfeleleltek s a latin nyelv elemeit is tanították, de az iskolák zöme: az alsó elemiek bizony elmaradtak. Az «összbirodalom», a császár szeretetére, tiszteletére nevelés nem fogott a kényszer alatt nyögő nemzetet, mely magyar nemzeti nevelésre törekedett.

A kormány rendeletei a katolikus iskolákat érinték első sorban; a zsidó iskolákat azokkal egyenlően akarták szervezni; a protestánsok iskoláit némileg megkímélték, de néhány tankönyvet eltiltottak s bevitték, hova lehetett, saját «összbirodalmi» tankönyveiket és zaklattak a katolicismus kezébe adott iskolai felügyelet által. 1850-ben a protestáns egyházat önkormányzatától megfosztották; pár évig ők aztán alig mozogtak, de már 1853-ban Sárospatak kiváló lelkészei, tanárai «Népiskolai könyvtár» czímen derék tan- és vezérkönyveket adtak ki: 1857-ben a tiszamelléki ref. ev. egyházkerület ÁRVAI J. által tantervet készítettett, mely a népiskolázást két éves tanfolyamokra osztott hat évre határozta, ismétlő iskolát rendelt s azon tárgyakat vette föl, melyeket mai tantervünk tartalmaz

kivéve az alkotmány tant és testgyakorlást. 1858-ban a reformátusok négy egyházkerülete a GÖNCZY Pál által készített népiskolai szervezetet lépteti életbe; e szerint az iskolázás tulajdonképpen négy év, de előzőleg és utólag is van még fél-fél év: a tantárgyak ugyanazok, mint ÁRVÁI tervezetében, de teljesen részletezve vannak. Az iskola-felügyelet a protestánsoknál a körlelkész (8-10 iskola felügyelője), az egyházmegyei és egyházkerületi gyűlés kezében volt, de e testületek mellett tanügyi bizottságok állottak. El kell ismernünk, hogy úgy a kormány, mint a protestánsok szervezetében sok jó volt: tény az is, hogy főpapok, főurak sokat áldoztak a népnevelésügyre s hogy a tanítók anyagi helyzete a városokban némileg javult: igaz, hogy a kényszerben, szigorban nem volt hiány: a népnevelés még sem köszönhet sokat e kornak, mert a mellett, hogy a nemzeti érzelem, a hazaszeretet, a magyarság kiirtása és a germanizálás volt cél mindenütt, hova a kormány keze elért, a haladásnak nagy gátolói voltak a szabad mozgás elfojtása, a lelkesedés hiánya, a nyomott politikai és társadalmi élet, az ellenszenv minden, bár jó intézkedés iránt, mely az absolut uralomtól ered és gátolói valának azok a tények, hogy egy-egy tanító 1.00. sőt több gyermeket is tanított, hogy a szemléleti oktatás csak ritkán nyert alkalmazást, mert hiszen a kormány tanterve csupán mellékesen, az olvasás mellett adott annak némi helyet, hogy a taneszközök, iskolai felszerelések nagyon csekély mérvben javultak és terjedtek, hogy a falusi iskolákat – a többséget – a városiak mellett elhanyagolták, mert ott a cél: a germanizálás nem talált oly kecsegtető sikerekre, mint emitt, hogy pénzt a népoktatásügyre minél kevesebbet fordított a kormány, egyesek és községek pedig éppen nem siettek megerőltetni magokat

idegen és gyűlölt célokért s végül hogy a tanítók - általában - hivatásuk magaslatán nem állottak, pedagógiailag helyes tanításhoz, neveléshez nem értettek.

Tudjuk mi, hogy voltak akkor is kiváló, derék tanítók, de tudjuk azt is, mily nagy számmal voltak a meseteremberekből, elzüllött deákokból lett «népnevelők», tudjuk jól, hányat vitt a kényszerűség volt honvédeink közül arra, hogy minden kedv, rátermettség és kellő képzettség nélkül tanítói pályára lépjen! De a nyomorultul fizetett száz meg száz falusi iskolába mehetett volna-e valódi tanító? Az alig húsz tanítóképezdeből kerülhetett volna-e ki elég tanító? Bizony még nem a rosszabbak közé tartozott az, ki egy-egy jelesebb «mester» mellől avagy a a gymnasium 5-6. osztályából került a népiskolába; bizony nem valami kitűnő erőket képezhettek maguk a tanítóképezdek sem, melyek között tanítónőképezde csak egy volt. Növendékeiket csak nagyon csekély előtanulmány után is fölvtették s két évig tanították a főelemi iskolák tárgyaira, nevelés-, tanítástanra, módszertanra, mértanra, orgonázásra és mezei gazdaságtanra. A második évfolyam befejezése után a jelöltek képességi vizsgálatra bocsáttattak: a képesítés történt főelemi, alelemi tanítóságra (az ilyen csak a 3 osztályú népiskolában taníthatott) és al-tanítóságra (ez csak a két alsó osztály tanítására jogosult). Az 1855. év után a már alkalmazásban levő tanítókat is szorították a képességi vizsgálat letételére.

A tanítóképezdek közt egy izraelita, két görög-kath. volt, a többi római katolikus. Egy rendes tanárnál több ritkánvolt egy intézetben s tanerőkül 1856-ban, mikor az 1840-ben állított tanítóképezdeket beszüntették, németeket alkalmaztak: gyakorló helyüi a tanítóképezde helyén levő főelemi iskola szolgált s ennek tanítói, mint óraadók

a tanítóképezdében is tanítottak. Ez intézetek berendezése, felszerelése nagyon kezdetleges vala s épen nem légből kapott tehát az az állítás, hogy a tanítóképezdékből kikerült tanítók nagy része sem volt különb az innen-onnan jött kartársaknál, kik tisztökhöz nem értve, félhomályban tapogatózva, az egyházi teendők s gazdálkodás által elfoglalva, anyagi bajokkal küzdve, néha a papok szolgálivá süllyedve, bizony alig emelheték valamivel a népoktatás ügyét.

Így talált bennünket az 1860. évi októberi diploma, mely kissé szabadabb mozgást engedve s a helytartótanácsot ismét életre hívva, a tanügy terén is idézett elő változásokat. A népiskolák tekintetében az 1845-ki szervezethez tértek vissza, mely az 1855-kinél annyival volt jobb. hogy a helytartótanácsot rendelte legfőbb tanügyi hatóságul: egyébiránt maradt volna minden ügy. mint előbb volt. ha a nemzetben élő gyűlölet az «összbirodalmi» miniszterek intézkedései ellen lerombolására nem siet mind annak, mit az önvédelmi harcz elfojtása után a most kissé engedő önkény alkotott. A német tanárokat, tanítókat nagy részt elbocsátották, noha jobbakkal nem pótolhatták; a tankötelezettséget lanyhán vették, az iskolába járást ellen nem őrizték annyira, mint előbb s így számos gyermek tanulás nélkül nőtt fel, az iskolai mulasztások tetemes mennyiségre rúgtak és az iskolai év sok helyen nagyon rövidre szabatott. Ehhez járult, hogy a községek a tanítók fizetését leszállították, számos tanítói állást megszüntettek, a vasárnapi iskolákkal felhagytak és az iskolákkal alig-alig törődtek. Következménye volt ennek az iskolába járók számának százezerrel való apadása, a tanítás-nevelés fokának alább szállása és a tanítói kar anyagi állapotának romlása, tekintélyének csökkenése.

Mielőtt elitélnők a 60-as évek embereit, tudnunk

kell, hogy e kor politikai tervekkel és gondolatokkal volt eltelve, hogy a nemzet a negatív ellenállás csaknem semmittevésétől – mint az eredmény igazolta – politikai céljának elérését nem ok nélkül remélte, és hogy e kor nagyon jó úton járt, nagyon sokat tett akkor, midőn magyar nemzeti érzelmeinek, ősi törvényes jogainak megsértése miatt az önkénytől a jót is csak kényszerítve fogadta el, midőn magyar nemzeti létének megőrzésére mindent megtett és midőn bebizonyította, hogy ő az «összbirodalom»-ban, a «császár» uralma alatt egyenlő tud és akar lenni a – semmivel. Ezt meggondolva, épen nem csodálkozhatunk azon a tényen, hogy az abszolút uralom túlzó szigora kedvezőbbben hatott a népoktatásügy külső fejlesztésére, mint ugyanazon uralom engedékenysége, de nem vonhatjuk kétségbe azt sem, hogy az 1867. év csakugyan nagy hiányokat, égető bajokat, nem ritkán primitív állapotokat és tátongó ürességet talált hazánk népoktatásügyének terén.

Álljon itt pár statisztikai adat, mely a tényleges állapotokat nem pontosan és bizonyára szépítve ugyan, de mégis megközelítőleg festi:

	1857-ben	1865-ben
Népiskola volt	12,076	1.3,245
Tanköteles gyermek	1.162,261	1.151,554
Iskolába járó »	828,500	985,403
Tanító	12,861	17,792

E számok mai emelkedése, az új intézmények egész sorozata, az oktatásügy szerves egysége és kvalitatív fejlődése csak akkor méltányolható eléggé, ha tudjuk, hogy mindez miből lett s ezt tudva, tisztelettel hajlunk meg e húsz év munkásai, a kifejtett munka és az elért sikerek előtt.

AZ 1868. ÉVI XXXVIII. TÖRVÉNYCZIKK.

Az 1848/49. évi önvédelmi harcunk gyászos vége politikai megsemmisüléssel fenyegette a nemzetet. De a - bár rövid ideig tartó - alkotmányos élet fényes napjai után a dicső küzdelemben felszabadult s hatalmas teljes tudatára emelkedett tetterő nem süllyedhetett tespedésbe le, hanem tért keresett, melyen magát a politikai elnyomatás szomorú éveiben is érvényesíthesse. Az a pezsgő szabad élet, mely a tanfériaknak 1848-ban tartott első egyetemes gyűlésén uralkodott s méltó kifejezője volt ama gondolatoknak és lelkesedésnek, melyek az oktatásügy iránt a nemzet jobbait teljesen áthatották, nem volt kiölhető, mert folyton ébren tartá a nemes vágy: oktatásügyünknek oly fokra emelése, minőre a művelt nyugaté fejlődött. Az elnyomott nemzetben meggyőződéssé vált a feltámadás reménye s az a tudat, hogy ezt mielőbb és bizton csak a nevelés- és oktatásügy sikerei valósíthatják meg. Mind ennek következményéül a nagy mozgalomban résztvett s most tétlenségre kárhozott nemes, értékes szellemi erők a nevelés-oktatásügy mezején találták fel munkakörüket s minél inkább igyekezett a hatalom ez ügyet saját céljai elérésére felhasználni, annál inkább

törekedtek ők annak ellenkező irányban, a nemzet érdekének megfelelő fejlesztésére. Az erős nemzeti szellem nem tehetett annyit, mennyit akart és bírt volna: de hatása a közoktatás előmenetelére, az általános érdeklődés fölbredésére, fentartására s különösen a nevelésnek – a hatalom ellenére – nemzeti irányba való terelésére és az ez irányú jövő fejlődés előkészítésére megmérhetetlen eredményű lett: a sikerek – főleg ez utóbbiakban – egyedül és tisztán az ő érdeméi.

Ez áldásos munkásságban részt vett a nemzet összege. A helvét hitvallásnak az ötvenes években az egyetemes iskolai bizottság felállítása után, az ág. evangélikusok egyetemes konventjük által czélszerű tantervet adtak ki. szervezték a felügyeletet s jó tankönyveket írtak népiskoláik számára.

És ha ők súlyos küzdelem árán megmaradt önkormányzati joguk némi roncsaival jobban ellenállhattak a hatalom elnémetesítő törekvéseinek: a katolikusok, kiknek iskolaügyét az 1850. és 1855. évi rendeletekkel teljesen az abszolút kormány vezette a bécsi minisztérium s az 1860. októberi diploma után a helytartótanács fenhatósága alatt, okkal-móddal szintén sokat tettek a rajok erőszakolt irány leple alatt a nemzeti nevelés terjesztése, erősbödése érdekében. A nehéz munka tényleges kivitele - büszkén mondhatjuk – első sorban a tanférfiak, a tanítók érdeme.

Végre az 1867. év elhozta az idők teljességét. A nemzet, mely a súlyos években is bebizonyítá, hogy életre képes és megmutatta, hogy önkényuralom alatt felhasználható erő lenni nem akar: feltámadott. 1867. február hóban a magyar felelős minisztérium gróf ANDRÁSSY Gyula elnöklete mellett megalakult s márczius 10-én az ország

tényleges vezetését, kormányzását átvette. E minisztériumban – mint az 1848-ikiban – a nagy idealista, a kitűnő államférfi és költő, a legnagyobbak egyike: báró EÖTVÖS József lett a vallás- és közoktatásügyek vezére. A nemzet tudta, mit köszönhet feltámadásában a nevelés-oktatásügy hatalmának s épen ezért kitörő lelkesedéssel fogadta a nagy ügy élére hívott nagy férfiát.

«Most Európa ezen helyén más, mint művelt nemzetnek helye nincs» – hirdette benső meggyőződéssel EÖTVÖS s hozzáfogott a munkához. Mély emberismerettel válogatta össze munkatársait, kik között oly jelesek foglaltak helyet, mint TANÁRKY Gedeon államtitkár, GÖNCZY Pál osztálytanácsos, SZÁSZ Károly osztálytanácsos, MOLNÁR Aladár, SZILÁGYI Sándor, APT Kamill titkárok, GÖMÖRY Oszkár, KÖRNYEI János fogalmazók. Május hóban a nyolcz ügyosztályú minisztérium már meg volt alakulva s az elemi iskolák és papi ügyek az I. és II. ügyosztályra bízattak.

Az ügyek átvételének s a szervezésnek nem csekély gondja után megkezdődött a mindenoldalú, lázas tevékenység. Legfőbb figyelem első sorban a népoktatásügy felé irányúit. A népiskolák nagy hiánya, a létezőknek czélszerűtlensége, fogyatékosága, a fölszerelés, a taneszközök, könyvek selejtessége és csekély elterjedése ép oly fájdalmas érzéssel és nagy gonddal nehezettek a minisztériumra, mint az a tudat, hogy a tankötelesek nagy része iskolázatlanul nő fel, más része rendetlenül jár iskolába, hogy a tanítók között igen sok a képzetlen, a nem hivatott s e baj meggátlása az eszközök elégtelensége és számtalan érdekösszeütközés miatt csaknem lehetetlen; hogy a felügyelet alig ér többet a semminél s mind e hiányok pótlására, mindezek javítására nemcsak az anyagi erők

hiánya, hanem egyéb számos, majdnem legyőzhetetlen akadályok miatt sem lehet minden, sürgetően követelt intézkedést megtenni.

De minél szomorítóbbak voltak e tények, annál inkább fokozódott a lelkesedés és akarat, annál nagyobb lett a munkakedv, mely ez állapotok gyökeres megváltoztatására tört, és a melyet csak növelt az a tudat, hogy az intézők semmire és senkire sem támaszkodhattak, csupán önmagukra. Szegényes nevelésügyi irodalmunk a népoktatásügy rendezésének nagy művét elő nem készíté. annyira, hogy e tekintetben a protestáns felekezetek értékes iskola-szervezetein s tantervein kívül csak SCHWARCZ Gyula kiváló tudósunk «Közoktatásügyi reform mint politikai szükséglet Magyarországon» című érdemes művét említhetjük; mondanunk sem kell azonban, hogy eme, különben jeles munkálatok nem az előkészítés céljából íratván, a megalkotás nagy feladatán keveset könnyítettek. Egy. tiszteletünkre kiválóan méltó munkást kell azonban itt kiemelnünk, és ez: GÖNCZY Pál. Ő volt az, ki. miután megírta a XIX. század népiskoláiról szóló cikket s behatólag ismertette a művelt külföld több államának oktatásügyeit (Budapesti Szemle, IV. kötet 74., 254. lap s V. kötet 314. lap), nagyobb tanulmányutat tevén, szakszerű és részletes ismeretével hazánk s a nyugat nevelésügyének: 1868-ban a «Budapesti Szemle» X. kötetében oly művet tett közzé, mely népiskolai közoktatásunk kimerítő világos tervezetét adja s melyre alaptörvényünk, az 1868: XXXVIII. t.-cz. minden nagyobb nehézség nélkül fel volt építhető. E munkálat címe: « A közoktatás Magyarorszában» s először a népoktatást veszi tárgyalás alá.

«A népek jólléte most egyedül azok értelmességétől függ ... Fel tehát, hazafiak, e nagy munkára! nincs vesz-

teni való időnk, mert az ez irányban ma megkezdett munkánknak is csak 15-20 év múlva láthatjuk zsenge gyümölcseit», mondja ott GÖNCZY s főelvül ezt állítja fel: «Az oktatásügyi törvényt a fennálló alapszabályokhoz kell alkalmazni s azokból kell mintegy kifejteni.

A szervezésre nézve következőket állapítja meg:

1. Noha az egyházakat nem illeti egyéb a hívek lelki üdvéről való gondoskodásnál, a többi a szülét, legfőkép a társadalmat illeti, de, mert nálunk alapszokás a felekezeti iskolákban oktatás s mert azok jogaikhoz merevül ragaszkodnak, az egyházak tartsanak fenn annyi iskolát, mennyit bírnak, a többit állítsák a községek. Ezt indokolja az is, hogy az állam nem bírná az iskolák roppant költségeit, melyeket a feltékeny egyházak ép úgy, mint a községek szívesen áthárítanának reá a jogok átengedése nélkül, sőt az 1848: XX. t.-cz. 3. §-a alapján ily forma követelést hangoztatnak is: de másrészt mindent az államra bízni czélszerűtlen, mert kell, hogy a népoktatás felvirágozására minden egyes polgár befolyást gyakoroljon s az iránt érdeklődjék. Az egyházakat iskoláik fentartásában segíeyezék az egyházmegyék s az illető összes felekezet; a községek segíeyt nyerjenek a megyéktől s szükség esetén ezek maguk is állítsanak iskolákat; legutolsó esetben segíeyezzen s tartson iskolákat az állam. Létesülnének még vegyes iskolák, melyeket különböző felekezetek együttesen szerveznének és magániskolák.

2. Népoktatási intézetek, kisedővodák, alsó népiskolák hat osztálylyal s három évi ismétlő tanfolyammal felső nép- vagy polgári iskolák, melyek az alsó népiskolák négy osztálya után hat évfolyamból állanak s az utolsó két év alatt az anyagi foglalkozás magasabb fokához mért ismereteket nyújtanák s fejeznék be: népoktatási szak-

iskolák (gazdasági és ipariskolák), hova az alsó népiskola ismétlő osztályát s a felső népiskolát végzettek mennének; humanitási népiskolák külön az árva, szegény, romlott stb. gyermekek számára. Kell húsz állami tanítóképezde három osztálylyal és gyakorló iskolával; 15-16 éves, középiskolai négy osztályt végzett vagy fölvételi vizsgát lett ifjak mehetnének a tanítóképezdébe s ezt bevégezvén, egyévi gyakorlat után tennének képesítő vizsgálatot. A tanév 8-9 hónap, a heti tanórák száma alsó fokon 20, középfokon 26, ismétlő iskolában 8, polgári iskolában 24-27. Népiskolai tantárgyak: vallás, anyanyelv (beszedés és értelemgyakorlat, olvasás, írás, nyelv- és írálytan), szám- és mértan, földrajz, hazai történelem, természetiek alkalmazása a gazdaságra ez utóbbi gyakorlásával, ének, testgyakorlat. Minden népiskolában legyen számológép, Magyarország, Európa, Palaestina, a föld öt részének térképe, kótagyűjtemény, harmonium vagy hegedű, természeti tárgyak s természettani és vegytani szerek gyűjteménye: az iskola mellett legyen tanítói lakás, udvar és két hold föld rendben, tisztán tartva. Egy terembe 60 tanuló járjon, mindenikre 8-12 □ láb tér jusson; a 12-14 láb magas terem földje s az oldala 4-5 láb magasságig ki legyen deszkázva: a hol 80 tanuló van, ott a terem két részre osztható s könnyen nyitható és elkülöníthető legyen.

3. Ki kell mondani az általános iskolakötelezettséget s ezt szigorúan végre kell hajtani erkölcsi kényszer s büntetés alkalmazása által; egy büntetési mód az is lehetne, hogy a tankötelezettség idején túl pótoltassanak az elmulasztott órák.

4. A munkakört a felekezet és állam, a község és állam közt meg kell szabni. A fentartó joga az iskolához kétségtelen, de a főfelügyelet kizárólag az államé, mely

meghatározza az oktatásügyre tartozó általános föltételeket, ügyel a végrehajtásra s biztosítja a sikert. Az állam törvényben állapítja meg: 1. az általános tankötelezettséget s gondoskodik elég iskoláról; 2. megszabja az évi tanfolyam s az oktatási tárgy minimumát, de ezek fokozatos terjedelmének s a taneszközöknek meghatározását önkormányzati joggal bíró felekezeteknél a miniszter e felekezetek fő kormányzó-testületére bizza; 3. az oktatást csak képesített tanítóknak engedi meg s ügyel azok fizetésének pontos kiszolgáltatására: 4. elrendeli az iskoláknak pædagogiai és egészségügyi szempontból czélszerű építését, berendezését s taneszközökkel való fölszerelését; első sorban ő gondoskodik a tankönyvekről, tanszerekről és iskolai könyvtárakról; δ. az iskolai költségek fedezésére felekezeteket, községeket, megyéket az önmegadóztatás jogával ruház fel s az így is fönmaradó hiányról gondoskodik; 6. a föltelelek végrehajtására közvetlenül felügyel; 10 év alatt az iskolafentartók kötelesek a törvény követelményeinek mindenben eleget tenni, az ezt elmulasztók iskoláit az állam beszüntetheti, de a kellő anyagi erővel nem rendelkezők követelhetik az állami segílyt; 7. a statisztikai adatok gyűjtését és beszolgáltatását megköveteli.

5. A tanító jogait és kötelességeit meg kell határozni: legyen ment minden adótól, szolgálattól, katonáskodástól templomi éneklést és orgonázást kivéve semmi hivatalt ne viselhessen; a helyi iskola-felügyelőségnek hivatalból legyen tagja. A fizetés minimuma lakáson kívül 250-300 forint: felsőbb népiskoláknál 6-700 frt: 10 év múlva mindenik fizetéséhez járuljon 100, 15 év múlva 150, 20 év múlva 200 frt korpótlék; a fizetést a helyi felügyelőség szedje be és adja ki; gondoskodni kell a tanítók nyugdíjáról. A törvény életbelépése után 5-6 évig pótтанfolyamok ren-

deztessenek, hol a már alkalmazott tanítók megfelelő ki-
képzetést nyerjenek s a ki ez évek multával sem bírja
kellő képességét igazolni, az a tanítói hivatalból elbocsá-
tandó. A tanítók önművelése, a népnevelésügy emelése
céljából a tanítók évenként négyszer kori és egyszer
– képviseleti alapon szervezendő – tankerületi, illetve
egyházmegyei gyűlést tartsanak s végzéseiket a tanker
iskola-tanács útján a tanfelügyelőhöz, illetve az egyház-
megyék által az egyh. főhatóságához küldjék be. A tan-
kerületek tanítóit a miniszter 5 évenként képviseleti gyűlésre
hívja össze. Mivel az iskola a tanító, a tanítók ügye kiváló
gondozásban részesüljön.

6. Mindenütt helyi, iskolai felügyelőség alkotandó,
mire nézve nagy községek kisebb «iskolai községekké»
oszthatók fel: másodsorban ügyeljen fel a megye. A tan-
kerületekben egy kitűnő paedagogus elnöksége alatt iskola-
tanács létesíttessék. Az állam az iskolákra közvetlenül a
tankerületekként kinevezett iskolai főfelügyelő által ügyel
fel, az önkormányzattal bíró felekezetek iskoláit közvetve
azok főhatóságaitól nyert évi jelentések nyomán ellenőrizi.

GÖNCZY Pál e munkálata, mely különösen a svájcz
népoktatásügy szervezetéből javai és vesz át több intéz-
kedést, de mindig számol a hazai állapotokkal, méltó fel-
tűnést keltett annyival inkább, mert hiszen szerzője a
vall.- és közoktatásügyi minisztériumnak kiváló tisztvise-
lője, Eötvösnek a népoktatásügyekben jobbkeze volt s
mint a tanítás gyakorlati terén is nagy sikereket aratott
férfiú, nevét már régóta általánosan ismertté és becsültté
tévé. Tudta ő jól, mily lábon áll hazánk pénzügyi hely-
zete s mennyi érdeket kell kielégíteni, mennyi és mily
fontos ügy követeli az anyagi áldozatot; ismerte tövéről-
hegyére a felekezeti és nemzetiségi viszonyokat, valamint

a gyors és gyökeres újítás számtalan akadályait, ellenségeit; meggondolta, mennyi jó függ attól, ha a társadalomnak a népnevelésre jogos befolyást engedünk, mert így nemcsak az érdeklődést ápoljuk, fejlesztjük, hanem a nagy tettekre hivatott társadalom szellemi és anyagi erejét is igénybe vehetjük az ügy felvirágoztatásának – minden tényező teljes felhasználásra utaló és kényszerítő – munkájában; tudta, mit kell és mit lehet tenni: s az ezek szorgos számbavételével készült tervezete nemcsak biztos vezérfonalul, de egyedüli alapul szolgált a népoktatásügynek törvény útján célba vett rendezésére.

E rendezés pedig már a küszöbön állott. Halaszthatatlan voltát kormány, törvényhozás és nemzet egyetértőleg beismerte. EÖTVÖS nagy szellemét és nemes ambícióját nem foglalta el semmi más, mint e munka szerencsés megalkotása. És ez a közös törekvés fényes jellemvonása, dicsősége marad ama kornak, mert, ez által lett a népoktatásügy a maga valódi nagyságában feltüntetve, és ez által foglalta el méltó helyét hazánk élet-kérdései sorában. E tény emeli örök emlékezetűvé az 1868. év június 23-át, a mikor EÖTVÖS József báró válaszolván SIMONYI Lajos báró országgyűlési képviselőnek az egyházak és iskolák állami segélyezése iránt előbb tett interpellációjára – be-terjesztő az országgyűlésnek *«a népiskolai közoktatás tárgyában»* készült törvényjavaslatát. Velős rövidséggel monda el, hogy mivel *«valamint alkotmányunk alapja demokratikus, úgy összes közoktatásunknak alapját is a népnevelésben kell keresnünk»* s mivel *«a népek értelmi nevelésében fekszik ezen haza egész jövője»*: legelsőben a népiskolai közoktatást kell rendeznünk, a felsőbb nevelés és középiskolák ügyét későbbi törvényjavaslatnak tartván fenn. Sürgető szükség e javaslatnak letárgyalása, mert

harmadfél millió gyermek neveléséről van szó; mert a közoktatásügyi miniszter nem teljesítheti kötelességét, «ha a törvényhozás bizonyos elveket nem mond ki, melyek a népnevelés alapját képezik»; és mert a legújabb időben e téren hanyatlás állott be, mivel alkotmányos kormány csak ott és annyiban rendelkezhetik, a mennyiben a törvény feljogosítja; a népnevelési egyletek és hírlapok útján eszközölhető hatások pedig a bajok elhárítására elégtelenek.

Az általános élénk helyeslés, melylyel a képviselőház elhatározta a benyújtott törvényjavaslat tárgyalását: tünteti ki mértékét az áldozatnak, mit a nép önműveléseért szentelni akar és tárja fel erejét ama meggyőződésnek, mely szerint a nép hazája boldogulását, fenmaradását a népoktatásügy emelése által látja biztosítva.

A törvényjavaslat VIII fejezetből és 136 §-ból áll. Az V. fejezet kimondja a tanítás kötelezettségét 6-12. illetve 15 éves korig s a tanítás szabadságát nyilvános iskolában teendő évi vizsgálatok fentartásával: igazolatlan iskolai mulasztásokért pénzbírságot ró s végső esetben külön községi gyám elrendelését szabja meg, de a ragályos bajban, elmebetegségben szenvedő s a taníthatlan tompa elméjű gyermekeket a nyilvános intézetekből kizárja. Az I. fejezet szerint a népoktatási intézetek köréhez tartoznak a kisedóvodák, elemi és felsőbb népiskolák és tanítóképezdek s ezeket (csak az utóbbiak nem lehetnek magán-intézetek) tarthatják és állíthatják a hazában létező egyházak, községek, társulatok és magánosok s a III. f. D) pontja értelmében: az állam. A III. fejezet a községi népoktatási tanintézetekről szól, meghatározza az iskola-épületek minőségét, az egy teremben tanítható gyermekek számát, az iskolák felszerelését; elrendeli a rendes adó 5 %-át meg nem haladó iskolai adó kivethetését, iskola

vagy tanítólak építésekor minden községi lakosnak – pénzen megváltható – két gyalognapszám szolgálatára kötelezhetését, tagosításnál a tagosítandó vagyon legalább $\frac{1}{100}$ részének elkülönítését s kimondja, hogy a községet első sorban a vármegye tartozik segíyezni, mely célra az egyenes adó 3%-áig összes lakosságát megadóztathatja s a még így sem fedezhető iskolai szükségleteket az állampénztár adja meg. Kisdédóvodákat, hol mérsékelt díj mellett s szegény gyermek e nélkül is. táplálást nyerhet a díj nélkül ápolt és olvasásban, számolásban némileg oktatott óvodás – a község köteles állítani, ha iskolai ezélokra fordítható évi jövedelme 300 frttal túlhaladja az elemi iskolákra szükséges összeget. Óvó lehet minden népisk. tanítói oklevéllel bíró férfi és 24 éves nő, ki félévig óvodában működött. A hol iskolába nem járó tanköteles van. ott a község elemi iskolát állít, mely 6 évig tartó mindennapi s 3 évi ismétlő tanfolyamból áll. A tanítás ingyenes: a tanév 9 $\frac{1}{2}$ hónap; a heti órák száma 20-25 ismétlő iskolában télen 5, nyáron 2: 10 éven felüli gyermekek május közepétől szeptember végéig csupán reggel 7-10 óráig tartoznak iskolába járni. A gyermekek évről kimutatható többségének nyelve az oktatási nyelv de ha a kisebbségből 30 gyermek egy nyelvet beszél, számukra külön segédtanító tartandó, ki őket anyanyelvükön oktassa; vallásoktatásról az illető hitfelekezetek gondoskodnak; megvannak szabva a tantárgyak: a tantervek kiadása a közoktatási miniszter teendője. Legalább 6000 lakost számláló községek felsőbb népiskolát kötelesek állítani, hova a népiskola 6. osztályából vagy felvételi vizsgálat útján léphet a gyermek. A tanfolyam fiúk számára 3, leányok számára két év; heti tanóra osztályonként 18-24; tandíj 2 frt. szegény tanulók ezt sem fizetik: a tantárgyak külön van-

nak elsorolva a fiúk és leányok számára. A társulati vagy magániskolák szervezete-, tanterve- s működő tanerőikre nézve, a IV. fejezet értelmében, e törvény előbbi szabályai érvényesek felekezetek iskolái, mint a II. fejezet mondja, az isk. épületet, a tanítók képességét, foglalkozását, a tanítást, a tantárgyakat illetőleg kötelesek e törvény rendelkezéseinek megfelelni, különben megintethők és bezárhatók. A VII. fejezet a «tanítóképezdek» címét viseli. Az állam 20 tanítóképezdét s szükség szerint néhány tnőképezdét állít, hol különösen felsőbb leányiskolái tanítónők képeztessenek a tanítóképezde! tanárok által, kik mellé 1-2 segédtanár adható. A tanári kar áll: igazgatóból, 2 rendes (egyik zene) tanárból, 1 segédtanárból és a minta-iskola 1 tanítójából. Bentlakás és köztartás van s ott évenként 80. itt 50 tanulót tart. az állam díj nélkül. A tanfolyam 3 év: felvétetnek a miniszter kiküldöttének jelenlétében felvételi, vizsgálatot tett 4. gyanasiumi, vagy 3 reáliskolai osztályt, végzett fi- és felsőbb népiskolát végzett 14 éves leánytanulók. Szabályozva van a könyvtár állítása, végzett tanulóknak államsegély mellett külföldre küldése, az igazgató-tanács alkotása; a képesítő vizsgálatok tartása. Felső népiskolai tanító tehet, a ki annak tanulmányai köréből külön szigorlatot áll ki s egy évi gyakorlatot mutat fel. Egy tanítóképezdére 16,000, egy tanítónőképezdére 8000 frtot fordíthat az állam évenként. A felekezetek képezdétet csak úgy tarthatnak, ha mindenkiben legalább 3 rendes tanárt alkalmaznak s a növendékek felvételére, a tantárgyakra, az évfárá és képesítő vizsgálatokra vonatkozólag a törvény szabályainak eleget tesznek. A VIII. fejezet a tanítókról gondoskodik. Meghagyja azokat, kiket e törvény tanítói állomásokon talált s felhatalmazza a közoktatási minisztert, hogy a legkö-

zelebbi 5 év alatt képezdei tanfolyamot nem végzett, de kellő szigorlatot tett egyéneket is képesíthessen. A tanítókat élethossziglan az iskolaszék választja a megyei iskolatanács jóváhagyása mellett és súlyos hanyagság, erkölcsi kihágás vagy polgári bűntény miatt ez iskolatanács mozdíthatja el, ha az ítéletet a miniszter megerősíti.

A tanító halála után félévig özvegye és árvái az egész fizetést és lakást élvezik s ez idő alatt segédtanító alkalmazandó. A segédtanítókat a tanfelügyelő nevezi ki. A tanító kántorságon kívül semmi hivatalt nem viselhet. Elemi népisk. tanító fizetése lakáson kívül 300 írtnál, segédtanítóé 200 írtnál, felső népisk. tanítóé 550 írtnál s felső népisk. segédtanítóé 250 írtnál kevesebb nem lehet. A községi, munkaképtelenné vált tanítók, valamint a tanítók özvegyei és árvái 150, illetve 100 frt évi segílyt kapnak az államtól: e célra a tanítók évi fizetésének 2%-a levonatik. Tanítói árvák neveltetésére az állam évenként 10.000 frtot fordít. A VI. fejezet szerint a népiskola hatóságai: a községi iskolaszék, a tanfelügyelő és az ő elnöksége alatt álló megyei iskolatanács, mely a megyei vallásfelekezetek 1-1 választottjából, a megyei összes tanítóság 4 képviselőjéből és a megyei bizottmány választottaiból alakul; legfőbb hatóság a közoktatásügyi minisztérium. A tanfelügyelő évenként meglátogat minden iskolát s a törvény végrehajtására szigorúan ügyel: községi és állami iskolákban a min. utasításait, rendeleteit végrehajtja, s a minisztériumhoz jelentést tesz: körútja alkalmával évenként egyszer a községek fuvarral látják el. Mindenféle iskola az állam felügyelete alatt áll; a törvény teljesítésére, az iskolai vagyton kezelésére, a tanfelügyelő által a felekezeti iskoláknál is felügyel, ezeket meg-

inthei és bezárhatja; a statisztikai adatokat legalkalmasabb módon beszédheti; a képezdei nyilvános vizsgálatokról évenként jelentést követel.

Ez a lázas igyekezettel alkotott törvényjavaslat nem csekély gondot és munkát igényelt a törvényhozástól. Legfőbb bajt és legnagyobb akadályt okoztak a felekezetek. Bármennyire törekedett is a javaslat kielégíteni a felekezeti érdekeket, melyek egymással úgy, mint az állammal lépten-nyomon összeütköztek: az egyházi hatóságok nyíltan és titkon egyaránt megindíták a harcot ellene. A katolikus papság nagyon híven emlékezett arra, hogy ezelőtt mily korlátlan hatalmasai voltak tanítónak és iskolának, mint az egyház szolgájának és «leányának» s mily befolyást gyakorolhattak a más felekezetekre is a tanfelügyelői hivatal birtokában: de teljesen elfeledték azt, hogy az 1777., 1806., 1845. és 1855. évi tanulmányi szervezeteket az akkori uralom – akár tetszett, akár nem – rajok parancsolta s ők nem tehettek ellene, mert hiszen önkormányzati jogaik nem voltak és nincsenek. A protestánsok görcsösen ragaszkodtak a túlzásig féltett autonómjogaikhoz, a görög keletiek pedig nemzetiségi féltékenykedési vittek a nagy hévvel folytatott csatározásba. És mindnyájan zúgtak a tervezett községi és állami iskolák ellen, mert ezek tönkre teszik a vallásosságot s ezzel együtt az erkölcsiséget: harcoltak az *alkotmányos* kormány, a *magyar* állam befolyása ellen, és miért? – mert az *absolut* és *idegen* uralom káros volt a nemzetre s oktatásügyére. Küzdöttek minden vonalon, mert a szabadság és alkotmányosság örve alatt állam akartak lenni az államban. És az «egyenlőség» köpenyébe burkolózva a felekezetek közötti viszonyosság rendezését követelték a népoktatásügy szervezése előtt, tudván, hogy az abból kifej-

lődő kultur-harcz idején nagyon sok ínyök szerint alakulhat át.

Egyáltalán nem mondható, hogy minden ellenzőt hazafiatlan, elleplezett szándékok vezéreltek: kétségtelenül voltak köztük olyanok, kik tiszta meggyőződésből állottak azon elvek zászlói alá, mely elvek a magyar állam gyengítését mozdíták elő s nehezíték a fiatal alkotmányos uralom konsolidálását és gátolták annak a magyar állam hatalma érdekében célba vett intézkedéseit a nélkül, hogy legtávolabbról is ezt akarták volna. Bármí volt azonban az indító ok, ez a tényen mitse változtat. S ha ezen erővel felidézett, a miniszteri javaslat által legkevésbé sem provokált harc nem tesz semmit egyebet, mint azt, hogy a népoktatási törvény megalkotásánál minden más tekintet leszorításával főleg a felekezeti, nemzetiségi szempont legyen uralkodó: akkor már nagyon is sok bajnak vált egyedüli kútfejévé. Ezt pedig – sajnos – derekasan megtette. Mennyit kellett változnia egy év alatt a közszellemnek odáig, hogy 1868-ban már a magyar állam erejének, fényének növelése helyett csaknem mindenütt ez a jajkiáltás hangzott: elnyomja az állam az egyházakat.

Sem a kormány, sem a képviselőház nem akarta szítani a felekezeti indokolatlan haragját, nem akarta megbontani egységét azon erőknek, melyek az új alkotmányos élet békés meggyökereztetésében és haladásában csakis vállvetve munkálhatnak közre eredményesen: tehát engedékenységében elment a végső határokig; égető szükségét látta a népoktatásügy törvényes szabályozásának s e célja eléréseért – a főelvek fentartása mellett – úgy a kivitelre, mint alárendeltebb kérdésekre nézve épen nem kötö meg magát.

A képviselőház, egyik zárt ülésén történt megállapo-

dáshoz képest. 1868. szeptember 28-án. nyílt gyűlésben TREFORT Ágoston indítványára elhatározta, hogy 25 tagú bizottságot alkot s az állandó tanügyi osztály helyett ezt hatalmazza fel a népiskolai közoktatásról szóló törvényjavaslatot előzetes tárgyalására. Szeptember 30-án hirdették ki e 25-ös bizottság – szavazás útján – megválasztott tagjainak névsorát, mely a következő: DIMITRIEVITS Milos, PODMANICZKY Frigyes br., MANOJLOVITS Milos, SIMONYI Lajos br., SZAPLONCZAY József. SZILÁDY Áron, THALABÉR János. BEZERÉDY Lajos. CSENGERY Antal, NYÁRY Pál, TREFORT Ágoston, TISZA Kálmán, NAGY Péter, VÉGHŐ Gellért, KERKÁPOLY Károly, HUNFALVY Pál. SEBESTYÉN Lajos, SZOLGA Miklós, BARTAL György, PAP Zsigmond, RÓNAY Jácint, SZÉKÁCS József, ZICHY Antal, SZELESTEY László és FABRITIUS Károly. A czélnak megfelelőleg minden állami, felekezeti és nemzetiségi érdek képviselve volt itt, hova az akkori közélet színe-javát gyűjtötték egybe: láthatjuk azonban azt is, hogy a szakszerűség sem maradt figyelmen kívül, mert megtaláljuk itt azokat, kik a képviselőház tagjai sorából az oktatásügygyel foglalkozók, ahhoz értők kiválóbbjai.

E bizottság október 7-én alakult meg; elnöke: NYÁRY Pál, jegyzője: ZICHY Antal volt. Mindjárt az első ülésből felkérték – TISZA K. indítványa szerint – a felekezetek főhatóságait, hogy 10 nap alatt jelöljenek meg szakférfiakat, kiket paedagogiai szakvélemény adására szólíthatanak fel. Ezzel sem annyira a tagadhatatlanul meglevő tájékozatlanság elosztatását czélozták. mint inkább a felekezetek kifogásainak, szándékainak nyílt megismerését, A kijelölt és meghívott 32 szakférfiú elé – kik között nevesebbek: JUHÁSZ Norbert, MAYER István, RODER Alajos, MENNYEY József, FICZEK Ferencz r. katolikusok, GULOVICS

János és SERBÁN Mihály, gör. kath.. ROMÁN Mirori és VUKICSEVITS Miklós gör. keletiek. FILÓ Lajos. TELEKY Domonkos gr.. SZÖNYI Pál. RÉVÉSZ Imre. ÁR VA Y József ev. reformátusok. PÁLFFY József. BAKÓ Samu ág. ev.. KOHN Samu dr. és DEUTSCH Henrik izraeliták. – az unitáriusok megbízottja nem jelent meg – a 25-ös bizottság albizottsága, melynek jegyzője szintén ZICHY Antal volt, 22 kérdést tett. E kérdések mellőzték a felekezeti iskolák állami felügyeletét s általában a tanfelügyeletet, de bőven kiterjeszkedtek minden egyéb elintézendőre. Október 27-én és 29-én – tanácskozáva előbb külön a katolikusok s külön a protestánsok, aztán együttesen a legtöbb szakfőú beadta véleményét; a bizottsági értekezleteken személyesen is kihallgattak 25-öt (15 papot, 8 tanítót és 2 laikust), míg aztán számos ülés után november 6-án ZICHY, CSENGERYT. TISZÁT és PODMANICZKYT a törvényjavaslat újból való szerkesztésére küldték ki. A munka – úgy szólván egészben – a ZICHY vállaira nehezedett s ő oly buzgósággal és elfogulatlanul végezte azt, hogy november 9-én az összes jegyzőkönyvek hitelesíthetők voltak s másnap NYÁRY Pál az összes iratokat és a kész jelentést benyújthatta a képviselőháznak. A jelentés eme szavai: a bizottság a «népoktatás nagyfontosságú kérdésének megoldását csak úgy hitte óhajtott sikerrel kezdeményezőnek, ha az a hazánkban létező különböző hitfelekezeti honpolgárok megnyugtatásával s illetőleg a létező tényezők számbavételével történik», semmi kétséget sem hagynak fel a 25-ös bizottság s az ezt megbízó képviselőház nagy többségének inteni felől. A hol a szakfőúak többsége, mint RODER Alajos kanonok is oly javaslattal állott elő, hogy az állam hitfelekezeti népiskolákat és tanítóképezdéket állítson: a hol a javaslattevők között olyan sok volt

a többé-kevésbé elfogult felekezeti képviselője mint a miíven kevesen (ÁRVAY, SZÖNYI MENNYEY) voltak a szabadabb elvek harcosai: ott bizony a 25-ös bizottságot s különösen ZICHYt a lelkes és fáradhatatlan jegyzőt. CSENGERYt és TISZÁt, a legtöbb érdeklődést mutató s legtöbb indítvánnyal fellépő tagokat nem csekély érdem illeti azért, hogy a nagy feladatot az ellentétek lehető ki-egyenlítése mellett az állam érdekeinek és jogainak ép-ségben tartásával oldották meg, noha TISZA maga is túlságos súlyt helyezett a felekezetek önkormányzati jogainak ép-ségben hagyására.

EÖTVÖS készséggel elfogadta a 25-ös bizottság által egészen vionakotott törvényjavaslat némi módosításait s meg nem szűnt sürgetni annak tárgyalását, a mihez 1868. nov. 19-én a képviselőház hozzá is fogott.

Három napig tartott a vita, mert Eötvösként «törvényhozásunk jelen stádiumában takarékosoknak kell lennünk minden pillanattal, s a ház számos tagjának úgy is sokáig gondolkodása tárgyát képező eme kérdésekről hosszasan szólni teljesen felesleges». Nagyobb szabású szónoklatok csakugyan hiányoztak is: a képviselőház kevés szót, annál több tettet akart,

A rövid általános vitában ZSEDÉNYI Eduárd kívánta, hogy e törvényjavaslat együttesen szentesíttessék azzal, mely az összes vallásfelekezetek egymáshoz és az államhoz való viszonyait végképen rendezi: ez indítványt a nagy többség elvetette élénk helyeslésével NYÁRY Pál eme szavainak: «Én biztosítani akarom a teljes vallásszabadságot, de ezzel nem akarom összekötni a népoktatást. A nevelés ügye az állam ügye és nagy tévedés volna azt hinni, hogy ebben külön privilégiuma van egyik vagy másik vallásfelekezetnek. Ha egy államban az egyének joga

biztosítva van. ezzel biztosítva van a tanszabadság a társulatok és vallásfelekezetek részére is, mert hiszen a vallásfelekezet nem egyéb, mint szabad társulat». Mint jellemzőt említjük fel BOBORY Károly nyilatkozatát, mely szerint ő híve a köziskoláztatás felekezetességre való tekintet nélkül történő egyesítésének, de a körülmények hatalma előtt meghajol s elfogadja e törvényjavaslatot. A nyomban megkezdődött részletes tárgyalásnál elfogadták TISZA K. módosítványát, mely a felekezeteknek szabadabb kezet enged a t.-képezdek állíthatásában és több kisebb módosítás között a CSENGERY Antalét, mely szerint a képezdei tanfolyamot végzett ifjak segédtanítókul alkalmazhatók: továbbá határozattá emelték VÁRAD v (labor indítványát, mely – mivel az EÖTVÖS-féle törvényjavaslatnak kisededóvodákról szóló része egészen törölte! ett - utasítja a vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy a kisededóvodákról valamint egy országos kisededóvó-képezde felállításáról, addig is pedig a «pesti kisededóvó-képezde* s a «kisededóvodákat Magyarországon terjesztő egyesület» segélyezése iránt külön törvényjavaslatot terjeszzen a ház elébe. A tanítók és képezdei tanárok fizetési minimumának felemelését SCHWARCZ Gyula indítványa és meleg védelme daczára a többség elvetette, mert, mint EÖTVÖS monda «fájdalom, ebben nem követhetjük tisztán szívünket, hanem a lehetőséget is szemünk előtt kell tartanunk: s ez nem fog így maradni, mert épen a népnevelés általános elterjedése által e haza anyagi tekintetben is annyira emelkedni fog, hogy idővel meg fogja hálálhatni népoktatóinak azt, mivel nekik tartozik, kétséget nem szenvedvén az, hogy hazánknak minden tisztviselői, közt nincs olyan, kire fontosabb ügy bízott volna és ki a haza

nagy érdekeinek munkálásáért oly csekély jutalomban részesülne, mint a népoktatók serege».

A nézetek és viszonyok minden oldalú megismerése céljából nem mellőzhetjük annak félemlítését sem, hogy az autonóm jogok megőrzése az állam hatalmi körének megszorítására tört még a szab. kir. városok érdekében is; MANOJLOVICS Emil ez irányú túlzó követelése elvetetett ugyan, de LUZSÉNSZKY Pál báró indítványa, hogy Budapest külön tankerületet képezzen – bár az elv ellen EÖTVÖS és NYÁRY küzdöttek – törvénybe iktattatott.

Két hatalom rontott neki a törvény-javaslatnak s akarta meggátolni létrejövetelét: a nemzetiségi és felekezeti vaskalaposság. Az első a képviselőházban ütötte fel fejét. BABES Vincze, HODOSIU József, MILETICS Szvetozár. BORLEA Zsigmond ismert nemzetiségi képviselők mindenben magyarizatot láttak s a «népnevelés szent ügyének» palástja alatt nem kívántak kevesebbet, mint az egységes államnak nemzetiségek szerint való feldarabolását. «Hazafias» tervük szerencsésen dugába dőlt, Hasonló sors érte a főrendiház kisebbségének szándékait is: hasztalanul tört lándsát HAYNALD Lajos kalocsai érsek s CZIRÁKY János gr. a «közös» iskola fölött; Inában támadta meg a javaslatot WENKHEIM László br. és a különben szabadabb elvű ZICHY Jenő gr. azért, mert az autonómiával nem bíró kath. egyház semmivel sem védhetné magát a kormány esetleges túlkapásai ellen; hasztalanul fűjt riadót a kiváló tanférfiú: KRUES Chrysostom, pannonhalmi főapát, világgá kürtölve, hogy az állam az iskolában szerepelni nem hivatott, hogy az állam oly tanítókat fog nevelni, kik romba döntenek vallást, erkölcsöt és mindent, mi a jelen társadalom s állam alapját képezi; hiában ijesztgett, hogy a vegyes iskola oly kárhozatos, mint a vegyes

házasság és az iskolakényszer első kényszer a kommunizmus és socializmus felé: a főrendiház a törvényjavaslatot december első napjaiban elfogadta minden változtatás nélkül, bár a püspökök és papok, mint élő tilalomfa, helyükön maradással jelzik ellenzésüket.

December 5-én a király szentesíté a népiskolai közoktatásról szóló XXXVIII. törvénycíkket, melyet legalább pár sorban jellemezni itt el nem mulaszthatunk.

El kell ismernünk, hogy az egész törvényt a szabadelvűség szelleme lengi át, de ezzel szemben sajnosán kell belátnunk azt a tényt, hogy az elvek és alkalmazásuk meghatározásában a szabadelvűség kénytelen volt igen sokszor egyezsége lépni azzal az iránnyal, mely kisebb-nagyobb mértékben konzervatív és klerikális. E mellett a szabadelvű haladásnak az alkotmányos állam hatalmát növelni teljesen azért nem sikerült, mert mindig összeütközött az autonómiával bíró felekezetek féltékenységével, melyet az absolut aralom makacssággá fokozott; ellentétbejött a nagy befolyása kath. egyház-nagyokkal, kik saját és egyházuk hatalmának nyirbálását, tanügyi téren az alkotmányos kormány alá rendelését épen nem szívelték részint az önkény uralom idején tett tapasztalatokon okulva, részint a szabadelvűségtől – s a mi előttük ezzel ugyanegy – a communismustól és socialismustól rettegve, részint pedig azért nem, mert a protestáns felekezetek önkormányzati jogaira féltékenykedtek. Ehhez járult, hogy a kath. egyház világi főbb tagjai közül amaz időszakban sokan autonómiára vágyakoztak s ennek eléréséért czélszerűbbnek látták az egyház-nagyokhoz való közeledést, mint a velők való összetűzést, minek következményeül azoknak támaszaivá lettek a szabadelvűség és az államhatalom növelésének ellenzésében. De – végül –

nagy akadályt képezett az anyagi erők általánosan ismert csekélyisége is: míg a népnevelés színezetének magyar nemzetivé tételét erősen gátolta a nemzetiségek békéjének megóvására irányuló közös és az engedékenység legvégső határáig menő törekvés.

A nálunk uralkodó szabadelvűség elismerte a szülék, községek, felekezetek jogát az iskolához, de kikötötte, hogy az elsőség és a felsőbbség az államé, így mondta ki a törvény általánosan kötelező elvekül: a tanítás szabadságát és kötelezettségét, az iskoláknak az állam által való bezárathatását, az állami tanfelügyeletet, a tanítói képesítést, a tanítók élethosszig választását, a tanítói fizetések minimumát; ezért szabta meg a népoktatási tanintézetek körét, az iskolai épületek milyenségét, az iskolák felszerelését, a tantárgyakat, a szorgalom időt, a tanintézetek állíthatását s ennek föltételét és a tanítói állás mellett viselhető hivatalokat, tisztségeket. A törvény többi határozatai már csupán a községi és állami iskolákra vonatkoznak s midőn itt megállapítják az iskolák terheinek viselését, az iskolai alap alkotását és szaporítását, az ismétlődő tanfolyam felállítását, a részletes tantervet, a tanórák heti számát, a népiskolai hatóságokat, ezek alakítását, jogait, teendőit, a tanítók választásának módját, a tanítók s özvegyeik és árváik némi segélyezését, a tanítói testületek szervezését: akkor vezérlő útmutató jogát fenntartotta ugyan s példaadásával az általános népoktatásügyre hatott jótékonyan, de meghajlott a különböző kényszerűségek előtt, nem akarta törésig vinni a dolgot még oly elvek erőszakolt kimondása által sem. melyeknek általánosan kötelezővé tétele a népnevelésbe nagyobb egyöntetűséget, a felügyeletbe több rendet és erőt adva biztosította volna az ügy emelkedését, az egyes tényezőkre rótt

kötelességek pontos és hű teljesítését s a magyar nemzeti nevelést.

Az elvont szabadelvűség szemére vetheti törvényünknek, hogy iskolai kényszert alkalmaz, hogy a népiskolai tandíjat meghagyja, hogy a tanítókat az élethosszig választatás és a kinevezés által oly szülék közé s községekbe is juttatja, kik. illetve melyek a választásba és kinevezésbe semmikép sem folytak be: de a czélszerűség. a nép műveltségi fokának ismerete, a tanítói állás emelése, a pénzügyi állapotok tekintetbe vétele meg épen érdemül tulajdonítják ez intézkedéseket. A szabadelvűség azonban menthetlen hibát követett el, mikor a népnek s – egyezkedés útján – a papoknak igen sok ügyben alárendelte a tanítót az iskolaszék jogainak nagyon tág kiterjesztése által, midőn szakkérdéseket laikusok eldöntésére, általános, és ember-nevelési ügyeket pedig jórészt papokra, tehát a felekezeti elkülönzésbe hivatásuk szerint legtúlzobb. egyénekre bízott.

Az állam-hatalom szempontjából a törvény elveinek főntebbi, pusztá elsorolása már eléggé mutatja, hogy sok mulasztás róható fel, de a főbb kérdések mégis szerencsésen lettek megoldva; az állam kiváló jogaiban meg rövidítve nincsen, bár a múlthoz képest – lelépven a történelmi alapról – igen sokat engedett akkor, mikor a kath. felekezet tanügyét a többiével egy kalap alá vonja, holott előbb amazéra sokkal nagyobb befolyással bírt, mint az önkormányzatú felekezetekére.

A tanítói állás emelésére a törvény kétségtelenül hatott, de kívánatos mértékben nem tévé az anyagi erők csekélysége s részint a miatt, hogy ez állást a többség még mindig nem méltányolta eléggé, nem bírt felhatolni oda. hol a tanító a papnak nem alá – de mellérendeltje-

ként lép elő s alig tudott bele nyugodni az iskolának a múlthoz képest nagyobb önállósításába s az egyháztól - bár épen nem teljes és csak kis terjedelemben történő - különválasztásába. Jellemző, hogy a tanítóképzés magasabb fokú megállapítását a fizetés-kérdés nyomorúságain kívül gátolta az a sok helyt uralkodó balvélemény is, mely a tanítók magas műveltségét nemcsak szükségtelennek, de károsnak, sőt veszedelmesnek tartotta az egyházra s részben a társadalmi rendre nézve.

Törvényünk azon oldalról áll kellő magaslaton, mely oldalról legkevésbé volt vitatva; értem a paedagogiai szempontot, honnan bírálva teljes elismerést arat azon intézkedéseivel, melyek a művelt nyugatéival győzelmesen állják ki a versenyt s egyszerre kiváló magas polczra helyezték népiskolai közoktatásunkat, igaz ugyan, hogy egyelőre csak - papiroson.

Ezt a paedagogiai kiválóságát törvényünk - jó részt - GÖNCZY Pálnak köszönheti. Mikor a törvényjavaslat az országgyűlés elé jutott s itt hevesen támadták. EÖTVÖS mindjárt az első nap kikérte GÖNCZY véleményét. Bizonyos, hogy az iskolai év meghatározása az egyes népoktatási intézetek tanítási tárgyainak a gyakorlati életre való tekintetből történt megszabása, az állam és az iskolafentartók viszonyának megállapítása, a t.-képezdek szervezete, a tanfelügyeletről és tanítókról szóló czikkek némi megváltoztatása a GÖNCZY nézete szerint történt s ugyancsak ő volt egyik főtényező abban is, hogy a polgári iskolák a törvényjavaslatba fölvétettek s itt helyesen szerveztettek. Minden eszméjét nem sikerült beleönteni e törvénybe, de ez nem rajta múlt: a mi azonban e törvény paedagogiai részét illeti, ennek jósága, szabatosága, paedagogiai becse nagyrészbena GÖNCZY érdeme.

A törvény legkiválóbb különbségei a GÖNCZY tervezetével és EÖTVÖS javaslatával szemben következők: rendezettebb, de a felekezetek iránt engedékenyebb: kima-
radtak a humanisztikus intézetek s az óvodák: felsőbb
népiskolákon kívül polgári iskolát is szervez 4-6 osz-
tálylyal s ezek állítására már az 5000 lakosú községeket is
kötelezi: nyilvános és magániskolákról szól. holott ezek
is nyilvánosak s csak a fentartókra nézve különböznek:
nem ismer megyék, egyházkerületek, több felekezet egye-
sülése által segített vagy állított iskolákat s így nem ad
jogot a vármegyéknek ily célú önmegadózásra s ezek
elejtésével kevesebb az iskola-fentartó. segélyező, több az
állam terhe; eltörli az iskola vagy tanítólak építéskor a
község lakosainak két gyalog-napszámra kötelezhetését s
a község által a tanfelügyelőnek adandó fuvar terhét; a
nő-képezdét nem a t.-képezdek mellett, hanem külön
szervezi, nem szabja meg az itt bentlakó növendékek szá-
mát s nem szól a tanulók külföldre küldéséről: a feleke-
zeti iskolák átalakítására, képezdét nem végzett egyének-
nek tanítókká képesíthetésére időt nem szab meg; meg-
adja az isk. tanácsnak azt a jogot, hogy a községi isk.-szék
tagjait kinevezze, ha azok megválasztását a község elha-
nyagolná: a tanítók fizetés-pótlékát (GÖNCZY tervét) elejti:
a segédtanítókat nem a tanfelügyelő által nevezteti ki,
hanem az iskolaszék által választatja; az államot elemi
iskolák állítására egyenesen kötelezi; a tanítók, özvegyeik
árváik nyugdíjáról, segélyezéséről épen nem, illetve annyit
sem gondoskodik, mennyit EÖTVÖS jó szíve és bölcsesége
– mint legkevesebbet – múlhatatlanul szükségesnek
tartott.

Íme népoktatásügyi alap-törvényünk keletkezésének
története. «Megalkottattam, hogy segélyével s termékenyítő

erejével e nemzetet újjá lehessen alkotni; megalkottatott nem azon tudattal, hogy a létező kedvezőtlen állapotot a nagy gondolattal egyszerre a remény ködében derengő szebb jövővel cserélje fel, hanem megalkottatott azon meggyőződéssel, hogy ez által ama szebb jövő útjának iránya kiméréssék, ama számítással, melylyel ez út irányában álló akadályokat lassan, és bár nagy idő hosszú során, de biztosan el lehessen háritgatni» – mondja GÖNCZY Pál. És valóban – a hiányok daczára – e törvény előnyei oly nagyok, hogy nemes büszkeséggel s hálás elismeréssel ismételtetjük az 1868. december 10-én tartott trónbeszéd szavait: «A nemzet szellemi fejlődését mozdították elő önök, a midőn oly törvényt hoztak a népoktatás ügyében, mely ha áldozatokat kivan is egyes külön érdekektől, de egyszersmind egy oly népnevelési rendszer alapját veti meg, mely hivatva lesz az ország szellemi és anyagi haladásának támaszául szolgálni.» E törvény méltó GÖNCZY alapos paed. képzettségéhez és EÖTVÖS nagy szellemének lelkesedéséhez, méltó a szabad-
elvűséghez, mely törvényhozóink többségének vezérlője volt és méltán kiérdemelte a külön érdekek megegyezését, mely szebben sehol sem ragyoghat, mint itt, hol a béke híveinek legnagyobbikát: a népnevelést kelté új életre.

NÉPOKTATÁSÜGYÜNK FEJLŐDÉSE.

Alap-törvényünk elkészülvén, általános mozgalom támadt a népnevelés érdekében. Vezér és legelső munkás volt a minisztérium. EÖTVÖS .1. báró magas szelleme, kiváló munkássága, hatalmas vezérlő és lelkesítő ereje a kitűnő munkatársak szövetsége mellett csakhamar megteremtett mindent, a mi az összekuszált ügybe egységet oltott s az elhagyatott, nagy részt parlagon heverő népoktatás előrehaladásának alapul, biztos támasztékul szolgált. Új világosság áradt az ügyre, melyet a megfelelő munkakörbe helyezett férfiak lelkes igyekezete s a megalkotott új és jó eszközök gyors fejlődésnek indítottak.

A különböző fokú népokt. intézetek felállítása, új és czélszerű berendezése, szervezése nemes versenyre hívta fel a felekezeteket, melyeket az általános ébredés ez idején haladásra sarkalt egyes községek buzgó törekvésén kívül az az aggodalom is, hogy a veszélyeseknek vélt. nem felekezeti intézetek erkölcsi diadalt aratnak a múlt érdemeivel dicsekvő felekezetiék fölött. A társadalom méltó tért nyert munkálkodásra az EÖTVÖS idealizmusa által életre hívott és terjesztett – bár szörványosan alakult - népnevelési és a később támadt magyar közművelődési egyesületekben. A tanítókat pedig nemes önértetre és lan-kadatlan tevékenységre vezette állásuk fontosságának er-

kölcsi elismerése, a hazafias működésükhöz fűzött bizalom és az intézők példája, teljes jóakarata.

A kor kedvezett a haladásnak. A nemzet készen volt a várva-várt pillanatra, mely kezébe adta saját sorsának intézését s egyszerre helyes úton indult haladásnak minden irányban. A békés korszak munkája nem kihívó, de engesztelő, nem ellenállást, de egyetértést gerjesztő, nem kapkodó, de előrelátó és – ismert fegyverekkel – egy célra törekvő volt. És a béke áldásaiért epekedő nemzet oly vezérekre, nevelésügye oly erőkre talált, kik hazafiak és szabadelvűek voltak, de nem túloztak; lelkesítettek, de nem ingereltek s kik a munkában legelsők, a panaszkodó elégedetlenségben legutolsók valának. Mindez együtt az 1867. évvel megnyílt kor első éveiben a népnevelésügynek biztos alapot és helyes irányt, később pedig hova-tovább virágzóbb fejlődést adott.

1. Óvodák.

Az óvodák népoktatásügyi törvényünkben nem gyökereznek, de kiválóságuk nevelési, humanisztikus és hazafias szempontból teljesen elismert. S bár a törvényhozás sem 1868-ban, sem 1870. és 1875-ben nem tárgyalta a sok sürgetés miatt beterjesztett óvodai törvény-javaslatot, mert nem akarta az állam és községek anyagi túlterhelését, nem akarta a felekezeti és nemzetiségi harcok felszínre hozatalát, de jónak látta e tért a magyar társadalom munkálkodásának engedni át s bár a minisztérium – a kisdednevelők orsz. egyesületének kérelme daczára – rendeletileg sem szabályozta az óvók viszonyait: az állam mégis sokat tett ez ügy érdekében. A tanítók orsz. nyug-

díjazását az óvókra kiterjeszté. a két óvóképezdét tetemes összeggel segélyezte évenként. P. SZATHMÁRY Károlyt miniszt. biztosként küldte az ország különböző vidékeire az ügy terjesztése céljából, az óvodákra közegei által felügyeltet s végre 1881-től kezdve az állam is több ily intézetet tart fenn.

A kisded-óvás ügyét BRUNSWICK Teréz grnő nemes buzgalma 1836-ban vezette a társadalmi egyesülés terére. A FESTETICH Leó gr. elnöklete mellett ekkor alakult egyesület előbb Tolnán, 1843-ban Pesten helyezte el óvóképezdését s 1874-ben egyesült a hazánk legkiválóbb köreinek részvételével 1873-ban alakult «Orsz. Kisdedóvó-Egyesület»-tel. Ez a hatalmas egyesület BATHYÁNY Lajosné grnő, TISZA Kálmánné, VÁRADY Gábor és P. SZATHMÁRY Károly vezérlete, buzgósága mellett kiváló lendületet adott a kisded-óvásnak. Ez az egyesület tartott fenn gyermekkertésznő-képezdét s ez nyitotta meg 1876-ban a főváros és állam segélyével emelt s 1886-ban tetemesen kibővített épületében hazánk egyik és legjobb, gazdagon felszerelt óvó-képezdét, hol minta-óvoda és – 30 gyermekkel – árvaház is van; a másik óvó-képezdét az 1871-ben újjáalakult s egy időben dajka- és gyermekkertésznőképezdét létesített budapesti Fröbel-nőegylet tartja fenn. Mindkét intézet 2 évfolyamú; tantárgyak: nevelés-tan, módszertan, test- és egészség-tan, magyar nyelv-tan, természettudomány, történelem, mennyiség-tan, ének, hegedű, rajz, testgyakorlat, női kézimunkák, eszköz-készítés, szemlélés és gyakorlás az óvodában; tannyelvük magyar; növendékeik száma 1885/6-ban 120 volt, kik közül 78 segélyt élvezett. A képesítő vizsgálat min. biztos jelenlétében történik.

Az országos kisdedóvó egyesület adott ki útmuta-

tásokat óvodák és falusi gyermek-menhelyek állítására, szervezésére nézve: ő eszközölte ki kéréseivel a minisztérium ama rendeleteit, melyek szerint községek, felekezetek 1881 óta külön engedély nélkül állíthatnak óvodákat, gyermekkerteket, melyekben csak oly egyének alkalmazhatók, kik óvóképezdénk egyikében képesítettek vagy oklevelüket nostrifikálták s a kik magyar beszélésre tanítanak: ő vívta ki azt is, hogy a belügyminiszter felhívta a törvényhatóságokat 1887-ben arra, hogy községeikben legalább a nyári évszakban létező gyermek-menedékházakat alapítsanak. Ennek az egyesületnek van ma 200,000 frtnyi vagyona: ez adott csak egy évben (1886.) óvodák segélyezésére 6000 frtot: ez tartotta saját épületének felavatása és a magyar kisdédóvó-egyesületek 50 éves múltja alkalmából 1887. november 20-án azt az ünnepélyt, melyen felséges királyunk jelenlétével szentestté az óvodák humanisztikus és magyar nemzeti céljait.

A gyermek-óvás ügyének haladását számok hirdetik. 1868-ban volt 100 óvoda alig 6000 gyermekkel, 1875-ben 198, 1887-ben 500-nál több óvoda és 100-nál több gyermek-menedékház nevelt mintegy 60,000 kisdedet. 1885-ben 409 óvoda (állami 22, egyleti 123, magán 82, felekezeti 86, községi 79, alapítványi 17), hova 41,119 gyermek járt, 316,566 frtba került, miből az állam 37,255 frtot fedezett. Ebben az évben 355 okleveles és 238 nem okleveles óvó s óvónő végezte a kisdedek nevelését, mely épen nem egyöntetű s nem mindenütt helyes, mert a 2-6 éves gyermeket sokszor tömik gyártott versekkel, idegen és untató játékokkal, túlságba vitt értelem-gyakorlatokkal, gyötrik a tanítással, de másrészt – az országos kisdédóvó egyesület által kiadott jó vezér- és segédkönyvek nyomán – ma már legtöbb óvodánk valóban óv s a

természetes fejlődést segíti elő; ma már nem ritkán lepnek meg a kicsinyek testi egészségük, elevenségük mellett remek íróink hozzájuk illő soraival, magyar népdalokkal, bizonyos fegyelmezettségükkel s idegen anyanyelvük dacára tiszta magyar beszédükkel, dicséretére óvóinknak. kik között – szám szerint – az anyát legjobban helyettesítő nők kezdenek túlsúlyban lenni.

A gyermekek védelme és ápolása már maga teljesen méltó egy nemzet különös gondjaira és áldozatkészségére, de előnyösen nyertek óvodáink akkor, midőn az 1880. év körül a magyar nyelv fentartói és terjesztői sorában kiváló polczra emelte őket a hatalmas mozgalomra készülődő magyar társadalom. Ezentúl a 70-es évek országos bajai közt is erőben gyarapodó országos kisedővő egyesület nem harczolt többé egyedül és P. SZATHMÁRY Károly, kinek neve összefortt a kisedővás ügyével, körüljában nem talált szellemi akadályokra sehol, hanem a tettere kész érdeklődőknek adta tanácsait az alkotás anyagi nehézségeinek leküzdésére. Ekkor léptek életbe az óvodák és gyermek-menedékhelyek, mint a szegény munkás nép különben magára hagyott gyermekeinek mentő hajlékai s a magyarságnak erős várai; ekkor lépett a magyar állam is a küzdő-térre a magyar állam gyermekei s a magyar nemzet el-elfajuló ivadékai érdekében. Közművelődési egyesületek keletkeztek s óvodák felállítása, segélyezése első fegyverük, melylyel vívnak a sötétség és hazafiatlanság ellenében. És ha a megyék – Borsod-, Győrvarmegye stb. példájára – ez irányban megindulnak, ha a társadalom nem áll meg fél úton: akkor diadalt arat e küzdelem, melyet «mindenkor jóakaró, meleg rokonszenvéről a király, a «legelső magyar ember» biztosított.

2. Népiskolák és emberbaráti intézetek.

Az 18tf8. évi 38. t.-cz. szomorú állapotoknak volt hivatva véget vetni népoktatásügyünk terén.

A városi «fő elemi tanodák» a gimnáziumra készítenek elő s míg latin és német nyelvvel kínozták a gyermekeket, addig vallástanon. íráson, olvasáson, egy kis számoláson kívül egyebet alig tanítanak; a többi népiskola ezek mögött jóval elmaradt. A tanítás: magoltatás. a fegyelmezés: durva büntetések halmaza. Rendes és általános iskoláztatás: 8-10 havi iskolai év csak 1-2 helyen van; elég iskola, elég tanító nincs: jó és magyaros tankönyv, czélszerű taneszközök hiányoznak: alkalmas tantermek, helyes felszerelések alig találhatók. S ha mind ehhez hozzá vesszük. hogy a tanítók nagy része képzetlen. fizetésük sokszor 100 frtra se rúg, hogy több tanító, mintsem 8 hónapig tanítson, állomását hagyta el s hogy a tanítás nemcsak gyarló, de sok helyt állam-ellenes is: akkor előttünk áll a népoktatásügy tengődése, előttünk a szomorú kép, mely az idealista EÖTVÖS J. br. elé tárult.

A minisztérium e tények tudatában fogott a törvény végrehajtásához. A felügyelet céljából kinevezte a tanfelügyelőket, sürgette az iskolatanácsok alakítását; ezek és a községek s iskola székek részére utasítást adott ki. Az ügy érdekében tanácsot kért a tanfelügyelőktől s utasította őket a felekezeti iskolák ellenőrzésére, megintés végett való feljelentésére, a statisztikai adatok beszerzésére, összeállítására; felhívta a felekezeti főhatóságokat, hogy intézkedjenek a törvény pontos végrehajtása érdekében s erkölcsi úton vagy polgári hatóságokhoz fordulva vesse-

nek véget az iskoláztatás, a felszerelés, a tanítás nagy hiányainak, az iskolai év tetemes megrövidítésének s az iskolák czélszerűtlenségének.

Maga a minisztérium a csekély számú községi népiskolákat mintaszerűvé igyekezett tenni s hogy a létező iskolák tanítását javítsa, a nevelésen lendítsen, első gondját a tanszerek, tan- és vezérkönyvek előállítására fordítá. GÖNCZY Pál vezetésének s közvetlen munkásságának kitűnő eredményei voltak a jó térképek, gyűjtemények s egyéb taneszközök és a hozzájuk írt utasítások, melyekből 1870-ig – jó részt miniszteri ajándékozásból – 75,000 drb jutott el az iskolákba. A tan- és vezérkönyvek ügyében a miniszter kiváló szakférfiakból bizottságot szervezett, mely elnökének: GÖNCZY Pálnak helyes elveit, jeles methodusát érvényre emelve hozta ama határozatait, melyek zsinór-mértékül szolgáltak a miniszter által 1868-ban kihirdetett pályázatban résztvevők és e könyvek írásával megbízottak számára. E bizottság lehetőleg mellőzni kívánta a tankönyveket, nagy súlyt helyezett a vezérkönyvekre, részletesen kifejté az elveket, melyek szerint azok és ezek készítenők, különbséget akart tenni az osztatlan és osztott népiskolák között s óhajtotta a vállaltan tanításának a tanítóra bízását és kérte, hogy az egyházi hatóságoknak jó módszerű hittani könyvek készítését tanácsolják.

Tény, hogy a minisztérium által kiadott tan- és vezérkönyvek – melyek közül a bírálók «más irodalomnak is díszére válónak» tarták a GÖNCZY P. Ábc-jét és «Vezérkönyv»-ét – nemcsak leszoríták, minden kényszer nélkül, addig használt elődeiket s mert már 1870-ig 200,000 példány került szét belőlök, nemcsak gyorsan terjesztek a jó módszert, a mindenoldalú javítást, de ma is verseny-

képesek s kitűnő rugóul váltak be arra nézve, hogy a felekezetek saját tankönyveiket előnyösen átalakítsák s jobbakkal cseréljék fel.

Míg egyrészt ezek történetek s a napló- és más nyomtatvány-minták az utasításokkal együtt elkészültek: másrészt a minisztérium lankadatlan munkája árán. az 1869. év szept. 15-ke meghozta a népiskolák miniszteri, első tantervét. E tanterv szerint a tantárgyak: hit- és erkölcsstan, beszéd- és értelemgyakorlat, olvasás és írás, anyanyelvtan, szám- és mértan, földrajz, történelem s polgári jogok, terményrajz, természettan, éneklés, testgyak. gazd. és kert. gyak.: főszűlyt az olvasás, írás és számolásra fordít, leányiskolákban a mértan, testgyakorlat, polgári jogok és köt. helyett női kézimunka tanítást szab meg; az egy tanítóval bíró népiskolában heti 29 $\frac{1}{4}$ órát kivan, míg ott, hol 6 tanító van, a két alsó osztály heti óraszámát 20-ban, a többiét 24-ben állapítja meg. A 3 évig, nyáron heti 2. télen heti 5 órán, tartó ismétlő tanfolyam részére az ismeretek ismétlését és bővítését célozva jelöli meg a tantárgyakat, kiemelvén a katonai gyakorlatokat és – lelkes tanító mellett – a rajzot. E tanterv – GÖNCZY P. kitűnő műve – oktató részletességével, útmutatásaival, óraterveivel, a minisztérium által kiadott vagy ajánlott tankönyvek és tanszerek jegyzékével felülműl minden addigi magyar tantervet.

1870-ben – a felekezeti hatóságok közönye s néhánynak határozott ellenszegűlése miatt csak nehezen és hiányosan összegyűjtött statisztikai adatokból – összeállította EÖTVÖS az első miniszteri jelentést a «népiskolai közoktatás» állásáról. Nem annyira haladást konstatál itt, mint inkább rámutat a bajokra és a nagy munkára, melyet a minisztérium végzett s melyet végeznie kell.

2.284.741 iskolaköteles (az összes lakosság 1727%-a) közül 4815% jár iskolába: 11.903 községből 1712-nek nincs iskolája. 779 községből pedig szomszéd-községbe járnak az iskolások: 15,968 rendes. 1824 segédtanító van – köztük 245 nő – kik átlag 164 67 firtal vannak fizetve, de sok annyival sem: noha a tankötelesek nagy része nem jár iskolába, még sincs elég iskola és tanító s ha minden tanköteles iskoláznék, még a létezőkön kívül kellene legalább 13,783 tanító. 14,157 tanterem s a most – legjobb esetben 4 milliónyi népiskolai kiadás helyett. 12 ½ millió ft. Keserűséggel de nyíltan mutatta ki, hogy iskoláink rosszak, tanítóink műveletlenek (csupán Zemplén-vármegyében 17 tanító írni-olvasni sem tudott), anyagi erőnk csekély, egyetértő, közös munkálkodás nincs. A társadalom, melynek támogatása égetően szükséges s mely igen sokat tehetne, nem érdeklődik és EÖTVÖS lelkes felhívására sem csinált egyebet, mint hogy 25 tengődő, minden nagyra képtelen népnevelési egyesületet alkotott. A községek nem hajták végre a törvényt, nem teljesítik a tanfelügyelők figyelmeztetéseit, nem törődtek az iskoláztatással, községi iskolák és iskolaszékek alakításával: a törvényhatóságok elczívódtak azon, milyen legyen az iskola-tanácsban a felekezeti képviselők aránya s mikor e tanácsot sok huza-vona után megalkották, akkor annak javaslatait figyelembe nem vették s intézkedései végrehajtásában segédkezet nem nyújtottak. Maga az iskola-tanács sem teljesíté kötelességeit; így a népiskolák nem fejlődtek kellőképen, a közvagyonból fentartottak jellegének eldöntése nem felelt meg a törvény szellemének, szóval nehezen és alig haladt az ügy, mert hiszen e bajokat betetőzte a felekezetek féltékenykedése s a törvénynek ebből származó semmibe-vevése, sőt a törvényellen való igazítás.

De a minisztériumot e szívós akadályok megtörésére tüzelte az a fenkölt eszményiség, melyet EÖTVÖS így fejezett ki: «Századok fognak múlni, sok ivadék eltűnni a küzködés között, de a napnak jönni kell, melyben nemünk hivatását betölté, melyben a jó győzni fog e világon: a mi hivatásunk elhinteni magvát, homlokunk izzadságával termékenyíteni földjét, szívünk forró vágyaival érlelni csemetéit. E meggyőződés által vezetett munkának és buzdításnak volt eredménye 1870-ig az 500 új, vagy átalakított iskola, melyekre az állam 1868-ban 11,395 írt, 1869-ben pedig 85,412 írt segílyt adott. Ez a meggyőződés tette lehetővé, hogy a törvényhozás számára készített s a nagy, szervezeti munkálatokon kívül a folyó ügyek sok időt igényelt közigazgatási elintézése sem akadt fenn soha s hogy EÖTVÖS előállhatott e ténnyel: eddigelé sohasem iskolázott annyi tanköteles, mint 1870-ben.

És mikor népnevelésügyünk iránya biztos kezekkel megszabva, haladásának útja egyengetve volt: akkor gyászba borult szabadságunk és nemzeti művelődésünk geniusa, elveszítvén a tudomány, szabadság, művelődés dicső bajnokát s az eszmény legkiválóbb hősét: EÖTVÖS József bárót. 1871. február 2-án veszté el a nemzet nagy fiát és siratta a népnevelésügy s a tanítóság megdicsőült Mózesét, kinek nagy parancsa: «Eszméim győzedelme legyen emlékjelem» mutat irányt és sarkal tette mindekoron.

EÖTVÖS utódjává az oktatásügy kitűnő munkása, PAULER Tivadar dr., egyetemi tanár lett kinevezve 1871. február 10-én. Ő e jellemző szavakkal búcsúzott el iskolájától: «Ha van valami vigasztalásom, a midőn oly nagy és erőmet túlhaladó teher viselésére felszólítatom ez az, hogy ép ezen felszólítást oly körülménynek köszön-

hetem, melybe mindig életem büszkeségét helyeztem, t. i. tanítványaim szeretetének.» A vezérlete alatt történt haladást tanúsítják az 1.870/1. és 1871/2. évekről kiadott miniszteri jelentések, melyek elsejéhez GÖNCZY Pál megírta a hazai közoktatás állapotának történelmi kifejlését Mária Teréziától kezdve, buzdításul a jelennek s fényes emléküi Eötvösnek. 1872-ben már 13.962 felekezeti és 1284 községi iskola volt. a tankötelesek 6437%-a iskolázott s az államsegély többre emelkedett az 1869-ben adottnak 5-szörösénél. Ez években jelent meg a minisztérium tan- és vezérkönyveinek hosszú sora. számos jó taneszköz, melyek olcsóság és ajándékozás mellett folyton terjedtek; ekkor adta ki a minisztérium a GÖNCZY P. által írott «Népisk. épületterveket», mely mű nagyban hatott a célszerű iskola-épületek szaporodására.

Ismerve PAULER a szakszerűség előnyeit, az elzárkózottság hátrányait, hogy a közoktatás igényei a minisztériumon kívül állók köréből is képviselve legyenek: megalkotta a közoktatási tanácsot, melynek feladata a törvényjavaslatok, a közoktatás tudományos és módszertani részét illető rendeletek, a tantervek, utasítások, tanügyi rendtartások, szabályok tárgyalása, ez ügyekre vonatkozó vélemény-adás, a tankönyvek bírálása, isk. felszerelések megállapítása. E tanács eleinte 4 osztályra – a 4. a népiskolai – oszlott, 30 bel- és néhány kültagból állott: 3 beltagot a budapesti tanítók s tanítóképzési tanárok választottak; 1872. júniusban kezdte meg működését, első elnöke HORVÁTH Mihály volt: 1875-ben új szabályzatot nyert; 1886-ban IPOLYI Arnold elnökön, STOCZEK József alelnökön, a rendszeresített titkári állásra legelsőben kinevezett dr FERENCZI Józsefen kívül 7 állandó és 22 ideiglenes tagból állott 6 osztálylyal, az 5. bölcsészeti és

paedagogiai. E tanács munkásságának jótékony hatását ma már azok is elismerik, kik az első években hevesen támadtak az egész intézmény ellen.

PAULERT azonban a király kegye más minisztérium élére helyezte s 1872. szept. 4-én TREFORT Ágoston neveztetett ki vallás- és közoktatásügyünk miniszterévé, a ki 1871-ben nem fogadta el a felajánlott tárczát, de most újból hivatván, engedett s 1872. szept. 9-én lépett minisztériumának derék személyzete elé. «Gyakorlati tevékenységet igyekszem kifejteni – monda ekkor; – hogy minő szellemben kell ennek történnie, arra (EÖTVÖS arczképére mutatva) mindig emlékeztetve leszek ama feledhetetlen férfiú képe által, mely reám tekint le. Önöket a rómaiak ama rövid, de sokat mondó szavával bocsátom el: «Laboramus!» – És a munka folyt.

«Meg vagyok győződve, hogy a tek. törvényhatóság ugyanazon indokoktól lelkesül a népnevelés végrehajtása körül reá váró kötelességek teljesítésében, a melyek lelkesítenek engemet a törvény életbe léptetése s rendeletei kifejtése által a nép boldogítására» – szól TREPORT s a törvény szigorának alkalmazását szükségesnek, elodázhatatlannak tartva, hívja fel 1872-ben a törvényhatóságokat, hogy az 1868. évi XXXVIII., az 1871. évi XV. t. cikk, mely szerint a község iskoláiról gondoskodni köteles és az 1872. évi VIII. t. cikket, mely az iparos növendékek oktatását több §-ban szabályozza, pontosan hajtsák végre. Meghagyja nekik, hogy a népoktatás felsőbb hatóságait erélyesen támogassák és hassanak községre, felekezetekre a rajok mért kötelességek teljesítése érdekében, közegeiket pedig szigorúan utasítsák az iskolák és iskoláztatás állapotának figyelemmel tartására, a községi előljáróságok és hanyag szülék felelősségre vonására ép

úgy, mint büntetésére s végül ne feledjék intézkedéseik végrehajtását számon kérni. 1873 elején a felekezetek főhatóságaihoz fordul; kimutatja, mennyire téves és káros nemzetre, egyházra egy iránt a felekezetek féltékenykedése az állam és község iránt: kimondja, hogy nem is lehet s nincs is szándékában a felekezeti iskoláknak községiekké változtatása, de int a törvényre mely szerint czélszerű, egészséges, felszerelt iskola-épületekről, rendes iskoláztatásról, képzett tanítókról, ezek tisztességes fizetéséről gondoskodniuk kell; buzdítja őket, mert képesek több áldozatra, kívánja tőlök, hogy vegyék igénybe a törvényhatósági közegek támogatását s a község és állam segélyét és teljesítsék kötelességeiket «hazafiúi és keresztényi lelkiismeretességgel», mert csak így jöhet el a kor. a melyben az államnak egy polgára, az egyháznak egy tagja sem fog oktatás nélkül felnőni.

E két rendelet föltárja a bajokat s kimutatja azt is, hogy TREZORT jó helyeken keresett orvoslást, noha csekély sikerrel. Míg ő az állam válságos pénzügyi helyzete daczára is megkezdte az 1872/3. tanévben az állami elemi iskolák felállítását, mely ténynyel az állam sorompóba lépett a magyar nemzeti nevelés érdekében, versenyre hívott fél és a népoktatásügyön úgy quantitativ mint qualitativ lendített: addig a többi tényezők a törvények szigorúbb végrehajtása, a magyar nemzeti nevelés rendezése és általánosítása tekintetében bevárták a törvényhozás intézkedéseit. Az 1.876. évi XXVIII. t.-cz. egyrészt határozottan körvonalozta a közigazgatás teendőit s erélyesen szabta meg a mulasztások megtorlásának módját, másrészt kötelezte az iskola-fentartó felekezeteket iskola-székek alakítására s arra, hogy tanterveiket, tankönyveiket, taneszközeiket a tanfelügyelővel közöljék, neki – látogatásai

alkalmával – bemutassák, és így szerzett nagyobb befolyást, hatalmat az alkotmányos kormánynak, mely csak növekedett az 1886. évi XXI-XXIII. t.-cikkek által, melyek a közigazgatás terén a hivatalnokokká lett főispánok hatáskörét kiterjesztették s ha a végrehajtást közvetlenné nem is, de legalább biztosabbá tevék.

Az 1879. XVIII. t.-cikk a magyar nemzeti nevelés alapját vetette meg. Az a cél, hogy minden magyar polgárnak alkalma nyíljon az érdekeinek közvetlen előmozdításához szükséges állami nyelv megtanulására; hogy nemzetiségeink ne álljanak elszigetelten többé az államalkotó és fentartó magyar nemzettől s e hazának minden polgára megértse és szeresse egymást; hogy tudatlansága miatt senki se nyögjön lelketlen izgatók járma alatt: elodázhatatlanná tette immár a magyar nyelv kötelező tanítását népokt. intézeteinkben; de sürgette ezt a nemzetiségi vidékeken fennálló népiskolák sikere, a hazafias, idegen nyelvű egyházközségek jó példája, a magyar állam-eszme erejének tekintélyessége és 52 – vegyes nyelvű – törvényhatóságnak az országgyűléshez intézett ama kérelme, mely a magyar nyelv tanítását egyenesen kívánta, akarta. A magyar állam érvényesíté jogát, teljesíté idegen nyelvű polgárai iránt tartozó kötelességét s 1879. április 29-től május 7-éig tartó képviselőházi és rövidebb főrendiházi vita után királyi szentesítést nyert az 1879. évi XVIII. t.-cz. «a magyar nyelvtanításáról a népoktatási tanintézetekben». E törvény, mely ellen az erdélyi g. k. nem egyesült románok fő egyháztanácsa egyenesen a királyi felséghez folyamodott, s néhány orosz-barát és szász «honpolgár» pedig külföldi lapokban éktelen lármát csapott, de a melyet a ruthenek g. k. püspökei nyíltan és előre örömmel üdvözöltek – 8 §-ból áll: elrendeli, hogy minden tanítóképző-

intézetben kötelező tantárgy a magyar nyelv s legalább oly óraszámmal tanítandó, hogy a növendékek azt beszédben és írásban elsajátíthassák, hogy a tanítók igazolni tartoznak képességüket a magyar nyelv tanítására, hogy 1882 június 30-tól oklevelet és állomást nem nyerhet oly tanító, ki magyarul nem tud, hogy a magyar nyelv minden népiskolában kötelező tantárgy, végül aztán intézkedik a népoktatási intézeteknek, a tanító-képesítéseknek a tanfelügyelők által ez ügyben történendő szigorú ellenőrzéséről.

E törvény foganatosítása végett fokozatosan, észlelyesen tett meg a minisztérium mindent; tantervet, utasításokat, vezérkönyvet adott ki, póttanfolyamokat, magyar nyelvi képesítő vizsgálatokat tartatott s inkább erkölcsileg hatott, mintsem kényszerített volna. Nagyban támogatta munkájában a felekezetek többsége és a felbuzdult társadalom. A magyar hívekből álló unit. és ev. ref. felekezeten kívül a többi mind átalakította tantervét s többször inté, szorította tanítóit e törvény végrehajtására; az autonómiába kapaszkodó ág. evang.-ok bár nem mindent, de sokat javítottak e téren s a kath. egyház főpapjai egész lelkesedéssel karolták fel ez ügyet, SCHUSZTER K., kassai püspök már 1879-ben utasítja tanítóit, hogy úgy oktassanak a magyar nyelvre, a mint ő azt megmutatta: SZABÓ J., szombathelyi püspök szép beszédben buzdítván híveit, elmondván, hogy «vegyetek példát rólam. Ha én megtanultam öreg létemre a ti nyelveteket – melyre szükségem nincs – a ti fiaiok is megtanulhatják az enyémet, mert hiszen ti rászorultok az édes magyar hazára».

Tényezők voltak továbbá a törvényhatóságok (Vasvármegye, Temesvár, stb.) és a 80-as években alakult közművelődési egyesületek, melyek a magyarság történel-

mének legszebb lapjaira lesznek följegyezve. A 25 (köz-
tük az erdélyi, felső-magyarországi) magyar közművelő-
dési egyesület csaknem 1 millió írt alaptökével, a törvény-
hatóságok – melyek néhány Szatmárvármegye után
indulva közművelődési pótdadót szavazott meg – vértelen
harczot folytatnak a legnemesebb fegyverekkel: a magyar
nemzeti művelődés áldásait terjesztő óvodákkal, népisko-
lákkal. A nevelés nem nyom el senkit, hanem felemel
mindenkit: az ő hadjáratuk tehát nem irtó, de építő s
biztos diadalra vezeti a «hatalmas magyar állam» zászló-
ját. Az eme célra törő nemzeti érzés heve és a jobbjaink
s az idő által megérlelt ama meggyőződés, hogy az állam
a népnevelés nagy feladatát – bármily anyagi erővel ren-
delkeznek is egymaga nem teljesíthetné sohasem: okozta
és tette jelentékenynyé az egyesületek és magánosok nép-
oktatási célú áldozatait. A legelső magyar ember: a király,
főpapjaink (BARTAKOVICS, SIMOR, SAMASSA, HAYNALD, BONNÁZ,
MIHÁLYI. PÁVEL, SCHUSTER, SZABÓ stb.), a 70-es években
lanyhán adakozó nagy-birtokosság, köznemesség, polgárság
és községek milliókra növekvő összegeket, tetemes értékű
ingatlan vagyont fordítottak népoktatási intézetekre, tanítói
fizetésekre épügy, mint humánus intézményekre és tanulók
segélyezésére; alig van számottevő község, hol – ha egyéb
nem történik – az iskolások ruhával, taneszközökkel ne
segíttetnének. Marosszék tisztikara, számos megyei iskola-
tanács, Aranyos-szék, Kisújszállás s több közbirtokosság,
RHÉDEY J., ANDRÁSSY Gy., APPONYI L., ESZTERHÁZY K.,
DESEWFFY O. és Aurél, KARÁCSONYI G., SZÉCHENYI Mária
és Sándor, ZICHY R. grófok, SIN A, WODIÁNER, AUGUSZ J.
bárók, BÜK Zsigmondné. KÉGL Gy., SZENTANDRÁSSY L.,
GEIGER M. és annyi más nagyszerű adományai ép oly
örömmel említhetők, mint a dr. JENÉI V. által létesített és

terjesztett «rongyos egyletek», melyek a rongy értékesítése által a legszegényebbnek is módot nyújtanak anyagilag járulni a népoktatás előmozdításához. Ezen áldozatoknak különös becsét s kiváló fontosságot nem csupán az ad, hogy – utóbbi időben – évenként 1 – 2 millió forint értékét képviselnek, de sokkal inkább az, hogy a nemzeti szellem sikereit hirdetik és a nemzeti nevelést terjesztik. Ugyanez emeli érdemmé a tanítók munkáját a felnőttek magyar nyelvi oktatása körül Míg a felnőttek tanítása – noha érdekében a 70-es évek elején a budapesti népoktatási kör TÜRRE .1. lelkes elnöklete alatt sokat tett s azt boldogult Eötvösünk elrendelte és érte a néptanítókat díjazta – oly eredménytelen volt, hogy 1875-ben TREFORTnak – minden aggodalom nélkül – be kelle szüntetnie: addig folyton terjedt és áldásos sikereket ért el a felnőtteknek 1878 óta tartó magyar nyelvi oktatása, mely rendeleten nem alapult, díjazva nem volt s mely, ha nem mindent, de legtöbbet a tanítók lelkesedésének, áldozatkészségének köszönhet.

Ily általános, buzgó munkálkodás eredményeit e számok tanúsítják: magyar tannyelvű volt 1869-ben 5819. 1879-ben 7197, 1886-ban 8267 iskola; a magyar második tannyelvű volt 1869-ben legfőlebb 1467, 1886-ban 2960 iskolában, s míg 1879-ben 6549, addig 1886-ban csak 2538 iskola nem felelt meg az 1879. évi XVIII. t.-cz. követelményeinek; e törvénynek teljesen megfelelnek az áll., unit., ev. ref. és az egyesületi iskolák, de nem tesz eleget a g. kel. iskolák 44.49 % -a, a g. kath. 36.47 % -a, az ág. ev. 24.16 % -a, a községi és r. kath. 8.5-8.5%-a.

E sikerek mellett a fent jelzett áldozatok más tekintetben is gyümölcsözének. Nemcsak emelték a népoktatási és humanitási intézetek számát, minőségi fokát, nemcsak

javították a tanítók helyzetét, de a szegény tanulók anyagi segélyezése által nem csekély részük volt abban, hogy a tényleg iskolába járó gyermekek száma tetemesen növekedett. A minisztérium nagyon sokszor intézkedett a tankötelezettség érvényre emelése céljából: elrendelte a tankötelesek pontos összeírását, az iskolába járók folytonos nyilván-tartását, a mulasztók szigorú büntetését, az iskoláztatás ellenőrzését s a községek, isk.-székek, gondnokságok részére 1876-ban adott új utasításaiban a szegény tanulók segélyezésére is felhívta a különös figyelmet: miután azonban a taníttatás szükségérzetét a népbe nem törvények adják, hanem a nevelés lassú, de biztos terjedése és fokozása ültetik, s mivel a rendes iskoláztatásnak egyik fő akadálya a nép szegénysége: az elrendelt büntetések drákói szigorral való végrehajtása helyett sokkal czélszerűbb és jótékonyabb az, hogy a vagyontalan szülék gyermekeinek iskolázására lehetőséget ad állam, felekezet, község, társadalom akkor, midőn a tandíjat elengedi, s a szegényeket könyvvel tanszerrel, ruhával, étellel segélyezi. A többoldalú hatás következményét mutatják e számok: 1869-ben tényleg iskolába járt a fin tankötelesek 56.19 % -a, a lányok 44.75 % -a, 1886-ban azok közül 83.61 % , ezek közül 77.01 % . 1869-ben iskolázott a 6-12 éves gyermekeknek 68.53 % -a, 1886-ban pedig 85.82%-a. A 13-15 éves tanköteleseknek 1869-ben 6.75%-a, 1886-ban 65.89%-a járt iskolába; itt tehát a haladás nagyobb, mint ott, de az eredmény mégis a mindennapi iskoláztatás mögött marad, mert a szülék nagyobb gyermekeiket sok mindenféle dologgal fogják el az iskolától, mert a tanítók az ismétlő iskoláért – legtöbb helyen – fizetve nincsenek, s mert ez iskolára ma még nem fordítanak kellő gondot és erélyt, pedig a földművelő pályán maradó, nagy többségben levő

gyermekek képzése bizonyára megérdemli azt a figyelmet és áldozatot, melyben az iparos-tanulók művelése újabb időben részesült.

A szülék és az iskoláztatás érdeke között alkuvást jelez TREFORT 1874 évi egyik rendelete, melyben ajánlja a váltogató iskolázást, hogy a nyári munka idején a szülék gyermekeiket segítőkül használhassák. Ebből fejlődött a 80-as évek körül a néhány vármegyében létező vándortanítói intézmény, mely szerint egy tanító – váltogatva – több községben tanít, A semminél ez is jobb.

Az iskolák és iskolázók számának tetemes növekedése közben az oktatás javítása sem mellőzöttet, E célból rendelte el a min. többször, hogy a népiskola csakugyan 6 osztályú legyen mindenütt, s hogy a tanév 10, legalább 8 hónapig tartson: erre célzott továbbá az 1877. s az idegen ajkú népisk. számára 1879. évben kiadott miniszteri «Tanterv». Mindkettő teljes részletességgel, paedagogiai bő ismerettel és tapasztalattal készült, s a módszerre nézve tele célszerű utasításokkal, nagy érdeméül megalkotójának: GÖNCZY Pálnak. Mindkettő hangsúlyozza az anya- és magyar nyelvi oktatást a nyelvtan mélyebb taglalása nélkül, kiváni a szemléleti oktatást s a földrajz- és természettudományoknál elveti a tankönyvet, az utóbbi az anya- és magyar nyelv mellett a számvetést, a hazai történelmet s alkotmány tant szabja ki főtárgyakul, és keresztül viszi a besz. és ért. gyakorlatokat, mint a magyar nyelvi oktatás eszközét, mind a 6 osztályon. Új tantárgy csak a rajz. Az egy tanítójú népiskolában – a szerda és szombat délutáni gazd. s kert. gyakorlatokon kívül – a heti óraszám 29-32, osztott népiskolában 20-26-28, ismétlő iskolában pedig nyáron 2, télen 5.

Ezek a tantervek vannak érvényben ma is. Egy

hiányuk tagadhatatlan: nem számolnak az iskolák tényleges és nem csekély különbségeivel. Népiskoláink közt 1886-ban 12 és félezernek egy tanítója volt, 14 ezerben fiúk és lányok vegyesen taníttatnak: az évi szorgalom-idő legtöbb iskolánál csak 8 hónap, sokban ennyi sem: bár a tantermek 1869 óta, mikor 16899 volt. 6939-czel szaporodtak. s a tanítók száma csaknem 24 ezer, 1 – 1 tanítóra átlag . 60 iskolázó jut, s tényleg 80 és több is: a tantermeknek csak 45 %-a felelt meg a törvény követelményeinek, lévén 60-70 □ m. terjedelmű és 210-265 □ m. köbtartalmú: az iskolák 38.78 % -a teljesen felszerelve nincs; minden ezer tanköteles közül 141 nem végezte be a tanévet; az – évközi isk. mulasztás 20 millió félnapnál többet tett. s a; törvény szigora csak alig egy milliónál alkalmaztatott: mintegy másfélszázezer tanulónak a legszükségesebb tankönyve sem volt meg. Miután eme hiányokban és fogyatkozásokban, úgyszólván, kizárólag csak az osztatlan iskolák szenvednek; mivel a tanterv egysége a tan-, vezérkönyvek, taneszközök egységét is maga után vonván, épen a legnehezebb feladattal küzdő, 6 osztályú népiskola egyetlen tanítójának nincs segítségére semmi, pedig aránylag e tanítók fizetése a legrosszabb, s köztük vannak a legközepesebb erők: bizony tantervünk nem mondható teljesen megfelelőnek; olyan sokat kíván s annyi felé csábítja a tanítót, hogy – bár az írva-olvasás taneszközei mindenütt megvannak – 1886-ban az iskolát végzett gyermekek' közül 8762 (3.47%) csak olvasni tudott, írni nem. Ez a tanítókra is árnyat vet; módszerük nem mindig helyes, s aztán mért nem néznek túl á tanterven? Hiszen a miniszter az iskolák felszerelésére, a tanév betartására, a mulasztások apasztására minden kitelhetőt megtévén, többször figyelmeztette a tanítókat, a sokat markolás veszélyeire.

sokszor mondta, hogy legfőbb az írás, olvasás és számo-
lás; eltiltotta a kéziratból való tanítást, elítélte a sok tan-
könyv használatát sőt az utóbbi években gyakran emle-
getett túlterhelés megszüntetése végett a tananyagnak –
Budapest által néhányszor sürgetett és tervezett – redu-
kálásától sem idegenkedik, noha fő törekvése, hogy az
egyszer kitűzött, magas, de egészében helyes cél minél
inkább megközelíttessék. És e törekvés következtében tan-
tervünk nemsokára újjá fog születni. Ezt jelzi GÖNCZY Pál
– ki népoktatásügyünket főleg 1876 óta vezeti – midőn
a II. orsz. tanítói képv. gyűlést üdvözölve, e szavakat
mondja: «Nevelnünk kell a népet munkássá, hogy értelmes
legyen, értelmessé, hogy a munkás nép jó erkölcsű és
vallásos legyen. A munka a tanítás középpontja».

Már alaptörvényünk s legelső tantervünk is tért nyi-
tott a munkának népiskoláinkban, kötelezván a gyakorlati
kertészet és gazdálkodás tanítására. A faiskolák ügyében
községek, törvényhatóságok sokszor utasítottak s a fel-
ügyeletre 1881-ben min. biztosok nevezettek ki: a 70-es
években gyakorlati és irodalmi munkával LUKÁCSY S., mint
a gyümölcsészet és fatenyésztés vándortanítója, lendített
sokat e téren; legtöbb gazdasági egyesület jutalmazta a
taten vesztésben kitént tanítókat és tanulókat, s volt nem
egy megye, mely a községi bírót megbüntette, ha faiskola
nem volt: így aztán elértük azt, hogy 1886-ban 10455
faiskola és 9409 iskola-kert létezett s 7767 iskolában ok-
tattak kertészeti és gazdasági gyakorlatokra. Ez azonban
tisztán nemzetgazdasági szempontból történt, valamint az
is, hogy a selyemtenyésztés érdekében többször kaptak
intést tanítóink, a méhészet terjesztése végett pedig 1882
végén 6 vándortanítót nevezett ki a miniszter. Ugyanazon
tekintetből vitetett be a népiskolába a házi-ipar, melynek

egyres ágai (szalma-, vessző-, fonás, faipar, kefekötés) – többek buzgalma s a tanítóknak ez irányú képzése folytán – 1886-ban 1040 iskolában gyakoroltattak.

Ma a nevelés-tudomány saját céljaiért követeli és rendezi be a kézügyesség-gyakorlását: biztosra vehető, hogy a munka, mint a tanítás középpontja, rövid időn lényeges átalakulást idéz elő a tantervben, s megszüntetésén – helyes csoportosítás által – a tantárgyak tömkelegét, egységesebbé, életrehatóbbá. s valóban nevelővé teszi oktatásunkat.

De. ha hivatalból kiadott tantervünk feltűnőleg nem változott is – a tanítás anyaga és módszere tényleg igen előnyösen fejlődött, Ki kell emelnünk, mennyire több és jobb ma a földrajz, történelem, természettudományok anyaga, mint volt, mennyit bővült a számtan különösen 1874 óta. mikor a méter-rendszer tanítása elrendeltetett, mennyire nagyobb súly van helyezve az énekre, testgyakorlásra, mint ezelőtt, míg az alkotmánytant, mértant. rajzot, szépírást úgyszólván új tantárgyaknak tekinthetjük, mert 1877 előtt csaknem egészen hiányoztak, a magyar nyelv pedig tényleg 1879-ben iktattatott a tantárgyak sorába. Itt említjük meg. hogy a 70-es évek elején a katonai gyakorlatok tanítása, iskolai zászlóaljok alakítása érdekében már törvényjavaslat is készült, mely azonban – valószínűleg pénz-hiány miatt – nem lett egyéb javaslatnál: pár évvel ezelőtt ismét sokat foglalkoztak szaklapjaink ez eszmével, mely korunkban, mikor a katonai erőttől igen sok függ. s mikor minden ország «katonai állammá» lett. épen nem népszerűtlen, de a megvalósítás paedagogiai okokból, s a kivitel nehézségei miatt most is elmaradt. GÖNCZY Pálnak kedves eszméje volt a fegyver-gyakorlatoknak iskoláinkban való tanítása, s különösen a 15 évet túlhaladó ifjakat

akarta azokban gyakorolva könnyen képezhető derék katonákká nevelni, s ha ez nem sikerülhetett is. annyi tény. hogy a test gyakorlat tanítása iránt az érdeklődés fokozódott, s hogy e tanítás nemcsak nagy arányokban terjedt, de felsőbb osztályokban a katonai sor- és rendgyakorlatokra is tekintettel van.

Nagyot és kedvezően kellett változnia a módszernek is, erre utal haladásunk a tanító-képzés, az isk. felszerelés. a taneszközök és tankönyvek terén, és ezt bizonyítja kimutatása annak, hogy 1885/6-ban paedagogiailag helyes módszerrel oktattatott a hit- és erkölcstan népiskoláink 93.2 %. az írás, olvasás, anyanyelv 87.8%, a számvetés 89.1 %. az ének 82.7 %. a hazai földrajz és történelem 73.6 % -ában. s a többi tantárgyak iskoláink mintegy felerészében.

Ugyancsak a tanítás fejlődésére vall a nemzetgazdaságtan elemeinek a rokon tárgyakhoz való fűzése, mely az utóbbi évek vívmánya és az egészségtan főbb szabályainak ismertetése, melyet hazánk közegészségügyi, szomorú állapota tett szükségessé és emelt ama kiváló gondoskodás tárgyává, mit különben is megérdemel. 1878 óta, hogy az iskolák s levegőjük. világításuk, fűtésük, felszerelésök az egészségtan kívánalmainak megfeleljenek, több intézkedést tett és rendeletet adott ki a minisztérium, s GÖNCZY F. maga készíté el és vizsgálta meg az isk. padok tervezetét, míg az 1874. évi XIV. t.-cz. közegészségügyi tekintetben a népiskolákat az elsőfokú közegészségügyi hatóság (polgármester, szolgabíró, rendőri hiv.) közvetlen felügyelete alá rendelte s nagyfokú ragályos betegség esetén azok bezárását meghagyta, az 1887. évi XXII. t.-cz. pedig szigorúan kötelez a védhímlőoltásra és újra-oltásra: de azért iskoláink egészségügye még mindig gyarló s bennök a segélynyújtás és egészségügy szempontjából kiváló szabá-

lyoknak már 1876-ban törvény követelte tanítása csak azóta öltött nagyobb mérveket, mióta – 1884-ben – a min. kiadta dr. SZÉL L. «Életmentés és egészségtan» című mtivét; ez új tanítani való lassan terjed, mert általa – mondják – növeljük a túlterhelést s megrontjuk az egészséget. A társadalom szintén megmozdult az egészségügy javítása érdekében: három év óta életbe lépett a «Nép-) nevelők Budapesti Egyesületében» indítványozott szünidei gyermek-telepítés, mely már sok nagyvárosi, beteges gyermeknek adott egészséget, 1886-ban pedig megalakult az egészségügyi orsz. egyesület, melynek népszerű szaklapja sok jónak válik forrásává.

Noha elemi népiskoláink fejlődését a fentebbiekben rajzoltuk: a teljesség kedvéért emlékezünk meg a volt határőrvidéki és a felekezeti népoktatásügyről. Az előbbiét 1871-ben szervezte a magyar kormány ő Felsége elhatározásából s 1877. okt. 16-án, mikor már a határőrvidék különleges igazgatása teljesen megszűnt, újabb intézkedések történtek, melyek szerint az országosan kötelező törvények, rendeletek mellett – a kormány befolyásának növelése végett – a volt határőrvidéken az iskolaalapításra, az iskola berendezésre, tanítói állomások rendszeresítésére a megyei közig. biz. nyert hatáskört, a tanítókat – kik a tanfelügyelő előtt esküt tesznek – a minisztérium nevezi ki, az iskolákban a min. tanterv érvényes s csak az általa ajánlott tankönyvek, taneszközök használhatók, az isk.-szék elnöke mindig a község első tisztviselője, tagjai pedig az illető kegyúr, a község és felekezetek képviselői s a tanítók. Ha ily szervezet mellett a vármegyékbe osztott, volt határőrvidék népoktatásügye hazánkban a legjobbak sorába tartozik: az első sorban a kormány érdeme.

A felekezetek általánosságban követték az állam pél-

dáját s bár sok nógatást eltértek, örömmel ismerjük be, hogy anyagi, tetemes áldozatok árán is törekedtek haladni. Iskoláink legnagyobb része az ő kezükben van s terhét az ő vállaik viselik: a magyar nemzeti nevelés megalapításában és emelkedésében kiváló érdemet szereztek s bár van köztük olyan, melynek a magyar állam erősödése keveset köszönhet s melyre ráfért a külföldi kormány segélyének elfogadását megtiltó 1875. évi min. rendelet: viszont nagy többségük becsületet szerzett ama vér nélkül folyó harcban, melyet a magyar hazája felvirágzásáért a sötétség és hazafiatlanság ellen fokozódó sikerrel küzdött,

A róm kath. és egyes gör. kath. népiskolák rendszabályait, utasításait, tanterveit a püspöki kar 1877-ben adta ki. A tanterv helyi viszonyok szerint módosítható s a miniszterivel megegyező, de a hit- és erkölcsstanra - mint minden felekezeten - több időt fordít s városi iskolákban a német nyelvtan elemeit is fölveszi. A felnőttek oktatása céljából a dr. SZABÓKY Adolf elnöksége alatt igen széphírű s 1868 előtt is fennállott pesti kath. legényegylet mintájára több kath. egylet alakult.

A szerb görög-keleti népoktatásügyet szabályozó, a szerb nemzeti kongresszus által hozott s a király által 1872-ben - változtatással - jóváhagyott tervezetek az országos törvényeknek szintén megfelelőek.

Ugyanilyenek a protestáns felekezeteknek püspökségeik szerint külön-külön készült népisk. szervezeteik, melyek főbb vonalaikban egységesek. A többek között haladás náluk, hogy a nagyobb anyagi javadalmat adó egyház-községeikben volt akademiák promócziót (papjelöltek pár évi tanítókodását) rendes tanítói állomásokká változtatták.

Az izraeliták 1868 végén egyetemes egyházi gyűlésre

hivattak össze s itt alkotott és a király által módosítva jóváhagyott szabályzataik egy része szól az elemi iskolákról is. megszabván egyebek közt a hittan anyagát. Különben a min. tantervet használják, de a német nyelvtan elemeit tanítják.

A haladást statisztikánk következőkben tünteti föl: a tényleg iskolázó tankötelesek száma 1869-től 1886-ig növekedett az izraelitáknál 160. a g. kel. 121. a r. kath. 62. az ev. ref. 58, az unit. 57. az ág. ev. 47. a g. kath. 42 % arányban: 1886-ban a tankötelesek közül iskolába járt: r. kath. 87-18, ág. ev. 87 12, ev. ref. 80.77. izr 77.72. unit. 74.85, g. kel. 67.62. g. kath. 59.64%. 1869-ben felek. és magánisk. volt 13319. 1886-ban a 16417 népisk. közül tisztán felek. 13593: az ev. réf., az ág. ev. és g. kath. iskolák számszerinti arányban állottak saját népességi viszonyaikkal, de a többiek nem: legkevesebb egyes isk. volt az ev. reformáltaknál (76.3%), legtöbb a g. keletiek-nél (97.6). Csekély kivétellel magyar tannyelvűek az ev. ref. és unit. iskolák: idegen tannyelvű s a magyart második tannyelvül sem alkalmazó iskolák legnagyobb arányban vannak a g. kel., g. kath. és ág. ev. félékezeteknél, pedig tanítóiknak tetemesen csekélyebb %-a nem tud magyarul s így az 1879. évi XVIII. t.-cz. végrehajtása nem a tanítókon múlik: a magyar tannyelvű iskolák száma 1869 óta 39, a magyarral vegyeseké 92.76% ahányban növekedett. Minden egyes iskolánál – az orsz. átlag szerint 1.46 arányt elérve – volt tanítójuk az izr, ág. ev. és r. kath.-nak. legkevesebb tanítójok s legtöbb osztatlan iskolájok volt aránylag a g. kath. és g. keletieknek. A népokt. intézetek fentartására 1886-ban 14.285.440 írt fordított, vagyis 10.525,317 írttal több mint 1869-ben, az iskolák ingatlan vagyona 2.308.920 írt értékről 34.805.546 frtra,

alapítványi tőkéje másfél millióról 6.593.519 frtra emelkedett: 1869-ben az állam 40.772. a községek 1.993.520 írttal. 1886-ban amaz 1.684,564, emez 4 millió írtnál többel járult a fentartáshoz: akkor az egyházi segély az 1 milliót sem érte el, ma túl van a 3 millión

Az állam, mint segélyező és isk. fentartó pénzügyi helyzete miatt kénytelen volt ugyan 1886-tól elrendelni közegeinek a költségvetés pontos megtartását. az új intézetek felállításának, vagy a meglévők nagymérvű átalakításának mellőzését: de mert a budget népokt. rovatába évenként 1 millió fr-tnál jóval többet vesz fel s ezen kívül építkezésekre külön összeget fordít: ama rendeletek sem visszaesést nem okoznak, sem a belső és külső fejlődést meg nem akasztják. Népiskoláink legjobbjainak sorába az állami, államilag segített községi, községi, társulati és magán jellegűek tartoznak. 1869-ben állami iskolánk nem volt. magán kevés, községi 479 volt, 1886-ban volt állami 739. községi 1883. magán és társulati 202: elkülönített fiú- és leányiskolát legkedvezőbb arányban tartanak az állam, magánosok, társulatok és községek s amazok mind, az utóbbiak 19 kivételével a törvénynek teljesen megfelelőleg tanítatják iskoláikban a magyar nyelvet, ők látják el intézeteiket legcélszerűbb tantermekkel, felszereléssel, iskola-kerttel, testgyakorló térrel s 1-1 iskolánál legtöbb tanítót (2.3 – 2.09 arányban) ők alkalmaznak.

A statiszt. adataiból nevezetes továbbá, hogy 1886-ban 1000 tanköteles fiú közül 836.1 leány közül 770.1 jár iskolába, s az emelkedés 1869 óta ott 27. itt 31%-nál több: a szorgalmi időt 1869-ben 1000 iskolázó közül 538. 1886-ban 858.2 fejezte be: a tandíjjövedelem a 20 év alatt megháromszorozódott; a közigazgatási és pénzügyi súlyos viszonyok dacára átlag minden évben 86 oly köz-

ség állított iskolát, hol ez előbb hiányzott; 1886-ban a 12702 község közül 333-ban (e községek túlnyomó részében a mindennapi tankötelesek száma 3-12 közt változik) iskola nem volt; aránylag legtöbb tanköteles van a ruthének, magyarok és németek közt s legtöbb iskolázó a németek, tótok és magyarok közt. A magyar 3. helyen áll itt, minek nem csekély részben okai a nagyobb mérvű tanyán-lakás, az alföldi községeknek sokszor alig járható utcái, az iskolának távolsága a község egyes részeitől és az állam-segély s erélyes ellenőrzés hiánya vagy legalább is fogyatékosága. 1886-ban 136 tanítói állomás a fizetés csekélysége és hiányos kiszolgáltatása miatt betöltetlenül maradt: legvégül említjük, hogy a felekezetek iskolái a községektől ma is tetemes segílyt kapnak, különben azok telének fenmaradása kockázttatva volna.

A törvényhatóságok közül Budapestet kell kiemel-nünk. GÖNCZY Pálnak 1868-ban készült «Emlékirata» alapján, melyben adta ő a tervezés módját, a tanrendszer, taneszközök, isk. épületek tervét és a tanítók jogainak s kötelességeinek főbb pontjait – szervezte iskola-ügyét fő-városunk s hol 1869-ben alig volt 30 elemi iskola, ott 1884-ben 130-nál több volt, még pedig 86-ot csaknem 500 tanítóval a város tartott fenn, közel 1 millió frtot áldozva: és a hol a 70-es évek elején sok iskola egyetlen vagy második tannyelve a német volt, ott ma mindenütt a magyar szó uralkodik. Mintaszerű iskoláinak jó részük van Budapest emelkedésében és magyarosodá-sában.

A szakminisztérium által évről-évre kiadott jelentések bíztató képet tárnak elénk a népiskolákról, a tanítás sike-reiről, de egy betűt sem szólnak az erkölcsi nevelés és a tanulók egészségügyének számokban való feltüntetéséről;

pedig egyenlően értékes és érdekes volna tudnunk a gyermekek egészségügyi állapotát, szorgalmi és erkölcsi osztályozását, a tanulók erkölcsi hibáinak kimutatását osztályonként s az ilyeneket: hányan estek vissza ugyanazon hibába, hányan sajátítottak el jó s hányan rossz szokásokat s több efféléit. Ily statisztika nem késhetik soká, mert hovatovább tért nyer az irány, mely a népiskola testi és erkölcsi nevelésére kiváló súlyt helyez. Ma azonban be kell érünk annyival, hogy a takarékosagra szoktatás egyik eszközének: az isk. takarékpénztáraknak állapotáról közölhetünk kimutatást. Ez intézményt WEISZ B. F. és az orsz. gazd. egyesület buzgalma honosítá meg s terjeszté anyagi áldozatok árán is, évenként több kezelő tanítót részesítvén jutalomban és kitüntető okmányban. A minisztérium többszöri ajánlása mellett – heves irodalmi harc után – alakulásától (1875) napjainkig folyton terjed és gyarapodik ez intézmény, melyet 1887-ben mintegy 600 iskolában 1000-nél több tanító tart fenn ma már a postai tak. pénztárakkal kapcsolva össze; 1887-ig 12000-nél több tanuló 1 millió forintot takarított meg. a mely tény legszebb dicséret.

A népoktatás érdekében folyton növekedő tevékenység mellett ma már a humanisztikus eszmék megtestesítése is kezd kibontakozni az eddigi elhanyagolt állapotból. Az 1880. évi népszámlálás, mely szerint minden 1000 lakosra 13 vak, 12 siketnéma és 12 hülye jut. kormányt, társadalmat és egyeseket nagyobb munkásságra ösztönzött. Az állam a már 1867 előtt keletkezett, siketnémák váci orsz. intézetébe a 70-es években jobb tanítási rendszert hozott, ott pár év óta szak-tanítókat képeztet, s azt is megkísérelte, hogy tanítóképezdéiben e szerencsétlenek oktatási módszere taníttassék. A váci, a budapesti izr. Országos

es a csak pár éve létező temesvári, aradi, szegedi – kezdetleges – intézetekben mintegy 200 siketnémát oktatnak, kenyér-keresetre képesítvén őket. Ugyaníly irányú a képzés a vakok budapesti orsz. intézetében, hol 1886-ban 86 növendék volt. és a FRIM Jakab-féle hülyék budapesti intézetében, mely 25 növendéket gondozott és nevelt, s mely az állam-segély gyarapodása folytán 1887-ben teljesen alkalmas helyiségre tett szert.

Szeretetház van. a MOLNÁR Aladár nemes igyekezete következtében 1870-ben alapult, s néhány éven át szaktanítókat is képző b.-füredin kívül, Budapesten 3, Pálócson a gr. HADIK-BARKÓCZY Ilona által s *Szepes-Iglón* az ált. tanító-egyesület buzgóságából létesítve 1-1. Arvaház van 68, részben állami vagy államilag segélyezett, nagyobb részben pedig megyei, községi, felekezeti, egyesületi és magán alapítványú; ezek alapításában kitűnő érdemet szerzett a kath. főpapság több tagja, számos magán-ember és nőegyesület.

Aszódon és legújabban Kolozsváron az állam javító-intézetet állított, mely erkölcsileg romlott gyermekeket ment meg a társadalomnak: 1885-ben pedig a belügy-miniszter enquetet tartott a gyermekek halandósági arányát kedvezőbbé tenni hivatott gyermek-menedékházak ügyében.

Tagadhatatlanul vannak hiányok és javítani valók de a letelt 20 év eredményeit nagy részben illetik Rudolf trónörökösünknek az 1885. évi budapesti orsz. kiállításon mondott eme szavai: «A sz. István koronája országait lakó népek értelmessége, igyekezete és képessége a természet kincseit magasra emelve, gyümölcsözővé tette». E kiállításunkon az oktatásügyi külsőségek, a fölmutatható produktumok, felszerelések és a taneszközök, melyek «s általok

az iskolák – mint GÖNCZY mondja – költik fel, irányozzák és vezérlik az eszméket, e törpéknek tetsző kicsinységek a világnézet és óriási világmozgalom indító és hajtó kerekei»: arra bírták felséges királyunkat, hogy GÖNCZY-hoz fordulva így ítéljen: «örömmel tapasztaltam a kiállításon az iskolai ügyek szép haladását». S valóban a czélszerű isk. épület-minták, a GÖNCZY rendszere szerint készült iskolai padok, a minisztérium által már a 70-es évek derekán kiadott művészi és paedagogiai becsü szemléltetési képek, a GÖNCZY által tervezett, átdolgozott földrajzi, természetrajzi, gazdaságtani taneszközök, földabroszok, földgömbök és képek, GÖNCZY fali olvasótáblái, mozgatható betűi, ÁBRÁI L. számoló-táblái, a KOZOCSA által összeállított természetrajzi, gazdaságtani és természettani gyűjtemények, a jobbnál jobb tankönyvek fényesen kimutatták, hogy e tekintetben 1867 óta mily előnyös a változás. Akkor tanszereink alig voltak, ezek megismertetésére, elkészítésére egyetlen intézményünk sem létezett: ma ott az orsz. tanszermúzeum 1873-ban GÖNCZY által kezdeményezve. Ez az 1877-ben megnyílt, hazai és külföldi taneszközzel gazdagon ellátott intézmény negatív és pozitív úton sokat lendített tanszereink ügyén, s szellemi vezetése, javító bírálata által kitűnő fokra emelte az orsz. központi tanszerraktárt, melynek áldozatra kész tulajdonosai ma nemcsak a legjobb taneszközök áruhelyét tartják fenn, de mechanikai és hőmérőt készítő külön műhelyet is létesítettek. Aztán ott van az 1884-ben alapított s taneszközök készítésére több növendéket képző állami mechanikai tanműhely, mely természettani eszközeivel kimutatta élet- és versenyképességét s ott a budapesti áll. el. és polg.-isk. tanítóképezdével kapcsolatos gipszöntő-műhely, melynek öntvényei általános tetszést arattak.

Előttünk is éltek bölcs s koruk műveltségi színvonalán álló férfiak Magyarországon, de az volt sajátságos végzetök, hogy mindent oly sokáig tárgyaltak, hogy a cselekvéshez, tehát az eredményhez sohase jutottak » – mondta TREFORT 1873-ban. Örvendetes tények bizonyítják, hogy az elmúlt 20 év nem a tanácskozások, hanem a cselekvések és eredmények kora volt. Minden nem sikerült s az ember művéből a fogyatékoság nem hiányozhatik ugyan teljesen, de be kell látnunk, hogy a 20 év sok csapása, mostoha viszonyai, nemzetgazdasági és pénzügyi bajai daczára népoktatásügyünk erősen fejlődött, s így haladva ténynyé válik közoktatásügyünk vezérének eme kívánsága: «Legyenek unokáink erősebbek, egészségesebbek, gazdagabbak, műveltebbek, mint mi vagyunk».

Népoktatásügyünk e fejlődése mennyire függött GÖNCZY Pál buzgó tevékenységétől, s mennyiben történt az ő eszméi szerint: azt bizonyítja részint az, hogy a tantervek, taneszközök, tankönyvek, iskolai épületek s berendezések, az útmutató, az oktatásnak-nevelésnek irányt szabó rendeletek, szóval minden, mi e téren létesült, vagy közvetlenül az ő munkái, vagy pedig az ő elveinek, nézeteinek megvalósítói, mert ezek áldásos hatása elért mindenévé: bizonyítja másrészt az, hogy népoktatásügyünk mai épületén áttekintve, ennek minden apró vagy nagy részletét a GÖNCZY eszméi szerint látjuk szervezve, ő volt a főtervező, utasító, s ha iskoláink külső berendezése, a tanítás-nevelés módszere, a gyakorlatias nevelés, az iskoláztatás, a tanítók állapota, az iskolák mennyisége és minősége tekintetében sokat haladtunk, s ha ma van *egységes*, az államhatalom által vezérelt, befolyásolt és szervezett, *magyar* népoktatásügyünk: – ez a magyar törvényhozás, a magyar kormány mellett első sorban a GÖNCZY Pál érdeme.

3. Szakiskolák.

Szorosabb értelemben vett népokt. intézeteink közül ismétlő iskoláink fejlődése nyugtat meg legkevésbé. E sajnos ténynek, mely az aránylag túlnyomó számban levő gazdálkodó nép művelődését sújtja, egyik okozója az a meggyőződés, hogy nemzetgazdasági tekintetéből hazánk iparának, kereskedésének emelése immár élet-kérdés, mert e nélkül az idegen ipar nyeli el mindazt, mi vagyoniig a nemzet javát eszközölhetné. Ez örvendetes felfogás idézte elő átmeneti korunkban azt a túlzást, mely az ismétlő iskolák – mint főkép a gazdálkodó nép tanintézetei – rovására a legnagyobb figyelem és áldozat tárgyává az alsó fokú, ipar- és kereskedelmi iskolákat tévé.

Már 1869-ben kezdeményezte az orsz. magyar ipar-egyesület az iparos tanulók iskoláztatását s közreműködése mellett ugyanakkor fel is állítatott az első, ilyenmű intézmény Pesten, de ez – bár az 1872. évi VIII. t.-cz. kötelezővé tette – nem terjedt; nem ért el sikert az országgyűlés 1877. évi megbízásából a minisztérium által 1878-ban készített iparszakoktatási tervezet sem; míg 1882 óta ez alsófokú szakiskoláink nemcsak legyőzték a kezdet nehézségeit, de tisztességes fejlődésnek is indultak. Ez évben rendeltetett el a 3 éves tanfolyamú iparos-tanuló iskolák állítása, hol, a terv szerint, a rajzra – mint fő-tárgyra – heti 3, az olvasás-, fogalmazás-, közhasznú ismeretekre 2, a szám- és mértanra 2 óra fordítandó s vasárnap d. e. – újabban – hit- és erkölcsan is tanítható; míg a tanítási viszony tart, a mesterinas köteles iskolába járni, 20 napi igazolatlan mulasztás miatt ismét

s 60-nál több egy teremben nem tanítható. 1883-ban utasította a miniszter a községeket, hogy – ha 30 tanuló van – a mesterek, iparos-társulatok segítségével ily iskolát létesítsenek; szervezte a közvetlenül felügyelő bizottságot s J. PÉTERFFY Józsefet min. biztosul nevezte ki. Az 1884. évi új ipartörvény ez iskolákat s felügyeletüket – a fentebbiekkel megegyező módon – végleg szervezte és a fentartásra több jövedelmi forrásról gondoskodott. Az általános érdeklődés, az iparosok jobbainak buzgalma, gr. ZICHV Jenő – ki 1882-ben 12,000 frtot adott e célra – áldozatkészsége segítették a minisztert és a lelkes min. biztost s 1886-ban már 228 ily iskola volt hazánkban, melyek fentartása – előkészítő tanfolyamaikkal együttesen – mintegy 284,000 frtba került; az állam évenként mindinkább növekedő összeget, 1886/7-ben 6000 frtot ad ez iskolák segélyezésére.

Az alsófokú keresked. iskolák, melyek fentartása a községekre van róva s 1884-ben szerveztettek, szintén szépen haladnak; ily iskolánk van 36; tantárgyaik: olvasás, fogalmazás, számtan, áruismeret, váltóismeret, könyvvezetés stb., tanfolyamuk 3 év, heti tanórák száma 7; bennök 131 szakoktató 2546 kereskedő tanulót nevelt; fentartásuk 32,775 frtba került.

Noha az ip. és keresked. tanulók oktatása a rajz kivételével este történik: mégis jó hatású úgy értelmi, mint erkölcsi tekintetben, mert emeli az általános és szakismeret fokát, nemesíti az ízlést, ügyesíti a kézt és az eddig elhagyott gyermekekben az érdeklődés, a figyelem fölébreszti a tiszta önérzetet.

Ez alsófoku szakiskolák régi eszméjét képezték GÖNCZY Pálnak és TREFORT miniszternek egyiránt; mindketten a munkától, az ipar- és kereskedelemtől igen sokat várnak

állapotaink jobbra fordulása érdekében, és ki tagadhatja, hogy várakozásuk jogosult?! Csak néhány éve, hogy GÖNCZY gondos szervező keze alakot adott ez iskoláknak és megszabta a tantervben a helyes irányt, s a célnak és paed, követelményeknek egyenlően megfelelő tanítás-anyagot, csak néhány éve: – tehát ítélnünk az eredmények fölött még korai volna, annyit azonban már látunk, hogy iparos-tanulóink erkölcsi szelídülnek, tudványa ébred és gyakorlatias ismeret-köre tágul; annyit már látunk, hogy ezek, mint mesterek, szívesen engedik majd tanulóikat iskolába s önmagukat is készséggel képezik majd tovább. Ez a haladás annál szembetűnőbb és biztosabb, mert az iparos- és kereskedősegedeknek ma már minden nagyobb községben van önképző- és önségélyző egyesületek.

Érdekes feljegyeznünk, hogy 1886-han mintegy 39000 iparostanulót 1235 tanító tanított, s mivel e tanítók többnyire elemi iskolánál vannak alkalmazva, ez iskolák fölállítására a néptanítók anyagi jövedelmét is emelte.

Az iparoktatás 1867 előtt parlagon hevert: főleg TREFORT és GÖNCZY érdeme, hogy ma már erősen izmosodik s mindinkább szaporítja a valódi, művelt iparosok, az igazi polgárok számát. 1886-ban az iparostanulók iskoláitól eltekintve volt felső nép- vagy polgári iskolával kapcsolatban 21, önállóan 31 ipar-tanműhely, melyekben 74 szakoktató 1744 tíz-tizenöt éves gyermeket tanított kenyérkeresetre alkalmas iparágakra, nevezetesen különböző céznaiparra, keztyűvarrásra, takácsságra, kézi fonóiparra, műasztalosásra, műfaragásra, esztergályozásra, vasiparra, agyag-, porcellán- és majolika iparra, csipkeverésre, máché- és más anyagú gyermekjátékok készítésére s virágcsinálásra. Ez intézetek fentartása 73069 frtba került.

miből az állam 35753, egyes község 9836 frtot fedezett. Megrendelésre és eladásra 36 tanműhely dolgozott, a többi mintákat és saját használatra szánt dolgokat készített.

Az 1872-ben alapított kassai gépészeti iskola gépészeket, művezetőket képez; az 1879-ben létesített budapesti közép-ipariskola, mely tanítványait a közép- és polg.-iskola 4. osztályát végzett, vagy iparostanuló iskolába járt, avagy el. iskolát végzett, de gyakorlatilag dolgozott és felvételi vizsgálatot tett legalább 14 éves gyermekek közül veszi föl. építészeti, gépészeti, vegyészeti, fémvasipari és faipari szakosztályra oszlik, tanulóinak száma folyton növekszik s így céljához mind közelebb-közelebb jut. E középipariskolánál szervezve van az építő iparosok téli tanfolyama és a gőzgépkézelők és gőzkazánfűtők tanfolyama, s ez intézethez van kapcsolva a m. kir. technológiai iparmúzeum, hol iparos-segédek és mesterek rajzolni tanulnak, mestersegükben gyakorlatilag tovább képeztetnek, és szak- s általános érdekű előadásokat hallgatnak, szakvéleményt kérhetnek, szakkönyvtárt és árjegyzékgyűjteményt vehetnek igénybe, és munkákat állíthatnak ki. Ez az intézet egyike a legszebb és leginkább fejlődő intézeteknek.

Hogy TREFORT és GÖNCZY Pál mily nagy súlyt helyeznek az iparoktatás fejlődésére, e szorosán vett szakintézetek megalkotása és virágzóvá emelése mellett mutatja az is, hogy tanítóképezdéink nagy részében, sőt el. iskoláink közül is számosban az ipar több neme (fa-faragás, kosárfonás, mintázás stb.) mint házi-ipar üzetik; GÖNCZY a 60-as években nagyhírű saját gymnásiumában szintén gyakoroltatta a háziipar egyes ágait, s így ő a kézimunka tanításának haladásában nagy eszméjének diadalát látja, mely diadalra példával, útmutatással, buzdítással vezetni meg nem szűnik soha.

Az ipar-iskolák mellett a kereskedelmi iskolák is hova-tovább szaporodnak és emelkednek. A kereskedő tanulók tanfolyamairól már szoltunk; a kereskedői pályára képző magasabb fokú, u. n. «kereskedelmi középiskolák» száma 1886-ban 21 volt. Ez intézetek közül néhány a polg.-iskolákkal van kapcsolatban, a többi önálló; mindenik 3 osztályú s csak oly növendéket vesz fel, a ki a közép- vagy polgári iskola négy alsó osztályát elvégezte, avagy felvételi vizsgálatot tesz. Tantárgyak: magyar nyelv, német nyelv, földrajz, történelem, mennyiségtan, természettudomány, a kereskedelmi tudományok minden ága, s mint nem kötelezett: a francia, szerb, román, török nyelv. A tanulók száma rohamosan emelkedett 1824-re, s ez öröndetes jele annak, hogy a gyakorlati életpályák iránt a kedv fokozódik, s hogy azokat helyesebben ítéljük meg.

Míg az iparoktatást úgyszólván semmiből csupán e legközelebb múlt 20 év teremte meg és fejleszté ki, míg a kereskedelmi iskolák szintén e kornak köszönhetik, hogy a társulatok és egyesek által fentartott néhány és többnyire selejtes intézetből czélszerűen szervezett, számban és minőségben folyvást gyarapodó intézetekké lettek: addig a gazdasági szakoktatás bár nem annyit, de szintén nagyon sokat nyert 1867 óta, vezetésük azonban a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium köréhez tartozik. Felsőbb gazdasági iskoláink voltak 1867 előtt is, de azóta minden irányban haladtak; öröndetesebb ennél az, hogy ma számos földműves iskola, vinczellérképezde, erdőörökét nevelő szakiskola van, melyeket e 20 év teremtett, s melyek a néhány tej- és sajtgazdasági tanfolyammal együtt a nép között terjesztik az okszerű gazdálkodás módjait, s a magasabb fokú általános műveltséget. Gazdasági tanintézetünk – a felsőbbek kivételével – van mintegy 26.

A szakoktatás felsőbb fokú intézetei nem tartoznak a népoktatásügy keretébe, nem még az itt szóban levők nagy része sem: de nem mellőzhettük ez iskolákat, mert a fejlődés sehol sem volt nagyobb, jóltevőbb, mint épen itt, mert ezek nélkül e mű hézagosan rajzolna, és mert ezek a – főleg ipari és kereskedelmi – intézetek igazolják, hogy népoktatásügyünk vezetője: GÖNCZY Pál helyes úton gyógyítja nemzetgazdasági s társadalmi bajainkat, és ép oly bölcs, mint szerencsés kezekkel realizálja az ő és minisztere: TREFORT Ágostonnak nagy eszméit.

4. Felsőbb népiskolák, polgári iskolák. Nőnevelés.

Nagyon jól tudta GÖNCZY P., milyen hatalom, milyen erős és biztos oszlop az alkotmányos, magyar államban a művelt, magyar polgárság, mily áldásos erő a művelt, magyar nő, mennyire függ ezektől hazánk anyagi, szellemi emelkedése, magyar és alkotmányos állami létünk fentartása és felvirágzása; nagyon jól tudta, s ezért sürgette mindig ama felsőbbfoku intézetek szervezését, melyek hivatva vannak ily polgárok és nők nevelésére, az igazi demokrácia megalapítására, egy egészséges, intelligens kö-zép-osztály megteremtésére!

Nagy politikai, nemzetgazdasági és magyar nemzeti célok követelték az ilyen intézetek alkotását; alap-törvényünk e célokat nem feledte s életet adott a felsőbb nép- és polgári iskoláknak. Teljesen új intézmények voltak ezek; sokan a céllal sem voltak tisztában, s így nem csoda, ha a feladat az eszközök részletes megszabása, maga a kivétel az ő számtalan nagy és apró kérdéseivel eleinte nem találta meg mindenben a helyes utat, nem a helyes

eldöntést és sok, igen sok nehézségbe ütközött. GÖNCZY bő tapasztalata, biztos tájékozottsága és paedagogiai mély belátása kellett, hogy ez új iskolák ferde irányba ne induljanak, haszontalan kísérletezés tárgyaivá ne sülyedjenek s magok iránt a szükséges bizalmat és hajlamot felébrészszék.

A felsőbb népiskolák, a fiuk számára 3, leányok számára 2 osztálylyal, 1869-ben állítottak fel; a törvény minden községet, melynek legalább 5000 lakosa van, kötelezett ily, vagy polgári iskolák fentartására; e kötelezettségnek ugyan több község ma sem tett eleget, mégis 1886-ban minden szigor és kényszer nélkül már 77 felsőbb népiskolánk van. Közülök 56 lányokat nevel. 20-at az állam tart fenn, 18-at segélyez, a többi tisztán községi, felekezeti és magán; bennök 2600 leányt és 746 fiút tanít 300 tanító; a fiuk a leányoktól el vannak különítve.

Felsőbb népiskolába oly tanuló léphet, ki életének 12. évét betöltötte s az elemi iskola 6 osztályát elvégezte, vagy fölvételi vizsgálatot tesz. Tantárgyai megegyezők az el. iskoláéival, de terjedelmök bővebb, s a magyar nyelv kezdettől fogva kötelező. MOLNÁR Aladár eszméje szerint előbb főleg a földművelő nép általános és szak-képzését ezélozták általok, de már az 1872. évi tanterv megkülönbözteti a gazd. és ipari szakoktatással megtoldott ily intézeteket, s eme szakoktatásra negyedik osztályt kivan; az 1882. évi tanterv külön szabja meg és 3 osztályra rója ki a szakoktatással egybekapcsolt felső népisk. tantárgyait, mi által nemcsak kevesebb idő alatt érhet a tanuló ugyanazon célhoz, de maga a tanítás is teljes egészében gyakorlatiassá válik megfelelőleg GÖNCZY elveinek. így a fiukat nevelő felső népiskolák mind vagy gazdasági vagy ipari (leginkább fa- és vasipar) szakiskolák, a leányokat nevelők

pedig mind nagy súlyt helyeznek a női kézimunkára s néhányban szövő-iparra, csipkeverésre, szóval kenyér-keresetre képesítő iparra is oktatnak.

A gazdasági szakoktatással egybekapcsolt felső népiskolákban az általánosan képző tantárgyak mellett szerepel a gazd. könyvvitel, növénytermelés, kertészet, szőlőművelés, borászat, erdészet, állattenyésztés, mezei gazdasági üzlettan. méhészet, selymészet, nemzetgazdaságtan, mezei rendőri és más, e szakba vágó törvény, s aztán a gazd. és kert. gyakorlatok, a mire jól felszerelt 20-40 holdas gazdasági tér van berendezve. Az ipari tanműhelylyel egybekapcsolt felső népiskolában mint szak-tantárgy: az ipari könyvvitel, az ipar-, mű- és nemzetgazdaságtan van fölveve s e tanműhely növendékei a 8. osztály végeztével, mint művelt és mesterségét jelesül értő iparos-segédék kerülnek ki.

A polgári iskolák fiúk számára 6, leányok számára 4 osztályúak: 1869-ben kapták első tantervüket, melyet 1877-ben, 1879-ben, s végül a polg. leányiskolák számára 1887-ben követett egy-egy. Kezdetben alig voltak egyebek csonka gymnásiumoknál, honnan a legtöbb tanuló ide lépett át; általános, de szűkebb körben befejezett egész műveltséget akartak nyújtani, a mit azonban a szülők, maguk a polgári osztály tagjai éppen nem vettek igénybe azért, hogy gyermekeik, mint leendő polgárok, műveltebbek legyenek, hanem csak arra használták ez intézeteket, hogy általok – alkalom levén bennök a latin nyelv tanulására is – a szülei háztól távolabb levő gymnásiumok felsőbb osztályaira gyermekeiket előkészíthessék. Míg így a polg.-iskola elveszté tulajdonképeni célját és alapját: a nép-műveltség fokának emelését és csak elősegíté azt, a mit pedig éppen korlátozni kívánt, hogy t. i. a tanulók nagy tömege a human irányú intézetekbe seregелjen: addig más

részről előállott az a baj is, hogy a polg. fiú-iskolát elvégzett ifjú nem ment iparos- vagy kereskedő tanulónak, nem ment gyakorlati életpályára, hanem ügygyel-bajjal beállott alsóbb rangú hivatalnoknak, ha pedig ily nyomorult és reménytelen állást sem kaphatott, akkor lett belőle a szó szoros értelmében proletár. Így aztán a polg.-iskolákkal senki sem volt megelégedve; maga a szellemi alapítók egyik legkiválóbbja: CSENGERY Antal is erősen kikelt a polg. iskolák, az ő kedves intézeteinek szervezete ellen. E bajok forrása pedig nem csupán a szervezetben rejlett; okai valának annak nagy részt ez iskolák tanítói is, kik a czélt nem tudták vagy nem akarták megérteni, és oka volt az az idegenkedés is, mely a társadalom nagy körében a gyakorlati életpályák ellen nyilvánult.

1879-től kezdve a minisztérium részint rendeletek, részint az 1883. évi I., *a köztisztviselők minősítéséről* szóló t.-cz. által gondoskodott arról, hogy a polg.-iskolai tanulók gazdasági, kereskedelmi középiskolákba, állatorvosi intézetekbe, erdészeti akadémiába, hadapród iskolákba fõl-vétessenek, s számos segéd- és kezelõ hivatalokba bejuthassanak, ha iparos pályára lépni nem akarnak. így került ez intézet szoros viszonyba a szakiskolákkal a nélkül, hogy ezért a középiskolákkal való összekötése megszűnt volna; a latin nyelvet – mint nem kötelező tárgyat – ma is tanítják itt, noha a gymnasiumokba lépés kissé nehezebbé tétetett, ellenben 1877-ben a közokt. miniszter elrendelte, hogy a polgári iskolába középtanodából átlépni akaró tanulót bizonyítványa alapján is fõl lehet venni. Ugyanez évben a magánúton készülõknek oly könnyüvé tették ez intézetbe juthatást, s e könnyebbséget 1883 óta annyira ki akarták aknázni a polg. iskola révén hivatalba jutni óhajtok, hogy 1885-ben a polg. isk. magán-vizsgálat léte-

hetését meg kellett szorítani. Ez a megszorítás azonban csak jót eredményezett. Ma már mindinkább fogy azok száma, kik ez intézetek útján hivatalnoki pályát keresnek, a túlnyomó többség gazdasági ipari, kereskedelmi pályára lép, különösen 1881 óta, mióta polg. fiú-iskoláink nagy részét ipartanműhelylyel vagy kereskedelmi tanfolyammal kötötték össze, s így míg egyrészt számos más intézet áll nyitva tanulóik előtt, addig ezen iskolák határozott szakpályára is képesítenek.

Eme fejlődés tette polg. fiú-iskolánkat oly intézetekké melyek gyakorlati szakképzést, egész polgári műveltséget nyújtanak és a tantárgyak csoportosítása, a más iskolákba való átlépés lehetősége által megelőzik a tanítványoknál a pályatvesztés veszélyeit. Mai szervezetükben teljesen méltók GÖNCZY eszméihez és hatalmas szervező erejéhez. Hangzik ugyan még panasz, hogy a szülék nem szívesen neveltetik gyermekeiket iparosokká és kereskedőkké: de ez sújtja azokat is, kik e pályák férfiai a közhivatalokból kizárták, a tisztán őket illető állások betöltésénél mellőzik; de ezt a panaszt mind erősebben czáfolja ama tanulók növekvő száma, kik a polg. iskolákban valódi polgári műveltségre akarnak szert tenni, s nem hajhásznak egyéb czélokot.

A polg. iskolába oly tanuló léphet, ki életének 9-ik évét betölté, s az el. iskola 4. osztályát elvégezte vagy fölvételi vizsgálatot tesz. Az iskolai év úgy itt, mint a felsőbb népiskolában 10 hónapig tart; a tantárgyak részint általános, részint szakképzésre való tekintetből vannak megszabva, a magyar nyelv kötelező, s a tanórákat úgy osztották be, hogy a délelőtti órák elméleti, a délutáni órák pedig csaknem kivétel nélkül a gyakorlati szakképzésre fordítandók.

A polgári fiú-iskolákban oly vidéken, hol a mezei gazdaság a főfoglatosság, a mezei gazdaságtan s kertészet az erre szolgáló intézeti kertben gyakorlatilag is tanítandó; a polg. iskolák mellé csatolt ipar-tanműhelyből a 6. osztály végeztével – mint az e nemű felsőbb népiskolából – a tanuló mint iparos-segéd lép ki: a polg. iskolák mellé állított kereskedelmi szaktanfolyam tárgyai: a kereskedelmi számtan, könyvvitel, kereskedelmi és ipari levelezés, áruisme, vegyi és mechanikai iparműtan, kereskedelmi jog- és ipartörvény, nemzetgazdaságtan és pénzügyisme a IV., V. és VI. osztályban csak a kereskedői tanulókra kötelezők, míg a többi tantárgyat, melyek általános képzésre szánvák, a polg. iskola minden növendéke együttesen tanulja.

A felsőbb nép- és polgári iskolák nemcsak a fi-, de a leánynevelés terén is nagy és üdvös reformok létesítésére voltak hivatva, s örömmel mondhatjuk el. hogy hivatásukat mindkét irányban derekasan betöltik; a 20 év eme teljesen új alkotásai fi-nevelésünkre tagadhatatlanul áldásos befolyást gyakoroltak, leány-nevelésünket pedig úgyszólván, egyedül ők teremtették meg, s annak alig remélt gyors föllendülésében övék az érdem oroszlánrésze.

Nőinket 1867 előtt csak néhány felekezeti és magánintézet nevelte, s ezek legtöbbje a kor színvonalán sem állott s még csak magyar sem volt; a női testgyakorlat rendszeres tanításáról szó sem lehetett, egészség-, nevelés, nemzetgazdaságtan, még csak nemrég vétettek föl a nők tanulni valóinak sorába. A nőnevelés terén egyesületeink közül a budapesti orsz. nőképző-egyesület tett legtöbbet; VERES Pálné, gr. TELEKI Sándorné, GÖNCZY Pál és mások vezérlete alatt a nők számára felolvasó-estélyeket rendezett, s folyton erősödve 1882-ben felavatta saját nagy-

szerű palotáját, melyben csaknem 30.000 frt évi kiadással tartja fenn el-, polg.- és felsőbb osztályokból álló leány-intézetét; másik nevezetes egyesület a budapesti női ipar-egyesület, mely a női kézimunka tanításának terjesztése körül fejtett és fejt ki ma is nagyobb munkásságot,

1867 után nemcsak ezen egyesületek ereje, hatása nőtt, de az a meggyőződés, hogy kultúr-harcunkban a nőké a döntő szerep, leány-nevelésügyünk quantitativ és qualitativ emelésére sarkalt államot, községeket, felekezeteket egyiránt, s ezeket anyagilag hathatósan támogatta egyesek és a kath. főpapság áldozat-készsége. Leányaink számára gyors egymásutánban létesültek a GÖNCZY Pál és BUZOGÁNY Áron által szervezett felső nép- és polg iskolák, melyekben a javított tantervek alapján mindig jobb és jobb tanerők nevelik leányainkat művelt, magyar polgárnőkké.

Ez intézetek az inkább gyakorlatias és kevesebb időbe kerülő nevelést óhajtó szülék gyermekeinek valók; nőink magasabb fokú, a felsőbb társadalmi körök igényeit is kielégítő nevelése végett 1875/6. év óta – a genfi és gráci hasonló nemű intézetek tanulmányozása után – a minisztérium felsőbb leányiskolákat állított 6 osztálylyal és tudományosabb színezetű tantervvel Fölvétek ide minden olyan tanuló, ki polg. iskolába fölvehető; minden ily intézet fölszerelése s az alkalmazott tanárok és tanítónők nagyobb száma által tűnik ki; a vidéki felsőbb leányiskolák mellé 4 osztályú el. iskola és internátus van csatolva, a mi részint a szülékre nézve nagy jótétemény, részint ez intézeteket biztosabban és közelebb vezeti ezerjókhoz, mely nem egyéb, mint magyar jellegű, általános, rendszeres és lehetőleg teljes egész nevelés-oktatást s ezzel megfelelő társadalmi műveltséget adni a jobb módú családok gyer-

mekeinek. Ez intézetek első tervezetét MOLNÁR Aladár készítette még a 70-es évek elején; e tervezetet később TREFORT, GÖNCZY és BUZOGÁNY viszonyainkhoz alakították ugyan, a felsőbb leányiskolái tanítás eleinte még sem volt épen szerencsés, s nagyon kirívóvá tette a tanterv némi fogyatkozásait. A miniszter már 1883-ban kimondta, hogy a felsőbb leányiskolák tanárai «a nevelés feladatát szemeik elől tévesztve a sokat tanítani akarás terére léptek», pedig «józan értelemmel bíró, az ismeretek alaptételeit tudó, szerény és vidám nőkre van szükség. A nehézkes definitiókkal táplálkozó tanítási módszer e kívánt céltől messze el- és félre vezérli a vidámságra termett női kedélyt». BERZEVICZY A. államtitkár meg 1887-ben nyíltan kifejezte ama nézetét, hogy nem tudós nőkre van szükségünk, de jó honleányokra, jó háziasszonyokra és anyákra, kik gyermekeiket okosan tudják nevelni.

Ez okból adták ki 1887-ben a felsőbb leányiskolák új tantervét, mely apasztotta a magyar, német, francia nyelv, mennyiségtan anyagát, s óráinak számát úgy, hogy a 30-32 heti tanóra 26-28-ra olvadt le; jobban osztá be az egyes tantárgyakat, több súlyt helyez a neveléstanra, s a négy alsó osztály tananyagát kerek egészszé tette, hogy a 2 felsőbb osztály – ha néptelen – beszüntethessék. A tantervet kísérő rendelet megengedte a VI. osztályba járó növendékeknek az el. iskolák látogatását a tanítás megfigyelése céljából, s megengedte a VI. oszt. sikeres végzése után a tanítónőképezdek III. osztályába való átlépést; ugyanez a rendelet eme iskolákat a tanfelügyelők és a min. biztos – ez állást 1884-ben szervezték – felügyelete alá helyezte.

Az egyes nőnevelő intézetek viszonyának szervezesebbé tétele 1887-ben a polg. leány-iskolák érdekében is meg-

történt; a miniszter ekkor elrendelte, hogy, ki a francia nyelvet (rendkívüli tantárgy) sikeresen tanulta, az a polg. isk. IV. osztályát elvégezve, átléphet a felsőbb leányiskola V. osztályába, s felvételi vizsgálat mellett – a francia nyelv nélkül is – a tanítónőképzde I. osztályába. Az ekkor megjelent új tanterv a számtan anyagát redukálta, a női kézimunkára több órát fordít, az egészségtant és testgyakorlatot kötelezővé tette, a tantárgyakat czélszerűbben osztá be, s az eddig tantervben volt hazai más nyelvet (a magyaron és németen kívül valamelyiket) törölte. Most már csak a felsőbb népiskola áll egymagára, itt a leányok a női kézimunkában, kertészetben, női foglalkozásokban még inkább gyakoroltatnak mint másutt, de nem tanulnak mértani alkotmánytant, könyvvitelt és a testgyakorlat nem kötelező tanítás-tárgy.

Az 1886/7. tanévben volt 73 fiú és 74 polgári leányiskola, s ezek 600 tanfolyamában 7724 fiút és 7478 leányt oktattott 665 rendes, 138 segéd és 215 óraadó tanár, tanító. Fentartásuk 1.040.518 frtba került, miből az állampénztár 439778 irtot fedezett. A polg. iskolák közt volt állami 39, államilag segélyezett községi 49, községi 23, társulati 5, felekezeti 15, magán jellegű 16; minden tekintetben legkevésbé czélszerűek vannak a magán jellegűek között, pedig ezek tulajdonosai, ha nem csupán kenyér-kereset vezérli őket, igen sokat tehetnének az intézetek belső és külső életének, egész szervezetének, s egyéni jellemének fejlesztésére, a valódi verseny élesztésére, és az újabb nagy eszmék megvalósításának előkészítésére, s hogyha ezeket megteszik, egyiránt érdemesek a társadalom és állam hatatos támogatására.

Felsőbb leányiskola volt 8, mind állami; 920 tanuló járt ez intézetekbe, melyek közül négynek 6, kettőnek 5,

egynek 3. egynek 2 osztálya volt; tanított 89 tanár és tanítónő, köztük 10 óraadó. A fentartás költsége 156,704 frtra rúgott.

Kétségtelenül nevezetes és kiváló fontosságú alkotásai ez intézetek a lefolyt 20 évnél, s teljesen méltók a rajok fordított anyagi áldozatokra, mert hiszen a polgári osztály és nőink képzése úgy kulturális, mint magyar állami és magyar nemzeti szempontból fölülte szükséges. Örömmel tekintjük tehát ez iskoláink szép fejlődését, mely megállani korántsem fog, hanem elér oda, hol nemcsak a fiukat, de a leányokat is bizonyos kenyérkereset-módra, bizonyos szakpályára képesíti a nélkül, hogy az általános képzést. a magyar nemzeti nevelést csak legkevesebbé is elhanyagolná. Hazánkban a nők legnagyobb része mint gazdaszszony. mint gazdálkodó férjének munkatársa, tölti be hivatását, és a túlnyomó többségre anyai édes kötelesség vár: nőképzésünknek e ténynyel számolnia kell, számolnia jobban, mint most teszi, de nem szabad felednie azt sem, hogy sok nő önálló kereset-módra szorul, tehát ily irányú nevelésnek sem szabad hiányoznia, s míg ma gazdasszony-, cseléd-iskoláink sincsenek, a jövőben nemcsak ezeknek, de ipar-, kereskedelmi és tudományos szakpályák bizonyos. a női nem természetével s a sociális érdekekkel leginkább megegyező ágaira képző leány-iskoláknak, szaktanfolyamoknak is kell lenniök.

Hogy mily nehéz minden kezdet, s hogy mily nehezen válik meg a társadalom tömege hagyományos nézeteitől, és hogy mily nagy intéző köreink igyekvése s áldozata a polgári osztály és leányaink nevelése érdekében. – kitűnik e számokból is: 1886/7-ben, a mikor már a múlthoz képest, lassan bár, de mégis tetemesen emelkedett a gyakorlati életpályákra lépők száma, és általánosabbá vált az a meggyőződés, hogy a leányok magasabb fokú

képzése föltétlenül szükséges, – egy felsőbb leányiskolái tanuló 170 fjt 33 krba, egy felső népiskolai tanuló 88 fjt 58 krba, egy polg. isk. tanuló pedig 68 fjt 44 krba kerül, míg egy elemi isk. tanuló oktatására csak mintegy 7 fjt 63 kr. jut. Ez az aránytalan költsékezés, mit amaz intézetek gyér látogatottsága okoz, némelyeket arra indított, hogy a csekély népességű felső nép. és polg. iskolák beszüntetését sürgessék, annyival inkább, mert az így megtakarított összeg nagyon felfér és gyümölcsözőbb lesz az el. iskolázás terén. Ez az okoskodás a polgári osztály s a nőnevelés külső fejlődését gátolná meg; nekünk arra kell törekednünk, hogy az itt szóban levő felsőbb fokú intézetek minél népesebbek legyenek, s minél inkább terjedjenek. Ez a törekvés áldásos lesz, mert hiszen úgy felső nép- és polg. iskoláink, mint a MOLNÁR Aladár és BEREZC Antal nevével összeforrt felsőbb leányiskoláink nemcsak gyökeret vertek e 20 év alatt, de minden tekintetben gyarapodtak is; tisztes sikerek igazolják ma már, hogy közoktatásügyünk vezéreinek, s köztük GÖNCZnek emez alkotásai méltók az eléjük tűzött nagy célokhoz, mert ezeket megvalósítják.

Jellemző, hogy a magyar állam által fentartott népoktatási intézetek – csaknem kivétel nélkül – nemzeti-ségi vidékeken, elszigetelt magyar községekben vannak, s hogy leány-nevelő intézeteink közt aránylag sok a magániskola, a mi részint a leánynevelésnek a fiúké mellett való háttérbe szorítását jelenti, részben pedig azt mutatja, hogy felekezeti, község, állam anyagilag nem bír iskolák létesítésében lépést tartani a szükséglettel. Ez utóbbit könnyű megértenünk, ha tudjuk, mennyi anyagi áldozatot igényelt oktatásügyünk hiányainak pótlása, népnevelésünknek mai polczra emelése akkor, mikor minden téren egyszerre és rohamosan kellett előre törtetnünk.

5. Tanítóképzés. Tanítók.

«A tapasztalás igazolni fogja a néptanítóknak helyezett azon bizodalmasat, melylyel népoktatásunk emelkedését buzgóságuktól várom.» – E szavakkal nyitá meg EÖTVÖS br. az általa – a néptanítók képzése céljából – alapított «Néptanítók Lapját». «A népiskolában tulajdonkép minden a tanítótól függ» – mondta ugyanő, ki legtöbbet várt a tanítók szakértelmétől, lelkesedésétől, hivatásszerű munkásságától, a melyek egyike-másika, sokszor mindenike hiányzott 1867-ben.

Tanítóink képzése, s kellő számú tanerőről való gondoskodás volt a legelső feladat. Voltak tanítók, kik írni-olvasni sem tudtak, s a tanítás mesterségét sem értették: ilyenek számára rendezte a miniszter 1869-től kezdve több éven át a 2 havi paed. tanfolyamot; míg a tanítók számának gyorsabb gyarapítására a tanítóképezdekben tartott, 1 éves nev.- és oktatási ideiglenes tanfolyamok képezték a tanítókat és e pályára készülöket; a felekezetek pedig – hosszú időn át – külön vizsgáló bizottságok által képesítették alkalmazott tanítóik nagy részét, lévén jobb a valami a – semminél. Ezen kívül EÖTVÖS, PAULER és egyes iskola-fentartók jelesebb tanítókat külföldre, nevezetesebb kiállításokra küldöttek; 1868-ban a nemzeti torna- és tűzoltó-egyesület, azontúl az állam a nyári szünidő alatt tartottak torna-póttanfolyamokat, hogy a tanítók testgyakorlat tanítására képesek legyenek; hasonlóan, az ország különböző vidékein rendezett folyamokon oktattatta az állam a tanítókat gazdasági és kertészeti gyakorlatokra, házi iparra és 1879-től kezdve a magyar nyelvre. Ezen

tagadhatatlanul szükséges póttanfolyamok, melyeken a résztvevő tanítók tisztességes segélyt nyertek, az államnak évenként 20-35,000 frtjába kerültek, a – jobbra nemzetiségi vidéken levő – tanítóképezdékben tartattak s csak 1886-ban szűntek meg.

E megszüntetés – noha pénzügyi tekintetből is történt – a tanítók magyar nyelvi képzettségének, és a tanítóképzésnek haladását jelezi.

Míg 1879-ben 5489 tanító volt alkalmatlan a magyar nyelv tanítására addig 1886-ban az a szám 2458-ra csökkent, s ennek 37.1%-a g. keleti, 26.9%-a g. kath., 24.4 %-a ág. ev. tanító. Ez a tény arra bírta a minisztert, hogy – miután a 80-as években ismételen meghagyta a túlzó nemzetiségi tanítók szigorú ellenőrzését, a külföldön nyert oklevelek nostrifikáltatását és azt, hogy a tanítók, kik idegen állampolgárok, önmagukat honosítsák – idejét látva az 1879. évi t.-cz. teljes végrehajtásának, 1885-ben szigorú rendeletet bocsásson ki, mely szerint az idegen tannyelvű tanítóképezdek a magyar nyelvre kellő súlyt helyezni tartoznak, tanítók, kik a magyar nyelvi képesítést meg nem szerezték, nem alkalmazhatók, és magyarul nem tudó öreg tanítóink mellé tanítóképezdeből kikerült, magyarul tudó segédtanítók alkalmazandók. E rendelet után s az állam, felekezetek, társadalom éber figyelme mellett csakugyan fölöslegessé váltak a magyar nyelvi póttanfolyamok a többi ily folyamatokkal együtt, mert ma már tanítóképezdéink mindent és jobban elvégeznek, mint ama kisegítő eszközök, és mert ma már tanítóhiány épen nincs.

1.867-ben 30 férfi és 6 nő tanítóképezde volt, mind felekezeti, többnyire 2 évfolyammal, a kortól elmaradt tantervvel és tanítással és oly növendékekkel, kik kellő előképzés nélkül vétettek fel. és kik közül több – mi még

ma is megesik – a tanfolyam bevégzése előtt már oklevelet s alkalmazást nyert. A felekezetek emez intézeteivel keltek versenyre az állam elemi tanító- és tanítónőképzédei, melyek száma – a községek, egyes felek, hatóságok előzékenysége, áldozata s MOLNÁR A. buzgó tevékenysége mellett – az 1869-70. tanévben volt 14-ről néhány év alatt 24-re emelkedett. E képezdek 3 osztályúak voltak; 1869-ben és 1877-ben kiadott tantervükben legtöbb tanórát a neveléstan, magyar, német nyelv és a zene kapott: az utóbbi tanterv felölelte a mértant, növelte a számtan anyagát, helyesebben osztá be a tananyagot, részletesen „ adta a tantárgyak célját, s megszabta, mit kell tanítani a női kézimunkából és a háziiparból. De a sok tanulni való, a 30-40 heti tanóra nagyon megviselte a növendékeket, kockáztatta a tanítás sikerét, nagyon csekély időt engedett a tanulóknak a tanítás – fölötte szükséges - gyakorlására, és kevés alkalmat nyújtott a növendékek erkölcsi nevelésére; hogy tehát e bajokon segítve, a tanítóképzés javítva, s a tanítói pályára juthatás nehezítve legyen: 1882-ben (a budapesti már 1879-ben) az összes állami tanító és tanítónőképezdek 4 osztályúakká szervezettek s új tantervet kaptak, mely sem a tanórák számát, sem a tananyagot nem növeli, hanem célszerűen osztja be, s véget vet a túlterhelésnek. Ez a tanterv életet ad TREFORT programjának: egészség, vagyonosság, műveltség, és a megelőző tantervekkel együtt a tanítás tárgyai, az általános óraterv, a tananyag berendezése, a célok biztos megjelölése, a rövid, de velős utasítások által híven fejezi ki mesterének: GÖNCZY Pálnak kiváló szakértelmét, s érvényre juttatja e férfiú amaz elveit, hogy a munkaoktatás által neveljünk, hogy a szemléltetésre, gyakorlatiasságra fősúlyt helyezzünk, s hogy nem tudákos, de

alapos, jól nevelt, gyakorlati és munkás tanítókra van szükségünk. GÖNCZY nem csupán e tantervek útján szabott helyes irányt a tanítóképzésnek, de igen jóltevőleg és sokat tett ez irányban az által is, hogy a tanítóképezdéket – mint a népoktatás többi intézményeit is – gyakran meglátogatta, s ilyenkor nemcsak utasítá, tanácsolta a tanárokat, de minta-tanítást tartott nekik: elemies, szemléltető és foglalkoztató módszerre intett mindig, sokszor akkor is, mikor egyik-másik tanárt magánügyei ő hozzá, a minisztériumba vezettek.

Ma van 54 férfi, 15 nő és 1 vegyes tanítóképezdénk (24 áll., 24 r. kath., 4 g. kath, 3 g. kel, 4 ev. réf., 10 ág. ev.; 1 izr.). Az államiak vannak legjobban felszerelve. s legtöbb tanerővel ellátva: ott a középiskolai 4 osztályt végzett tanulót is legtöbbször erős felvételi vizsgálat alá veszik, zene- és énekképesség nélkül növendéket – sokszor – el sem fogadnak; ott az egészségtan kötelezőleg taníttatik, a gazdasági és kertészeti gyakorlatok s a háziipar kiváló helyet foglalnak el, a testgyakorlás tanítása rendszeres, az a nyelv, melyet a tanítóképezde vidékén élő nemzetiség beszél, köteles tantárgy, és több miniszteri rendelet után – bár az anyagi erő fogyatékosága miatt nem teljesen – internátusok vannak szervezve, s a képzésnél gond fordíttatik az okszerű mezei gazdaságra, szőlőművelésre, fillokszera-irtásra, méh- és selyem-bogár tenyésztésre is, hogy így leendő tanítóink közzgazdasági bajok elhárításában a nép tanácsadóivá váljanak.

A felekezetek intézetei fölött sem tűnt el nyomtalan a 20 év; tantervük a zenére több időt szab, de különben nagyon egyezik a miniszteri tantervvel, a magyar nyelvre már mindenik súlyt helyez; van köztük sok derék intézet, de sokra meg találók TREFORT szavai: «ellenkezőjét teszik

annak, mit én teszek.» Felszerelésük, berendezésük néhol nagyon hiányos; torna-helyisége, házi-ipari terme, kertje mindeniknek nincs; tanerők dolgában sem üti meg mind a mértéket: mindnek ma sincs 4 osztálya; a felvételnél, vizsgálatoknál többnyire lanyhán járnak el: nagy részük nem önálló, hanem gymn. vagy theologiai kurzussal van egybekapcsolva: a gyakorlatias irányt, a testi nevelést, egészségügyi oktatást itt-ott még csekély figyelemben részesítik; külön gyakorló-iskolája – többszöri sürgetés ellenére – ma sincs mindeniknek. De az állam intézetei sem hibátlanok: a néhol 6, másutt 4 oszt. gyak. iskolák épen nem minta-berendezésűek, sokszor csak mostohákként állanak, egyetlen tanítójuk pedig a tanképző növendékek módszertani és gyakorlati képzésére épen nem, vagy alig folyhat be, s a tanári karban – állásánál fogva – az utolsók sorába tartozik; a paedag. képzést az igazgató adja, ha neveléssel gyakorlatilag s elméletileg keveset, vagy cseppet sem foglalkozott is; továbbá az EÖTVÖS által külföldi tanulmány-útra küldött, részben tanítókból lett tanárkép, tanárok mellett, utóbb polg.-iskolai tanítók s olykor-olykor egyáltalán érdemtelen egyének is foglaltak helyet, jelesebb tanítók csak fehér hollókként alkalmaztattak. Ezen visszasságokhoz más körülmények is járulván, tanítóképzésünk gyakorlott, a népiskola viszonyaival ismerős, s módszerében jártas tanítókat nem mindig nevelnek ugyan, de azért tanítóképzésünk fejlődését tagadnunk éppen nem lehet; s ma, mikor már a miniszter a tanítóképző tanárok képzésére a budapesti elemi és polg.-iskolai tanító- és tanítónőképzésében (1887 őszén) 1 vagy 2 évi kurzust rendezett be, a célnál nem vagyunk ugyan, de ahhoz közeledünk. Ma már évről-évre elég és a régebbieknél képzetesebb tanítójelölt lép ki a képezdekből, tanítónőképző intézeteink pedig

– melyekben 1870-ben alig volt pár növendék – annyira túltömötték, hogy 1880 óta csak határozott számban, és csak tanítónői pályán maradókát vehetnek föl, kiknek 1887 óta írásbelire és szóbelire osztott, szigorú fölvételi vizsgálatot kell kiállaniok. Igaz ugyan, hogy ez intézkedések nem szaporítják azon kevesek számát, kik az eddig el nem zárt úton a nők hivatásához legtermészetesebben illő képzést: a nevelőit akarták megszerezni; de másrészt az államnak, ha már, tetemes összegeket fordít a tanítóképezdek tanulóinak segélyezésére, az áll érdekében, hogy ne fölösleges számú, hanem minél jobb tanítókat és tanító-nőket képezzen, s e célra ama rendeletek beválnak.

Az elemi tanító-képesítést a miniszter 1870. és 1877. évi rendeleteivel szabályozta; e vizsgálatokra – az utóbbi szerint – jelentkezhetik az, ki tanítóképezdet végzett s 1 évig tanított, a ki magán utón készült, s gyakorlatilag működött, de nem bocsáthatók a bűnvádi kereset miatt elítéltek, az erkölcsi kihágás miatt állomásaikról elmozdítottak, a képesítő vizsgálatról kétszer visszavettek és a nyomorékok. Fölmenteni valakit a vizsgálat alól egy tantárgyból sem lehet; 1871 óta a hittan is rendes tantárgy; a vizsgálat, melyért 1886 óta némi díj fizetendő, írásbeli (csak paed. tétel adható), szóbeli és gyakorlati: egyes tudomány-szaból senki sem képesíthető, s a képesítés 1877-től legtöbb tanítóképezdekben évenként csak egyszer történik; képesíthetők munka-tanítónők is, kiket különben néhány évig a pozsonyi kézimunka tanítónő-képezde, ma minden tanítónő-képző és a budapesti nőiparegyesület intézete képezett, illetve képez, de a kik magánúton is készülhetnek a vizsgálatra. Kézimunkatanítónőket a férfi-tanítóképezdek is képesíthetnek. – Legújabbán a nők férfi tanítóképezdekben nem nyerhetnek oklevelet, s azok, kik

magán utón tanultak, képesítő vizsgálatra egy évi gyakorlati működés kimutatása nélkül nem bocsáthatók, ezen, a képzésre jöttevő megszorítást az okozta, hogy a tanítói pályára – különösen magán utón – nagy számban készülő nők állomáshoz nem juthatnak, mert, bár a tanítónők száma 1886-ban a 23,980 tanítónak 1234%-át tette, s 1869-től 2273-mal növekedett, a férfi-tanítóknak nőekkel való nagyobb mérvű helyettesítése nem sikerült; a túlnyomó mennyiségű felekezeti és osztatlan népiskolába férfi-tanító kell, ki az egyházi szolgálatokat is végezhesse; a tanító-hiány pedig – melyért 1873-ban TREFORT a tanítónőknek, paedag. és nemzetgazdasági tekintetéből is előnyösnek tetsző, nagyobb mérvű alkalmazását kívánta, megszűnt, mivel a tanítóképezdébe – az 1874-ben elrendelt tanfelügyelői buzdítás nélkül is – mindig lépett fi-növendék elég. Noha a tanítóképezdei, laikus igazgató-tanácsosok nagy befolyása e téren sokat ront, noha a felek, tanítóképezdek feltűnően sok magán-tanulót képesítenek, s még arra is bevárták a min. figyelmeztetést, hogy az egy évi gyakorlatot legalább akkor követeljék meg a képesítendőktől, mikor az ő képezdeik tanfolyama 1 évvel rövidebb mint az államiaké: mégis sokat haladt 1867 óta tanítóképzésünk s halad azon arányban, a mint csökken a tanító-hiány, és emelkedik a tanítók anyagi javalmazása.

Tanító- és tanítónő-képezdeinkből a *magyar* tanítók raja jö ki évről-évre; őket alig lehet össze is hasonlítani az 1867 előtt képzettekkel, alig lehet kivált ma, mikor a nagyrészt 4 évfolyamú intézetek a kántori teendőkre is kiképeznek, és nem elégesznek meg azzal, hogy a növendékek csak a tantervben megszabott heti 1-2 órán át tanítsanak, hanem a tanterv szellemének megfelelőleg a

IV. osztályba járó tanulókra, egyenként felváltva, a hét egy vagy több napján át is rábizzák a gyakorló iskola vezetését, az összes tanítói teendők végzését a gyak. iskola tanító folytonos felügyelete, irányítása mellett.

Az elemi tanítóképzés fejlődése mellett a felső nép- és polg.-iskolai tanítóképzés annyival örvedetesebb, mert ennek megteremtése és virágzása tisztán a lefolyt 20 év érdeme. 1873/4. tanévben állította fel az állam az elemi tanítóképezdével kapcsolatos felső nép- és polg.-iskolai tanítóképezdét 2 évfolyammal Budapesten, hol a polg.-iskolai tanítónőképezdét is hasonlóan szervezte. Mindkét intézetnek 1877. évi tanterve – az illető tanári karok és többszöri enquetek javaslatai szerint – előnyösen változott 1882-ben, mikor 3 évfolyamúak lettek, s mióta az elsőbe az elemi tanítóképezdét vagy gymn. 8 osztályt végeztek jelesbejeit veszik föl, az utóbbiban pedig megszüntették az elemi tanítónőképezdét és nevelőnőket képeznek, hogy kiszorítsák hazánkból a külföldi nők idegen szellemű nevelését. Mindkét intézetben van nyelv- és történettudományi, mennyiségtan és természettudományi, zenészet (külön zene-tanítói s zenetanári) és ipari szakcsoport; a polg.-iskolai tanítóképezde el van látva gypsz-öntő és faipar-műhelylyel, s mint 1875-ig, ma is képez torna-tanítókat, de rajztanítók és tanárok 1878 óta csak a m. kir. minta-rajziskola és tanárképezőben képesíttetnek, hol 1886 óta a paedagogia is a tantárgyak sorába van iktatva.

Polg.-iskolai tanító- és tanítónőképezdénk kiváló alkotásai a minisztériumnak; nagy arányú fejlődésükben GYERTYÁNFY István és ZIRZEN Janka igazgatót nem csekély érdem illeti meg; az előbbi intézet új, nagyszerű épületben elemi, polg.-iskolából, elemi és polg.-iskolai tanítóképezdéből, ipartanműhelyből áll; e paedagogium bizonyára eléri

az időt, mikor a gazdasági és kereskedelmi tanfolyamokkal ellátott felső nép- és polg.-iskolák számára ép oly derék szak-tanítókat fog nevelni, mint teszi az ipar-szakra. Mindkét intézet mintaszerű felszerelésével és berendezésével a művelt külföld figyelmére is méltóvá lett, s legújabbán mindkettő tanítóképző és felsőbb leányiskolái tanárokat tanítónőket is képez, még pedig GÖNCZY elvei szerint teljesen gyakorlati irányban, fő súlyt helyezve arra, hogy e leendő tanárok *nevelni* tudjanak. E két állami polg.-isk. tanítóképezdén kívül van még egy r. kath. jellegű, mely csak polg.-iskolai tanítónőket képez, s mely az előbbiekkal nem versenyezhetik.

A felső nép- és polg.-iskolai tanítók s tanítónők képesítése 1877-ig külön vizsgáló bizottság előtt évenként kétszer történt, azóta évenként egyszer az illető képezdékben tartatnak e vizsgálatok, s minden szakcsoport vizsgálatán 1-2, a miniszter által megbízott kiváló szak-tudós is jelen van és kvalifikál; jelentkezhetnek oly okleveles elemi tanítók, kik a polg.-iskolai tanítóképezdét bevégezték vagy 2 évi gyakorlatot kimutatnak, e gyakorlat feltüntetése s az elemi tanítóképeségi vizsgálat tárgyát képező paed, szakból tett vizsgálat után képesíthetők az érettségi bizonyítvánnyal bírók is. A képesítendő néhány év óta 10 frt vizsgálati díjat fizet.

A képesítés foka úgy az elemi mint polg.-iskolai tanítóképezdékben: kitűnő, jeles, jó, elégséges. A polg.-iskolai tanítóképezde képeségi vizsgálatán csak annak adnak oklevelet, a ki 1-1 szakcsoport minden tárgyából s a paedagogiából sikerrel vizsgázott; az, a ki a paedagogián kívül 1-1 tudomány-körből (történet-, nyelv-, mennyiségtan-, természettudományi kör) tett vizsgálatot, e tárgyak tanítására képesítetik, de oklevelet nem kap.

Az oktatásügy és tanítóképzés javáért – PAULER óhaja s számos testület kérelme szerint – az 1882. XXXIX. t. cz. elrendelte, hogy a hadköteles, tanítóképző növendékek tanulmányaik befejeztéig szabadságotlatnak, s így a tanítóknak már 1868-ban adott 8 heti katonai kiképzés kedvezménye rajok is kiterjesztettet; a nélkülözhetetlen tanerők 1887 óta a népfölkelés kötelezettsége alól fölmenthetők.

1885/6-ban a. 70 tanítóképezdében volt 2670 férfi- és 1.115 leány-növendék, kiket 310 rendes-, 76 segéd-, 170 más intézettől kisegítő tanár és 114 vallás-tanár oktatott; 1869-ben a tanárok száma 271, a tanulóké 1556 volt. 1886-ban a 901,651 frtnyi fentartási költségnek 62.47 % -át az állam fizette; a tanulók nagy része segélyt kap, az internátus jótéteményeit élvezi: e segélyezésre (évi 80-190,000 írt), s tanítóképezdeire az állam költ legtöbbet, az ő 24 képezdéje jóval többbe kerül, mint a felekezeti 46. 1886-ban oklevelet nyert 1148 elemi és 82 polg.-iskolai tanító-jelölt s tanító; a 9 nem magyar tannyelvű tanítóképző 25 olyan egyént is képesített, a ki az 1879. XVIII. t.-cz. követelményeinek nem felelt meg; ez annál feltűnőbb, mert 1885 óta az ilyenek oklevelét a tanfelügyelő – aláírása megtagadásával – érvénytelenítheti s betiltathatja.

1886-ban csak 974 tanító nem tudott semmit magyarul, ellenben e nyelvet 20,566-an anyanyelvi képességgel tudták; 458 kivételével 21,522 maradt az oly tanítók száma, kik magyarul oktatni képesek. Rendes tanító volt 20,940, segédtanító 3040; lelkész-tanító volt köztük 475. Az anyagi állapot súlyos volta egyesíti a lelkészi és tanítói hivatalt, a mi, ha a lelkészek paed. képzettségét még magasabb fokra emelnék, nem volna rossz

kiegészítő eszköz. Okleveles tanító volt 20.851. nem okleveles 3.129; ilyen legtöbb volt az unit. g. kath. és g. kel felekezeteknél.

A tanítóképzés javulása, a tanítók, s főleg a rendes és oki. tanítók számának emelkedése a népoktatásügynek mindenben kitüntetett haladását vonta maga után. Vannak a tanítók között is olyanok, kik hivatásuk betöltésére alkalmatlanok, de ha tudjuk, hogy a felszerelés sok helyt mily fogyatékos, hogy iskolai termeinknek csak 60%-a megfelelő, hogy népiskoláink 80 %-a 6 osztályú egy tanítóval, és sokszor 60-80-nál több gyermekkel, ha ismerjük a nagymérvű rendetlen iskolázást: akkor tiszteletünkre érdemes azon buzgó, szakértő tanítóság, melynek 88.7%-a a tanítás főbb, 62.6%-a a többi tárgyaiban kellő eredményt mutatott fel 1886-ban daczára annak, hogy az az egy tanító még kántor is, sőt a megélhetésért a gazdálkodás és mellék-kereset gondjai is nyomják.

Az elismerést tanítóink iránt tények bizonyítják. Nem látszik ugyan az az irányzat, mintha a községekben «fentartók» szerint elkülönözve létező osztatlan iskolákat egy közössé, osztotta és jóvá tenni akarnák, vagy mintha a tanítót a kántorság, gazdálkodás, mellék-kereset terhei alól fölmenteni igyekeznének; nem: ez a törekvés csak tanítói körökben él most: de abból, hogy több miniszteri rendelet hangsúlyozta a szemléltető és gyakorlati oktatást, és több megjelölte a főbb tantárgyakat; abból, hogy a segédtanítók – bár szerfölött lassú – szaporítása által az iskolákat legalább 2 tanerővel látják el. – kitetszik az, hogy a tanítót túlterhelni ma már nem akarják. Igaz ugyan, hogy elemi felső nép- és polg.-iskolai tanítóink heti 30 órára kötelezhetők, de főleg az utóbbiak s az osztott elemi iskolákban alkalmazottak 24-26 óránál többet nem

tanítanak, a felsőbb leányiskolái és tanítóképző tanárok heti óráinak száma pedig 16-22 közt váltakozik: ez azonban nem túlterhelés. Ezzel szemben áll az a tény, hogy ma már a földművelés, ipar, kereskedelem felvirágoztatását nem várják a népiskolától, hanem a szakintézetektől s annak feladata ma: a magyar nemzeti, az általános, gyakorlati, a munka alapján történő népnevelés, a mit a szülék növekvő bizalma, tisztelete és támogatása mellett tanítóink mind jobban és könnyebben oldhatnak meg. – A nagy munkának, melyet *«az iskola lelke»*: a tanító végez, elismerése az anyagi javadalmazás emelkedése is. EÖTVÖS, PAULER, TREFORT kiváló figyelemben részesíték a tanítói fizetések ügyét; intézkedtek, hogy e fizetést a közigazgatás hatóságai hajtsák be; intették az egyházak főhatóságait e javadalmazások rendezésére, pontos kiszolgáltatására, s a tanfelügyelőket azok lehető növelésére. Az állam néhány évig segély- és jutalomdíjakat osztott ki, s a községekkel, felekezetekkel együtt törekedett minél tisztességesebb jövedelmet biztosítani a nemzet munkásainak. Ez igyekezet áldozatkészséggel párosulva egyesek és az ujabban fellendült társadalmi mozgalmak támogatása mellett elérte, hogy, míg 1869-ben a népiskolák összes fen- J tartási költsége alig volt 4 millió forint, 1886-ban csupán tanítói fizetésekre 10.571,004 forintot tett a kiadás, s egy rendes tanító átlag 459 forinttal javadalmaztatott. Bár ez összeg nagy része nem kész-pénz, s nagyon egyenlőtlenül oszlik meg: mégis mutatja a tanítók fizetésének emelkedését, a mit a művelődés szükségének érzete, a tanítók munkájának megbecsülése hozott létre inkább, mint a közgazdasági viszonyok valami igen kedvező alakulása. Gyarapodott a felső nép- és polg.-iskolai tanítók fizetése átlag 7-900 frtra, legcsekélyebbet változott a tanítóképző

tanárok és tanítók fizetése. – Nincs ugyan a fizetések minimuma magasabb összegben megszabva, a mit 1868-ban SCHVARCZ Gyula s utóbb többen kívántak, és nem emelkedett ugyan a tanítóképző tanárok fizetése sem, melyet * pedig nemrég a törvényhozás *elvben* elfogadott: de a tény, hogy általános meggyőződés már az, mely szerint a népoktatásügy emelése pénz-kérdés, s első sorban a tanítók fizetésének emelését követeli – e tény előbb-utóbb valószínű fogja a tanításág általános és jogos kívánságát. Az első lépést ehhez az állam tette meg: a miniszter az áll., áll. segélyezett községi és a tanulmányi alapból fizetett, népoktatásügyi intézetek (elemi, felső nép-, polg.-iskola. tanítóképezdek) s az izr. iskola alapból díjazott tanítóképezde tanárai s tanítóinak ötödik éves fizetés-pótlékát 1880-ban szabályozta olyan formán, hogy e pótlék 25 évig 5 évről 5 évre 100 fjt, illetve a törzsfizetés 10%-a. az elemi felső nép- és polg.-iskolai rendes tanítóknál pedig 30 évig a törzsfizetés 10%-a, de itt azon többlet, mely a törvény szabta 300-550-700-800 fjtól túlhaladja, a korpótlékba számíttatik be. Ez az intézkedés szintén GÖNCZY-nek köszönhető, a ki a fizetési korpótlékot már 1868-ban sürgette, de – bár felszerbe is – csak most valószínű meg.

Az állam 1868 után a munkaképtelen tanítóknak, ezek özvegyeinek és árváinak csak némi segélyt nyújthatott, míg aztán 1875-ben a törvényhozás megalkotta a tanítói nyugdíjról szóló XXXII. t.-czikket, mit MOLNÁR Aladár nemes szíve annyit sürgetett s belátása oly, minden érdekléssel számoló módon tervezett. E szerint az 5-10 évig szolgált tanítók, tanítónők, óvók végkielégítést, 10 év után a teljes nyugdíjnak – a 10. évtől évenként 2%-kal gyarapodó 40 % -kát s 40 év után teljes nyugdíjat (3-400 fjtól) kapnak évenként: az özvegy a teljes nyugdíj 40

%-át, az árvák egyenként 25-50-70 frt segélyt nyernek. A lelkész- és zárdai tanítók, óvók és azok kiknek részére valamely alapból legalább a törvény kedvezményei biztosítvák, e nyugdíj- és gyámintézetnek nem kötelezett tagjai. Az országos alapba a tag első ízben teljes nyugdíja 5%-át, évenként pedig 2, illetve 3%-át fizeti, az iskolafentartó évenként minden alkalmazott tanító után 12 frtot, az állam 1877-ig évi 50,000, 1880-ig 100,000, azontúl évi 150,000 frtot fizet be. Ez intézménynek. 1885-ben 17.966 állomás és 13,934 okleveles tanító s óvó tagja volt: tiszta vagyona 1886. év végén 5.676,800 frt 98 krt tett: 1886-ban 399 tag 38,096 frt 8 kr. nyugdíjban, 874 özvegy 76,387 frt 40 kr évi segélyben, 1401 árva 38,393 14 frt rendes gyámpénzben, 10 tag 640 frt nyugdíjpótló segélyben és 20 tag 3792 frt végkielégítésben részesült.

E törvénynél sokkal kedvezőbben szabályozza az állami tanítóképző tanárok s azon állami tanítók, kik az országos nyugdíjalapnak nem tagjai, nyugdíját az 1885. évi XI. t.-cz., mely az állami tisztviselők nyugdíjáról rendelkezik, a tanárokat, tanítókat 30 évi szolgálat után legutolsó évi fizetésükkel nyugdíjazza, irányadóul mindig a fizetést veszi s a nyugdíjazandótól semmi díjat nem követel. A tanítók, tanító-egyesületek évek óta kérik az 1875. XXXII. t.-cz. előnyösebb s most már az 1885. évi XI. t.-cz. rendelkezései szerint történő átalakítását, de e kérelem, mint a nyugdíj-alap 1885. évi állásának megvizsgálása után TREFORT monda, néhány évig még nem teljesíthető az alap veszélyeztetése nélkül.

A szoros értelemben vett magyarországi római és görög kath. felekezetek tanítóinak nyugdíját az 1824. és 1845. évi rendeletek szintén előnyösebben szabják meg;

néhány község az 1873. évi miniszteri rendelet értelmében tanítóinak nyugdíjazását maga teljesíti: továbbá egyes felekezetek egyházmegyéi, kerületei is tartanak fenn némi segélyt adó gyámintézeteket, melyek nagy része azonban annyira tisztán egyházi intézmény, hogy pl. a reform, pár év előtt alapított u. n. egyetemes domestikájokból a tanítókat kizárták. Van még ezeken kívül számos alap, pl. a KARLITZKY-, br. SINA-, BÉSÁN-féle, az «Erdélyi római kath. tanítók nyugdíjazási alapja», a «Végy- és bányászati alap», stb., melyek kamatai a tanítók, özvegyeik s árváik segélyezésére fordítatnak s még több az az alap, mely – legalább részben – szintén ily czélokra szolgálhatna.

Az anyagi helyzet javulása mellett biztosabbá lett a tanítói állás. A görög kath.. görög keleti és izraelita felekezetek tanítóikat – törvény ellenére – el-elmozdították, utóbbiak zugiskolák tartásával a törvényt kijátszották; néha egyes felekezeti tanítói állomások elnyerésénél valóságos árlejtés tartatott; a tanítókat – oklevelük daczára – egyes iskolai hatóságok vizsgálat, próba-tanítás alá vetették. Ma ezen törvénytelen s a tanítói tisztet lealázó eljárások a miniszter többszöri szigorú rendelete, a tanfelügyelők erélye s a felekezeti főhatóságok intézkedései következtében vagy megszűntek, vagy legalább meggátolhatók és megtorolhatók. Ma már, noha a magán, iskolák fentartói olykor-olykor még mindig könnyen elbánnak a tanítóval, noha a tanítók jogköre szabályozva nincs, a szolgálati pragmatika megalkotása csak óhaj, a magyar állam iránt teendő hűség-eskü csak az állami, községi és volt határőrvidéki iskolák tanítóit kötelezi: a tanító és állása mégis sokat változott 20 év alatt. A sokat emlegetett tanítói tekintélyt lassan-lassan meghozta a tanítók buzgó munkássága s a népoktatásügy, különösen a

magyar nemzeti nevelésügy fontosságának általános elismerése.

JÓKAI-nak a tanítóságot s a társadalom felfogását egyiránt jellemző szavai: «Magyarországot még egyszer meg kell hódítanunk a magyar nemzet számára és ez a hadviselés a magyar néptanítókra vár»; a tanítók által a nagy feladat tudatában végzett munka, melynek sikerét legilletékesebben bizonyítja e miniszteri szó: «Kezd beállani az időnek ama teljessége, mely után oly régi időktől sóhajtozott az irodalom, hogy eljő a népnevelés országa»: az az érdeklődés, mely nemcsak a főpapság jeleseit, nemcsak a népoktatás vezéreit, de ő Felségét: a királyt is oly sokszor vezette a népnevelés szerény hajlékaiba, mindig elismerést nyújtva az igénytelen, de buzgó munkásoknak: mindez tiszteletet szerez annak a testületnek, melyet egy JÓKAI, GÖNCZY becsülnek s emelnek akkor, mikor kimondják, hogy ők is tanítók s ők is büszkék e névre; mindez ékesítője, lelkesítője a jelennek és kedves hirdetője a minden jogos remény megvalósító jövőnek.

A 20 év alatt teremtett jobb helyzetnek e téren is GÖNCZY Pál volt egyik legelső munkása. A tanítóból lett* fő tisztviseelő sohasem mulasztott el semmit, mi által «kartársai anyagi és szellemi állapotán lendíthetett; a számos buzdító, utasító s a tanítói fizetések pontos kiszolgáltatására vonatkozó rendelet, intézkedés a miniszter jóakarata mellett GÖNCZY mindenre kiterjedő figyelmének, szíves gondoskodásának és a helyes utat gyorsan fölismerő ítéletének köszönhető. Az ő szakértelme, fegyelmezett elméje, aczélozott, bár mélyen érző kedélye és kitartó lelkes munkássága nélkül népoktatásügyünk nem volna azon a helyes úton, melyen van és tanítóink állapota nem javult volna minden tekintetben annyit, a mennyit tényleg javult.

A tanítóság minden téren halad. Nem csekély részt vévén az olvasó-, dal-, takarékosági, mértékletességi, magyar közművelődési egyesületek stb. alkotásának és fentartásának munkájában, mikor emeli a társadalmat, emeli önmagát is: a társadalom mind nagyobb tisztelettel adózik az ő soraiban küzdő, az ő szellemi, anyagi haladásán munkálkodó tanító iránt. És e tiszteletet csak fokozzák a tanító-egyesületek és a tanítók humanisztikus intézményei, az önképzés, önszegélyzés e tisztos eszközei és kiváló alkotásai.

1867-ben alig volt 40 tanító-egyesületünk. 1872-ben – adta ki PAULER a hivatalos tanító-testületekre vonatkozó szabályrendeletet, melyet javított a II. orsz. képv. tanítógyűlés által készített s TREFORT által jóváhagyott tervezet. Ezen tankerületekként alakult s körökre oszló tanító-testületeknek kötelezett tagjai az állami, községi és magán népoktatási intézetek tanítói s a tanfelügyelők, de tag lehet bármelyik tanító, óvó és tanügybarát is. A néhány felekezeti jellegű és a tanítók polgári jogán alapult pár tanító-egyesület nem gátolta meg jó ideig azt, hogy tanítóink – tekintet nélkül az iskolák jellegére – ama testületekben együtt munkálkodjanak: de 1881-ben a vállvetett munka megakadt. A közoktatásügyi kormány nem engedte többszöri kérelem daczára sem megerősíteni a tanító-, egyesületek országos szövetségének alapszabályait, mert félté a kormányzás, a magyar állam és a sikeres tanítás érdekeit, s a mikor a tanítóság egy része erősen bírálgatva hangosan juttatta kifejezésre elégedetlenségét: a miniszter hirdette, hogy a tanítók nyugalmát *«minden áron»* fenn akarja tartani. Ez a kis harcz, mely pedig nem tüntetett ki egyebet annál a törekvésnél, mit később maga TREFORT nyilvánított, hogy t. i.: a tanító ne legyen

szolga, hanem legyen «ember» – nagy port vert fel s hozzájárulván 1881-ben az újra kísértő klerikálizmus. arra bírta a felekezeti főbb hatóságokat, hogy – a róm. kath. példájára – tanítóikat a vállvetett munkától elvonják és az iskolák jellege szerint felekezeti egyesületekbe csoportosítsák. Számos felekezeti egyesület alakult ekkor azon be nem vallott czélból, hogy a szabadabb szellem, az ellenzékiesség el ne ragadjon a felekezeti tanítókra és hogy ezek fölött az egyházi befolyás mindenképen érvényesüljön, növekedjék; a bevallott czél az volt, hogy az 1881.-ben először összehívott országos tanítói képviselői gyűlésen minél több felekezeti egyesület vegyen részt a küldhető 1-1 képviselő által.

Tagadhatatlanul visszalépés a tanítóknak e különválása, melyet kényszer okozott s bajosan tenne jóvá az a sokak által vitatott terv, mely szerint a tankerület minden tanítója a tanfelügyelő elnöke alatt gyűlések tartására köteleztetnék: éppen nem illik a haladás keretébe az sem, hogy a miniszter «ne merészseljen» szóval válaszol egy hivatalos tanító-testület bizalmas kérelmére s az sem, hogy 1886-ban a miniszter bizonytalan időre – a törvény szellemével ellenkezésben – felfüggeszté az állami s államilag segélyezett községi népoktatási intézetekben működő, kötelezett egyesületi tagok fuvar- és napidiját, nem hat ugyan jóttevőleg az sem, hogy utóbbi időben készséggel beleegyezett a miniszter a tagsági díjak leszállításába s maga törülte a gyűlésekről igazolatlanul elmaradó tagoknak pénzbírsággal való sújtását: a múlthoz képest mégis nagyot fejlődött az egyesületi élet. A különböző helyeken történő összejövetel, a szakszerű tételek vitatása, a gyakorlati tanítások, az ismeretterjesztő értekezések, egyes kérdések pályázat útján való vitatása:

gyarapítják a tapasztalatot, tágítják az ismeretkört, növelik az elméleti és gyakorlati szakképzettséget, emelik az összetartás érzetét s a munkakedvet; míg másrészt a szülék bevonása, multságok rendezése által tanító-egyesületeink közelebb hozzák a családot az iskolához, érdeklődést keltenek a tanítók ügye iránt s érlelik azt a meggyőződést, hogy a nevelés s a tanítók ügye nem egyeseké, hanem az egész társadalomé.

Pezsgő élet, nemes idealizmus, érvényesülésre törekvés s a hivatás teljes tudata tükröződik vissza ZICHY Antal, majd MOLNÁR A. elnöklete alatt 1870.. 1874., 1878-ban tartott egyetemes gyűlésekből; melyeket 1881-ben és 1883-ban a közoktatásügyi minisztérium által – anyagi áldozattal – rendezett országos tanító-képviselési gyűlések követték, mint tanúságai annak, hogy a tanítók szakvéleményére a minisztérium ma már súlyt helyez. Amazok különös előszeretettel fejtegették a tanügyi-politika kérdéseit, rámutattak a közoktatási törvények hiányai a, a létező állapotok árnyoldalaira s a javítás módozataira, kifejezték a tanítók bajait, óhajait, védték, növelni akarták az állam hatalmát a népoktatásügy terén; emezek a nevelés-oktatás módszerét, eszközeit igyekeztek javítani s „ az állam hatalmának már bizonyítékai valának, – talán éppen ezért tiltotta el a róm. kath. főpapság tanítóit az ezekben való részvételtől. – Onnan eszmék, elvek hatoltak ki iskolába és iskolán kívülre; innen minden eszme, minden elv az iskolára vonatkozik s a gyakorlati értékű elvek a miniszter által elfogadva, mint irány-adó, követhető határozatok kerülnek napfényre. Amazok az önkéntes szabad érintkezések eszközei, általános eszmék fölvetői, a tanítók vágyainak nyilvánítói, az önmunkásság, a nemes hév tiszteletre méltó bizonyítékai: emezek pedig mutatják.

hogy a tanítók méltók a közoktatásügyi kormány ama felemelő bizalmára, melylyel tanácsaikat kikéri és elfogadja s megszerezték és megnyerték azt a megtiszteltetést, hogy az általok szolgálta ügy kormányzatára befolyást gyakorolhatnak.

1886-ban volt 270 (127 róm. kath.. 52 ág. evang. és evang. ref. 11 gör. kath.. 19 gör. keleti, 2 zsidó, 52 hivatalos, 24 szabad) tanító-egyesület egyenként 30-500 taggal: könyvtára 1.34-nek, tőkésített vagyona 105-nek, segély-alapja 48-nak volt. Nincs terünk tevékenységüket részletezni s a legderekabbakat méltatni, itt csak a «Népnevelők Budapesti Egyesületét» említjük fel, mely a tanítók közös ügyeiben sokat tett. s lapjával (Népnevelők Lapja) és országos, irodalmi pályázataival szép sikereket ért el; ott öltött testet még a hetvenes évek elején az első tanszermúzeum, melyet ma már megyéjében több hivatalos tanító-egyesület létesít; ott lett kezdeményezve a szünidei gyermektelepek intézménye; onnan indult ki eszméje a már ma tekintélyes «Mária Dorothea-Egyesület»-nek, mely a legnépszerűbb főherceg fenséges leányának nevét és kegyét megnyervén, br. NYÁRY Adolfné vezérlete, GYÖRGY Aladár buzgalma mellett nemsokára ott-honi teremt a tanítónőknek

A szakszerűség és a népoktatási intézetek fokozata szerint van egy országos egyesülete a polgári iskolai tanítóknak (alakult 1876-ban) és egy a felső nép- s polgári iskolai tanítóknak; ez utóbbi 1884-ben alakult; a tanítóképzései tanárok egyesületéről is volt szó több ízben, de ilyen még nincs. A tornatanítóknak s a zenetanároknak szintén tekintélyes egyesületek van, de az utóbbiaké pædagogiai szak-kérdésekkel nem foglalkozik, míg amaz sokat lendített a testgyakorlás általánosítása és helyes módszere

érdekében. Él még az 1877-ben Kiss Áron indítványára alakult «Paedagogiai Társulat» is, de sem a szaktudomány fejlesztésére és népszerűsítésére nem volt jelentősebb hatással sem a társadalmat nem tudta megnyerni a nevelésügy anyagi és szellemi támogatására s ma már ott áll, hogy tisztán a középiskolai oktatás szolgálatába szegődik. A tanítói egyesülés anyagi sikereit hirdeti az első feledhetetlen vezérről nevezett «Eötvös-alap» és a TREFORT atyai védnöksége alatt rövid időn életre kelt «Magyarországi Tanítók Árvaháza». Az első kiválólag PÉTERFFY Sándor érdeme: 1875-ben alakult; az egyetemes gyűlések végrehajtó bizottságától az 1883. évi országos tanítói képviseleti gyűlés vette ügykörébe: segélyezi a tagokat, főképen tanuló gyermekeiket és özvegyeiket. Alig pár ezer tanítóból és néhány tanító-egyesületből, mint tagból, áll s 1877-1887-ig 295 családnak 50-200 forintnyi segélyes ösztöndíjban 22,180 firt osztott ki, pár év óta segíti a tanítók árvaházát s ezek mellett még csaknem 29 ezer firt vagyont is gyűjtött. A másik intézmény GYERTYÁNFY István, TÓTH József pestmegyei tanfelügyelő buzgólkodásának, GÖNCZY Pál és TREFORT Ágoston nemes szívének köszönhető. 1882-ben indult meg a gyűjtés, 1885-ben már kész volt az Árvaház a budapesti elemi és polgári iskolai tanítóképző intézet telkén s 1885/6-ban 5 árva fiúval meg is nyitattott. Ez az édesen meglepő gyors siker GÖNCZY és TREFORT nagylelkűségére vall; a miniszter nemcsak az épületet emeltette, de évenként a tanítók árva leányai közül 6-ot neveltetett az állami tanítónőképzőben s a tanítók hálás köszönetére GÖNCZYVEL együtt Ígérte, hogy még sokkal többet akar ez ügyben tenni. 1887-ben már 15 árva fiúról gondoskodott a Magyarországi Tanítók Árvaházi Egyesülete».

Tanítók, tanító-egyesületek – kivált a GÓBEL J. György elnöklete alatt álló fehérmegyei tanító-egyesület – áldozat-kész igyekezete, melylyel e két intézményt megalkották, nemcsak azt vívta ki, hogy a miniszter 1881-től az Eötvös-alapot s később az árvaházat is évenként 1200-1500 frttal gyámolította, de szentesítést is nyert azon legmagasabb kegyben, hogy a «legalkotmányosabb uralkodó» saját pénztárából 3000 frtot utalványozott ez alapokra s legkegyelmesebben megengedte, hogy a jótékonycélú államsorsjáték tiszta jövedelmének egy része 1886-ban az árvaház. 1887-ben az Eötvös-alap javára fordíttassék.

A király és – a szerény néptanító munkáját Isten áldása kíséri: az Árvaház vagyona 1887. derekán közel jár a 80.000 írthoz. Pedig a tanítóság ez alapok körül sem csoportosulhat egységes erővel; TREFORT jóakarató ösztönzése, többszöri kérelme daczára a róm. kath. főpapság felekezete tanítóit elvonta ez alapoktól s 20,000 frttal külön róm kath. árvaház- és segély-alapot létesített, mely ma mintegy 60.000 fit vagyonnal rendelkezik.

Úgy ezen nagyobb alkotások, mint a számos. 400,000 frtnyi tőkét képviselő tanítói segély- és gyám-alapok, továbbá az önhibájokon kívül vagy épen elemi csapások által sújtott kartársak nyomorának országos gyűjtés útján enyhítése: mind-mind nagyjelentőségűek anyagilag és erkölcsileg egyiránt. Az önsegélyzés jelzi az összetartozóság érzetét, a tanítók anyagi és erkölcsi erősödését, az országos tanítói kar megalakulását, az teremtette és fogja megszilárdítani a tanítók társadalmi osztályát és az emeli ez osztály öntudatát, becsületét úgy

önmaga, mint mások előtt. A tanítósnak napja emelkedőben: az «iskola lelke a tanító» s a népnevelés fejlesztése ma a legelső, legfőbb tenni valók egyike.

6. A népoktatásügyi felügyelet.

Az elmúlt 20 év nem hagyta érintetlenül a népoktatásügyi felügyeletét sem.

1871-ben br. EÖTVÖST dr. PAULER, őt pedig 1872-ben TREFORT Á. váltotta fel. ki azóta a kormány-válságok daczára – megmaradt a vallás- és közoktatásügyi minisztérium élén. Lankadatlan tevékenységével eleven szellemet, nagy tapasztalatot, éles megfigyelést egyesít: a 70 éves kort meghaladva sem munkakedve, sem minden jó iránt való lelkesedése, sem nemes önbizalma nem változott; évről évre bejárja a művelt külföldet s a látott jók megvalósításáért buzdítást, tettet nem kiméi sohasem. A minisztersége alatt elért sikerek után egyenlő lelkesedéssel ünnepelte meg minisztersége 10. évfordulóját a tanítósnak s az egész ország örülve, hogy a vallás- és közoktatásügyi tárca évek hosszú során egy és méltó kézben maradt. E jöttévő körülmény mellé járult az, hogy 1867. de különösen 1876 óta a népoktatásügyi vezetésére egy ember gyakorolt befolyást: GÖNCZY Pál osztály-tanácsos, majd miniszteri tanácsos s 1887 eleje óta államtitkár. Az ő áldásos munkájára, kiváló szakismereteire vall minden, a mi a népoktatás terén történt: a tények fényesen igazolták, hogy a népnevelésügyi vezetésének egy emberre bízása, ha az: GÖNCZY az ügyre nézve valóságos jótétemény, noha az illető minden erejét rendkívül igénybe veszi. A hivatalos nagy elfoglaltsága mellett irodalmi mű-

veivel is előmozdítá az ügyet, melyé minden gondolata, minden tette; sokat lendített a tanítók szellemi és anyagi előhaladásán s nemes önérzettel mondhatta hivatalos helyiségében: «E falak közül segélyre szorult vagy üldözött tanító sohasem távozott segítség és védelem nélkül.» Tanító volt s lett a kormányzó hatalom egyik főtisztviselője, a népoktatás irányítója; bölcs és sikeres munkával elnyerte királya kitüntetését, kiérdemelte nemzete általános elismerését s tiszteletét, mely bizonyára hozzá méltó módon nyilvánul az ő félszázados munkásságának örömnepén.

A minisztérium köréből említsük meg TANÁRKY Gedeon államtitkárt, ki 1887-ben a teljesen megérdemlett nyugalomba vonult, dr. BERZEVICZY Albertet, ki 1886-ban nevezetett ki államtitkárnak, BUZOGÁNY Áron volt osztálytanácsost, kinek sokat köszönhet a tanítóképzés és leánynevelés, MOLNÁR Aladár volt osztály tanácsost, ki EÖTVÖS minisztersége idején a népoktatásügyre nagy befolyást gyakorolt s a tanítók ügyét nemes szíve melegével karolta át és MAYER Miksa titkárt, ki, mint író, szerkesztő s szakértő tisztviselő vált ki. Az utóbbi 3-nak helyét ma nem szakférfiak töltik be, a mely ténynél bizonyára örvendesebb az, hogy a minisztérium 8 helyett 11 ügyosztályra oszlik, a II. (főnöke GÖNCZY F.) foglalkozik a népoktatási tanintézetekkel, míg az iskolai építések a XI. ügyosztályhoz tartoznak.

A népoktatási intézetek első és felelős felügyelője az igazgató-tanító vagy tanár: de ilyen a népiskoláknál legtöbb helyen nincs, sokszor pedig e tisztet a lelkész tölti be. Minden népoktatási intézet – kivéve a felsőbb leányiskolákat – a polgári, illetve hitközség által választott iskolaszék, vagy a minisztérium által kinevezett gondnok-

ság. igazgató-tanács közvetlen felügyelete alatt áll: az iskola-fentartó felekezeteket a törvény 1876-ban kötelezte iskolaszékek alakítására s itt az elnök mindig a lelkész. E közvetlen felügyelőségek – igen egyenlő hatáskörbe utasítva – az iskolák anyagi ügyeit – felelősség terhe alatt vezetik, a szellemieket ellenőrzik, az iskoláztatásra felügyelnek, az iskolákat meglátogatják, a tanulók nagyobb, fegyelmi vétségeiben ítélnek s a szülék és a tanítók közt fenforgó panaszokban elsőfokú hatóságot képeznek. Tagjaik 1-2 tanító kivételével laikusok, kik néha több rossznak, mint jónak okozói.

Az 1876. XXVII. t.-cz. a községi iskola-székeket, hol kisebb ügyekben a tanfelügyelő is intézkedhetik, a törvényhatóság közigazgatási bizottsága alá rendeli s miután azok a tanítókat csak e bizottság kiküldöttének elnöklete alatt választhatják, jegyzőkönyveiket pedig 1884 óta a határozatok végrehajtása előtt beterjeszteni tartoznak a tanfelügyelőhöz, ki a végrehajtást a közigazgatási bizottság intézkedéséig föl is függesztheti: ez iskola-székek kellő ellenőrzés alatt állanak. De a felekezeti csak az iskolai mulasztások és a tanítói nyugdíj-ügyekben vannak a törvény által utasítva, egyébként egyházi hatóságaitól (esperes, egyházmegyei, egyházkerületi hatóságok) függenek, a miért az állam felügyelete rajok és az általok választott tanítókra nagyon korlátolt, pedig kellene az, mert ez iskola-székek czimboráskodás mellett néha-néha még ma is oly tanítókat választanak, kik még csak nem is hazafiak. Különbözik e közvetlen felügyelők bő hatáskörünek – általában véve – jól megfelelni teljesen képtelenek.

Az említett t.-cz. a népoktatás felügyeletén két irányban javított. Eltörülte a tehetetlen iskola-tanácsokat s a

népiskolák ügyét a közigazgatás keretébe illeszté: a végrehajtásra nézve hatalmat adott a törvényhatóságok közigazgatási bizottságainak, de ezek számot adni kötelesek s főleg az 1886. évi községi megyei törvények után az állam fokozott mérvű befolyása, ellenőrzése alá rendelvek; csak az a baj[^] hogy a közigazgatási bizottságba a sokszor szintén laikus tanfelügyelőn kívül szakember nincs, a törvénybe írt állandó népnevelési bizottság pedig – melyben tanítók is volnának – nem létezik.

A másik irányú fejlődés a tanfelügyelők jogkörére vonatkozik. Csekély ugyan, de mégis haladás az. hogy e törvény értelmében a tanfelügyelő mindenféle népiskolai hatósággal közvetlenül érintkezhetik: mindenféle népiskolában ellenőrzi a tantervet, tankönyveket, tanszereket, a kötelezett tantárgyak tanításának mértékét s aztán figyelmeztet, felekezeti felsőbb hatóságot értesít és a miniszternek jelentést tesz. A közigazgatási hatóságok – a közigazgatási bizottság útján – őt támogatni, vele közreműködni tartoznak.

A tanfelügyelők eljárását szigorúbbá tette az 1879. évi XIX. t.-cz. a magyar nyelv tanításának ellenőrzése céljából; hatáskörüket bővíté a felekezeti tanító- s tanítónőképezdék és a felsőbb leányiskolák felügyeletét rajok bízó 1885.. illetőleg 1887. évi miniszteri rendelet: mindezek mellett azonban a tanfelügyelet hiányos, sem az állami, sem a felekezeti nem szakszerű, az utóbbi nagyon elnéző s gyakran egyoldalú is. a kántort nézi inkább, mint a tanítót. Az állami tanfelügyelet összes személyzete sincs 100; tanfelügyelői hivatalba alig jut szakember, hiszen oda az 1882. évben alkotott «a köztisztviselők minősítéséről» szóló t.-cz. szerint a középiskolát végzett egyének is beültethetők: a kinevezés inkább a közigaz-

gátásban jártas egyént éri. pedig épen ő az. a ki a nép-oktatás belső fejlődését elő nem segítheti: a tanfelügyelők képzése, ellenőrizése hiányzik s végül ők – bár a statisztikai adatok beszerzése a felekezeti hatóságoktól ma már könnyebb s azok feldolgozásának munkája sem oly nehéz 1880. óta. mint volt – irodai, közigazgatási teendőkkel annyira el voltak és vannak halmozva, hogy idejök s erejök nagy részét ezek emésztik fél. így aztán a tanfelügyelők nem tehetnek annyit, mennyi kívánatos volna s mennyit tenni akarnának s különösen a szakemberek tudnának is: még arra sem képesek – bármint sürgeti és követeli a miniszter. – hogy fankertületük minden iskoláját évenként legalább egyszer megtekintsék: de azért belátjuk, sokat fáradsz az ügyért, melynek sikerében érdemök el nem tagadható, noha 1874-ben több törvényhatóság a tanfelügyelői állások beszüntetését kérte, az országgyűlésen meg évről-évre megújul ellenök a nem mindig igazságos támadás.

1876 óta a miniszter ideiglenes iskolalátogatókat nevez ki a műveit eg vének sorából: de ezek nem osztják el a bajt, melyen – épen az iskolák belső fejlődésének szükségessége miatt – csak a szakértő tanfelügyelők számának tetemes növelése segíthet.

1881 s főleg 1888 óta a közigazgatási hatóságok és telekkönyvi hivatalok segédkezése mellett egy nagy, de népoktatásügyünk adminisztrációjában korszak-alkotó munka veszi igénybe a tanfelügyelőket: a népiskolai törzskönyvek készítése. Ha ez az iskolajog helyes elvei szerint, rendszeresen tervezett mű elkészül: remeke lesz a nyilvántartásnak; részletesen megszabott egységes elvek, világos definitiók, teljes hitelű okmányok, helyi szemlék, legutolsó esetben több oldal fi bevallások alapján szerkesztetvén:

a tényleges állapotoknak hív és teljesen megbízható tükrei lesznek s így a statisztika mostani fogyatékoságait végleg kiküszöbölik.

Az állami tanfelügyelet gyökeres javítását ma már csupán a pénz-kérdés akadályozza: nem késhetik soká az idő, a mikor ama tiszt betöltésére kellő számú egyén lesz alkalmazva teljesen megfelelő hatáskörrel és a mikor érdemes tanítók, tanárok kezébe lesz letéve népoktatás-ügyünk felügyelete s annak paedagogiai, közvetlen fejlesztése.

6. A nevelés irodalma.

Nevelési irodalmunk 1867 óta úgy mennyiségben, mint minőségben kétségtelenül gazdagodott, de nemzeti irány és némi önállóság csak az utóbbi években tűnik ki belőle. Eleinte leginkább a német paedagogia vívmányait ismertette és ültette át: ma már más nemzet műveiből is merít, saját múltunk feltárása, monográfiák írása, a nemzeti vonások tanulmányozása, oktatásügyi viszonyaink bírálata által pedig nemcsak az átültetett dolgoknak ad nemzeties színt és nemzeti irányban való fejlődést, de – lassan bár – biztos alapjait rakja le a tisztán magyar nemzeti paedagogiának.

Az alaptudományokat illetőleg bölcséleti műveink nagyobbára fordítások (GYÖRGY A., dr. ALEXANDER B. stb.¹, idevágó kisebb-nagyobb műveket BÖHM Károly, GREGÜSS Á., BIHARI P., BÁNÓCZI .I. s mások írtak: logikánk, lélektanunk van Dittes után dr. Kiss Á.-tól, GYERTYÁNFFY J.-tól. dr. EMERICZY G.-tól, ÖREG J.-tól, KLAMARIK J.-tól, PARÁDY K.-tól stb., eredetiség, önálló felfogás, egységes elnevezés

alig van bennök. de a test és lélek egymáshoz való viszonyán már nem surrannak át oly felületesen, mint elődeik. Test- és egészségügyi munkákat írtak dr. TÖRÖK J. SCHERMANN, FODOR. EIUSMANN-TMRE. í. s mások.

Általános nevelés-oktatástani könyveink között Herbert SPENCER. CUHIE. ROUSSEAU. PESTALOZZI. KELLNER stb. műveinek fordításain kívül találjuk a LUBRICH Á.-ét. mely legterjedelmesebb, de jobbára csak fordítás és erősen felekezeti, ezt sokban felülmúlják a BÁRÁNY J., MOLNÁR L.. ERDŐDY, dr. KISS-ÖREG, dr. KISS-GYERTYÁNFY, noha nagy részt nem önálló művei, melyek hazai viszonyainkra tekintettel vannak, de mert tankönyveknek készültek, nem gondolnak a tudomány fejlesztésére, hanem megelégesznek a legjobbaknak tartott elvek tovább-adásával. Itt említjük meg a Herbart elveit követő «Paed. Encyclopaedi»-át, melyet többek kísérlete után – VEREDY Károlynak sikerült kiválóbb erők közreműködése mellett megalkotnia. A Kehr után KÖRNYEY J. által készített és GYERTYÁNFY által tetemesen javított «Tanító az iskolában» szintén egyike legjobb kézikönyveinknek. Sokkal több az önállóság az egyes kérdéseket mélyebben taglaló, tisztázni, előbbre vinni akaró s nemzeti színezetű monográfiákban, melyek csak az utóbbi években kezdenek szaporodni: ilyenek LÉDERER Á. több műve (A szoktatás, A példaadás módszere, Társadalmi paedagogia stb.), GYULAY B., SEBESZTHA K., DEZSŐ L., PERES S., EMBER J., KISS B., SRETVIZER L. dr. GÖÖZ J.. REGÉCZY J., GYÜRKY Ö., SCHULTZ J. s mások könyvei.

Módszertanaink között a legérdemesebbek, legmagyarosabbak és legtöbb eredetiséggel írottak az u. n. vezérkönyvek, útmutatások; jelesebbek az írva-olvasáshoz: ÁRVAI József, GÖNCZY Pálé: a beszéd- és értelemgya-

korlatokhoz: NAGY Lászlóé, PERES Sándoré: a nyelvtanhoz: NAGY L.-KOMÁROMY L.-é, KÁRPÁTI Endréé, kik azonban főszólyt a nyelv logikájára helyezvén, népiskoláinkban a nyelvtan tanítása jórészt *csekély értékű szellemi gimnasztika* . s gyakorlati sikert alig ér el: sokkal praktikusabbak a magyar nyelvnek idegen ajkú népiskolákban való tanításához MADZSAR J., GROÓ V., BARNA, J, LÁNG M., KAKUJAY K. által írott vezérfonalak; a földrajzhoz kiváló y (TÖNCZY Pálé és dr. EMERICZY-KÁRPÁTIÉ. a történelemhez a dr. Kiss A.-MAYER Miksáé: az alkotmánytanhoz eddig csak MAYER M. írt hasznavehető, bár fogyatékos útmutatást. A számtanhoz, mértanhoz ÁRVAI J., BRASSAI S. GÖNCZY P., SZENTE J., FUCHS .I., EMERICZY-KÁRPÁTI, a mértani rajzhoz SZUPPAN V. művei tűnnek ki: a természet-tudományhoz tanítók kezébe alkalmas GÖNCZY Pál: «Pest-megye és viránya» ez. könyve, az ERDÖDY J., EMERICZY G., KOZOCSA T. vezérkönyvei még mindig annyit rendeznek, hogy e miatt sínylik a természet ismerete. A munka-tanítás MOLNÁR L., ORELT L. és (egyes hírlapi cikkekben) SZUPPAN V. művei mellett sem halad kellőleg, pedig ma már terjed az a helyes felfogás, mely szerint a kézimunka-tanítás nem egyéb, mint eszköz a nevelésnek minden oldalúvá, gyakorlativá tételére és a szemléltetés teljes keresztülvitelére. Szembetűnő itt az a hiány, hogy a gazdasági és kertészeti gyakorlatokhoz, melyek pedig a magyar népiskolákban fő figyelemre méltók s égetően szükséges, hogy ebben részesüljenek is, vezérkönyvünk egyáltalában nincs, holott ilyen mű jól megírva ama gyakorlatokat a kézimunka előnyeivel ruházná fel s a természettudományok tanítását is sikeressé tenné. A rajzoltatás DÖLLE Ö., MASZÁK H., FELMÉRI S társa útmutatásait követi, másoltatásnál alig több, magyar stýlú

mintákra különös tekintetet csupán VIDÉKI .I. fordít. Az énekhez BARTALUS Í, SZ. NAGY.L SÁNDÓI; D. HORVÁTH. GOLL J. s mások, a testgyakorláshoz pedig MARKO L.. ÉGNEK A. művei használhatók, itt említsük meg. hogy a tanulók katonai és fegyvergyakorlatairól az irodalomban többször volt szó a minisztérium tervezetét s 1873-ban törvényjavaslatot is készített, mely szerint a 15-20 éves tanulókat a honvédség köréből választott tanítók képeznék ama gyakorlatokban: a terv azonban mindig meghiúsult, Az egészség-tant illetőleg GÖNCZY P., PAÁL F. munkái mellett a SZÉLL L. által írt vezérkönyv tanító kezébe jó. de anyagát paedagogiailag nem dolgozza fel.

Általános nevelés-történelmeink idegen utánzatok, de a magyar nevelés-történelem irodalmát FRAKNOI V., MOLNÁR A. és dr. Kiss Áron jeles művekkel gazdagították. - Idevágó művek a vall. és közokt. miniszter évi jelentései és FELMÉRI L. sok helyes eszmét megvilágító munkája az angol közoktatásügyről.

Szervezetani művek: a különböző tantervek, szervezetek, utasítások, GÖNCZY P. jeles épülettervei, VERÉDY Károly «Népiskoláink felszerelése»; ide tartoznak az isk. törvények s rendeletek gyűjteményei, milyenek a TÓTH J. és EÖTVÖS K. Lajosé. Valódi szervezettanunk különben nincs: egyik ágát «iskola-jog» néven RILL J. kezdte művelni.

A kisdedováásra vonatkozó könyvek közül kiválóbbak az óvóképezdei tanári kar szerkesztette «Dajkakönyv» és KOMJÁTHY Gy. gyermek-játékai. Magyar gyermek-játékok gyűjtését, rendezését most végezi dr. Kiss Áron.

Az iskolai ifjúsági és népkönyvtárak érdekében 1876-ban indult meg nagyobb mozgalom, a mikor ezek céljából orsz. központi bizottság alakult, s ennek kérel-

mére a miniszter elrendelte, hogy áll. és államilag segélyezett iskolák növendékeitől ifjúsági könyvtárra 25-50 kr. szedessék; különösen ajánlotta és sürgette a miniszter e könyvtárak létesítését 1877-ben és 1882-ben. őt követték a felekezeti hatóságok is. Nagyobb lendületet ez ügynek a közművelődési egyesületek adnak. Ifjúsági irataink - bár köztük sok a selejtes ma is - utóbbi időben újszámra, mint tartalomra nézve emelkednek: kiválóak PÓSA Lajos több műve, MAYER Miksa, BÁNFI János, BADÓ Vilmos. DOLINAY Gy., MOKOS K. művei, Smiles munkáinak K. TÓTH Kálmán készítette átdolgozásai és több fordított mű, továbbá DOLINAY Gy., KÜRTHY E., ÁGAI A. és GYÖRGYÖSSY B. ifjúsági s gyermeklapjai. A népkönyvtárak részére kitűnő irodalmi termékek vannak; nevezetes és érdemes vállalat a veszedelmes ponyva-irodalom leszorítására a GÖNCZY Pál buzgósága, tanácsa s a minisztérium támogatása mellett 1882 óta létesült «Jó könyvek» és «Magyar Mesemondó», melyek egyes, olcsó füzetekben egy JÓKAI, P. SZATHMÁRY K., MIKSZÁTH stb. száll le a néphez. Míg 1876-ban alig volt 300 ifjúsági és népkönyvtár, 1886-ban már 6624-re rúgott a számuk a tanítói kézikönyvtárakkal együtt, de a dr. Kiss Á. által megpendített központi paed. könyvtár még ma sincs.

Népiskolai tankönyvekkel - a jóság rovására - bőven el vagyunk látva. Igen sok a pénzhajhászok férczelménye; sok csupa meghatározásokból, szabályokból, száraz tények felsorolásából áll; a legtöbb nem ismeretet akar nyújtani, hanem rendszerezéssel lő túl a célon s öli el az ismeretet, a világos képzeteket; nagy részük nem egyéb tudományos könyvek kivonatánál, az érthetlenségig tömörre, rövidde téve, és magyartalanságokkal ékesítve; van aztán olyan is. mely úgy elmódszerzi a

a dolgot, hogy célhoz sohasem vezet. És e fogyatkozások alól nem vehető ki sok azok közül sem, melyeket a minisztérium adott ki vagy ajánlott az orsz. közokt. tanács bírálata alapján: s ha tán javítani fog valamit az az 1886. évi min. rendelet, melynek végrehajtása halasztást szenvedett, s a mely szerint a községi, állami, magán és társulati nép -, polgári, alsófokú ipar- és kereskedelmi iskolákban csak a miniszter által engedélyezett tankönyvek és tanszerek lesznek használhatók: sokat nem várhatunk tőle, mert tankönyveink legtöbbje ha nem jó, nem is oly rossz, hogy elvetendő volna, mert a bírálásban gyakorlati tanítóknak szavuk alig van, és mert el lesz ölve a verseny, mely pedig – kinövéséi daczára – tankönyveink minőségi fokát a múlthoz képest emelte. Emelte azon arányban, a mint a tanítók képzettsége előhaladt. GÖNCZY Pál, BÁRÁNY J., PÉTERFFY S. és társai, DÓCZY G., VASS M. Ábcéje, GÁSPÁR J., SZIRMAI, DEZSŐ L., BARNA-HAJNAL-SRETVIZER-SZÖKE, GYERTYÁNFY-KISS Á.-RADÓ olv. könyvei – utóbbiak kiválóan magyar nemzeti színezetűek – aztán JÓKAI M. történelme, NAGY L., BELICZA, BÁRÁNY J., dr. EMERICZY G., SEBESZTHA K. LAKITS V., NAGY J., MAYER M., BARNA J., FUCHS J., dr. KISS Á., MOCNIK-ORBÓK, ORBÁN J. és másoknak különféle tankönyvei többé-kevésbé jók s épen nem maradnak mögötte a külföldieknek. Legrosszabbul állunk a tanítóképezdei tankönyvek dolgában, mert e célra alig ismerünk – a neveléstaniakon kívül – néhányat. Tanszereink között történelmi és földrajzi képek alig vannak s a létezők sincsenek elterjedve, pedig ezek a nemzeti nevelés szempontjából föltétlenül szükségesek és mindenüvé elterjesztendőek.

Nevelésügyi hírlap-irodalmunk derekasan gyarapodott. Napi lapjaink közül a Pesti Napló, Hon, Egyetértés,

Nemzet. Pesti Hírlap stb. részint külön tanügyi rovatot nyitottak, részint szívesen közölnek tanügyi czikkeket, ugyanezt teszik vidéki lapjaink; és ez örvendetes, mert nemcsak tanítóink irodalmi munkásságának s a társadalom érdeklődésének növekedésére vall, hanem emelőleg hat a családi nevelésre is. Tisztán paedagogiai lap volt 1867-ben 7, 1868-ban 14 s e között 5 nem magyar nyelvű, több felekezeti, mely egyházi dolgokkal is foglalkozott; 1887-ben megjelent 34 tanügyi lap, 13 felekezeti (köztük 4 egyházi is), 21-nek felekezeti színezete nincs. Tanítóképzési 1, felső nép- s polgári iskolai 2, közép-tanodai 1, nőnevelésügyi 1, kisdédóvási 1, tornaügyi 1, a többi általános népoktatásügyi; mind magyar nyelvű. Egyet, a «Néptanítók Lapját» 1868 óta mindig a vallás- és közoktatásügyi minisztérium ad ki, néhány évig több nyelven volt szerkesztve, ma csak magyarul jelenik meg, pár évig házi-ipari melléklapja is volt: eleinte minden tanító kapta, néhány év óta minden népoktatási intézet kapja ingyen. Gyakorlatias czikkeivel, ismeret-terjesztő közleményeivel, könyv-birálataival. a miniszteri tantervek, rendeletek közlésével, mint mindenüvé elterjedt lap, sok jót tett; mostanában hazai és külföldi események töltik be jó részét. 14 lapot egyesületek adnak ki. Tekintélyesebbek a Népközelők Lapja, Család és Iskola, Néptanoda, Magyar Paedagogiai Szemle. Nemzeti Nőnevelés, Népisk. Tanügy, Népiskolai Lapok, Protestáns egyházi és iskolai lap, mely 30. évfolyamát éli dr. BALLAGI Mór szerkesztése alatt, Evangélikus egyház és iskola, Magyar Tanítóképző, Felső nép- és polgári iskolai közlöny, Polgári iskola, Izraelita tanügyi értesítő, Kalauz. Szerkesztőik s munkatársaik sorából kiváltak s kiválnak KÖRNYEY János, MAYER M., GYERTYÁNYFY), SRETVIZER L., LAKITS V., PÉTERFFY S.,

LÉDERER A., dr. Kiss A., SOMLYAY J., RIEGER S., RILL J., SCHNEIDER!., SZŐKE I., KATINSZKY GY., TORMÁSSY J., REGÉCZY J., SCHULCZ I., dr. GŐÖZ J., ADORJÁN M., RARNA J., SZÁNTÓ Eleázár, BODROGI GY., DÖMÖTÖR G., dr. EMERICZY G., TOMOR F., dr. GYULAY B., HETYEY Gábor, EMBER J., ZSENGERI S., GROÓ V., ZAJZON D., BÁLINT M., BÖNGÉRFI J., BARTSCH S., FERENCZY J., TRAJTLER K., BRASSAI S., SEBESTHA K., KÁRMÁN M., dr. ALEXANDER B., ERDŐDY J., BÁNFI J., PERES S., RADÓ V., SZUPPAN V. s mások és, kit legelői kellett volna említenünk: GÖNCZY Pál, a ki magvas, buzdító s tanácsoló cikkeivel nagy elfoglaltsága mellett is fölkeresi a tanítókat s mint GYERTYÁNFY I., a Néptanítók Lapja szerkesztője mondja, e lap programját, béltartalmát ő szabta meg, szerkesztőinek egy-egy szerkesztési thema fölött nem ritkán adott szóbeli magyarázatot és sok, kiválóbb themájú cikket, kertészeti és gazdasági közleményt s fontosabb szerkesztői vélemény-nyilatkozatot nézett át. javított ki, ráérve nagy és mindenoldalú elfoglaltsága mellett mindenre, mit a népnevelés lendítése megkívánt. GÖNCZY cikkeiben és önálló műveiben (Vezérkönyv az írva-olvasás tanításához, Népiskolai épülettervek, A természetrajz rendszeres átnézete, Utasítás a földgömb ismeretetésére és használatára, Utasítás a métermértékek rendszere tanulására és tanítására, stb.) valódi tanító; tárgyait alaposan ismeri, sokoldalúlag ismerteti, teljesen részletezi s oly elemzőleg, erős logikával és könnyen folyó, világos nyelven adja elő, hogy általuk nemcsak mindenkit megtanít azokra, a mikre akar, nemcsak gyönyörködtet és meleg érdeklődést kelt, hanem megmutatja és vérükké teszi azt a helyes módszert, azokat a paedagogiai fogásokat is, melyek mindnyájunkat képesítenek az illető tárgy czélszerű, didaktikailag helyes oktatására is. Ő irodalmi

műveiben sem más, mint a magyar tanítók valódi tanítója! Érdemes az említésre még, hogy ORBÓK Mór, Paedagogiai Plutarchot szerkeszt, hol külföldi és hazai jeles paedagogusok arcképe s jól írt életrajza jelenik meg, GYÖRGY Aladár pedig évről évre válogatott tartalmú zsebnaptárt készít a tanítók számára.

Tanügyi lapjaink foglalkoznak a nevelés-oktatás minden kérdésével, legtöbb cikkük módszertani; országos tanító-gyűlések idején sokat vitatták azok tárgyait, melyek azonban legtöbbször az ő vitatásuk alapján lettek ama gyűlések elé vive. Hangjuk, modoruk előnyösen változott; az éles harcz, melyet egyrésztől a felekezeti, másrésztől az állami s községi iskolák hívei egymás ellen folytattak, tért engedett a komolyabb, higadtabb tárgyalásnak, minőben egyes tantárgyak módszere, az iskolai fegyelmzés, a magyar nyelv tanítása, az ismétlő iskolák, ifjúsági és népkönyvtárak, az Eötvös-alap, tanítói Árvaház ügye stb. részesültek. Nem volt meddő, bár hevesebben folyt, az iskolai takarékpénztárak, a vallás-tanítás, a tanítói egyesületek szervezésének, a tanító-egyesületek országos szövetségének, a tanulók túlterheltségének, a tanítók javadalmazásának, a tanítói nyugdíjtörvény átalakításának vitatása sem s ha ma a tanítók a társadalomban tisztességes helyet foglalnak el, ha népnevelői hivatásukat iskolában és ezen kívül jobban töltik be, ha anyagi helyzetök javult, ha a társadalom érdeklődése fokozódott, ha egyes – kivált újabb – tanügyi kérdések megoldottak vagy ehhez közel jutottak s régi intézmények fejlődtek, újak létesültek: mind ebben a nevelésügyi sajtó érdemét kicsinyelnünk vagy tagadnunk nem lehet.

Számtalanszor merült fel irodaimánkban az 1868.

évi XXXVIII. t.-cz. revisiója. Országos tanító-gyűlések s különösen a nem felekezeti színezetű lapok tárgyalták gyakran e kérdést, melyre nézve 1873-ban az országos közoktatási tanács terjedelmes javaslatot készített. Ez irodalmi becsű munkát 7 fejezetre oszlik. I. fejezet kívánja, hogy a testileg és szellemileg elmaradt tankötelesek oktatásáról is történjék intézkedés. II. fejezet szól a fél-félnapi tanítás behozataláról, hogy így a tanító egy időben csak egy vagy legalább 6-nál, 4-nél kevesebb osztálylyal foglalkozzék; követeli a tanköteles be nem jelentésének szigorú büntetését. A III. fejezet szerint legyenek egyenlők a felekezeti iskolák felszerelése, tantárgyai, tanítóinak jogviszonyai az állami iskolákéival: a tanfelügyelő minden oklevelet ellenjegyezzen: a felügyeletben az állam nyerjen szabadabb kezet. A IV. fejezet a magániskolák szigorú ellenőrzését kívánja. Az V. fejezet szerint elemi iskolában heti 26 óra s egy teremben legfőlebb 60 tanuló legyen: felső nép- s polgári iskolák számvetés alatt ne az algebrát értsék, tanítóik fizetése tetemesen emeltessék. A VI. fejezet kívánja, hogy a tanítóképezde gyakorló iskolája több osztályból álljon egy igazgató vezetése alatt; a tanítók, tanítóképezdei tanárok oly fizetést kapjanak, mint a középiskolaiak: a tanítóképezdébe 16 éves ifjú vétessék föl, ki a középiskolát vagy polgári iskolát elvégezte, négy osztály befejezése után felvételi vizsgálatot se tehessen senki. A VII. fejezet szerint a felekezetek alkossanak iskola-székeket, hol a lelkész tanácskozási joggal bírjon; a törvényhatósági iskola-tanácsok a felekezeti iskolákra is ugyanazon hatósággal bírijanak, minövel az állami és községi iskolákra s a tanítók e tanácsba 8 tagot választanak. Minden közigazgatási járásban érdemes tanítók sorából legyen 1-1 másod-tanfelügyelő. A tanítói pályán

előléptetési fokozatok legyenek. A főtanfelügyelők rendeleteit a közigazgatási közegek felelősség terhe alatt hajtásuk végre. A tanítói választásokról szóló iratok a tanfelügyelők elé terjesztessenek be. A fizetési tételeket 5-6-évenként revidálni s az ötödéves fizetés-pótlékot be kell hozni.

A tanítók összes jogviszonyait törvény szabályozza. A hivatalos tanítói testületekbe lépésre a felekezeti tanítók is köteleztessenek, a szabad egyesülés ne gátoltassék. A népiskolai tankönyveket a tanítók járási értekezlete javasolja s a tankerületi tanítói-testület állapítsa meg, a miniszter által jóváhagyott sorozatból az iskolaszék szabadon válaszson; a kormány adjon ki könyveket, de ezek kötelezők ne legyenek, a rossz irányúakat tiltsa el.

A törvény revisiója elmaradt, de a 20 év története mutatja, hogy népoktatásügyünk fejlődéséhez épen nem volt szükséges az az áldatlan harcz, mely a felekezetek, nemzetiségek s különböző politikai tényezők részéről a revisió alkalmából újult erővel indult volna meg.

*   *

*

Befejezésül néhány szavunk van.

A fejlődés közepére jutottunk, a kezdet nehézségein gyorsan áthaladtunk. Nincs meg minden és koránt sincs úgy, mint kellene. Népoktatásügyi alaptörvényünk szerint a népoktatás állami ügy; ez az elv nincs ridegen végrehajtva, de szinte általános meggyőződésé vált s a gyakorlatban sokkal inkább érvényesült, mint a törvény szavaiban. Nem zárat be ugyan az állam egyre-másra iskolákat, nem, mert ez pénzkérdés; nem felügyeltet teljesen, mert erre sincs elég pénz: de bár meg kellett alkudni

a körülményekkel, bár kényszer-eszközhöz nem nyúltunk, népoktatásügyünk tetemesen javult s ez nagy érdeme az összes tényezőknek. Legszebb vonása a 20 évnek, hogy sikereit erkölcsi hatások folytán érte el: legjellemzőbb a magyar államra, hogy nem kényszerített s hogy jogait – noha vas-szigorral épen nem gyakorolta – nemcsak épségben fentarhatta. de meg is szilárdította.

Alaptörvényünk másik nagy elve: a kötelező iskoláztatás.

Ennek végrehajtásában igen sokat haladtunk; nagy sikerek azok, hogy népünk az oktatás-nevelés szükségességét érzi, belátja, hogy a társadalom az anyagi szegénység szülte gátakat az iskoláztatás előtt mind tágasabb körben igyekszik lerontani, hogy – bár a közigazgatás kellő erélyt nem fejt ki, a mulasztók büntetését, a tankötelesek nyilvántartását nagyon hanyagul s hiányosan végzi, bár 5908 községben csak 20-400 lakos s 3-50 mindennapi tanköteles van – 1886-ban 333 község híján a gyermekek mindenütt iskolázhatnak és valóban iskoláznak ' is az összes tankötelesek 80.4 %-a.

E tények mellé, ha rámutatunk a magyar nyelv tanításának kötelezővé tételére s az itt elért eredményre, az alkotott új intézményekre, a népoktatási intézetek mennyiségben és minőségben történt fejlődésére, soknak újjá alakulására, a tanítók szellemi, erkölcsi, anyagi állapotának javulására, a tanítói nyugdíj-törvényre, az iskolák vagyonának s fentartási költségeinek hatalmas emelkedésére, ha megfigyeljük az elmúlt 20 év minden mozzanatát: akkor látjuk, mennyit s mily kedvezően változott alap-törvényünk s mint erősödött annak szelleme; akkor híven tárul eléink a nagy és áldott munka, melyet korona törvényhozás, kormány, felekezetek, község, társadalom és

tanítók aránylag csekély anyagi erővel, mégis nagy áldozatok árán rövid idő alatt teljesítettek. E munkával pótolta a nemzet annyi időnek mulasztásait, ez által emelkedett föl a még imént elmaradt magyar a műveltségben előhaladt nemzetek sorába, e munka ad erőt a jövőnek a reá váró feladatok megoldásához és ez önti belénk ama rendíthetlen hitet, bizalmat: «Magyarország nem *volt*, hanem *lesz*.»

1868. ÉVI XXXVIII. T.-CZ. A NÉPISKOLAI KÖZOKTATÁS TÁRGYÁBAN.

Szentesítést nyert 1868. december 5-én.

IX fejezetből s J48 §-ból áll.

I. fejezet: a tanítás kötelezettsége és szabadsága. 1-7. §. Tanköteles minden gyermek életidejük 6. évének betöltésétől 12. illetve 15. évének betöltéséig; kizárandók a ragályos betegek, elmebetegek, taníthatatlan tompaelméjűek. A gyermeket nem iskoláztató szüle, gyám, gazda – az erkölcsi eszközök sikertelensége után – első ízben 50 kr., második ízben 1 fjt, aztán 3, végül 4 fjt bírságra büntethető az iskolai pénztár javára: utolsó esetben az iskolaszék az illető gyermek számára gyám rendelését szorgalmazhatja. Gyermek háznál és más helységben is nevelthető a szülék által, ha ezt a helybeli iskolaszéknél bizonyítják; a háznál tanult gyermek évenként nyilvános iskolában tartozik vizsgálatot tenni; a nyilvántartás, ellenőrzés az illető iskolai hatóságot illeti.

II. fejezet: a népoktatási tanintézetek köre és állíthatása. Népok. intézetek: elemi és felsőbb népiskolák, polg. isk. és tanítóképezdék. (Ma még az óvodák, felső leányisk. s az alsófokú ipar- és kereskedelmi iskolák is idetartoz-

nak.) Nyilvános intézeteket állíthatnak a hazában levő hitfelekezetek, községek, társulatok, egyesek és az állam. 8-10. §.

III. fejezet: a hitfelekezetek által felállított népoktatási tanintézetek. 11-15. §. Elemi, felső nép- és polgári iskolát állíthatnak, ha az iskola-épületre, a tanfolyamra, tantárgyakra, a fiú- és leánytanulók elkülönözésére. az egy tanító által tanítandó gyermekek számára, a tanító képességére, másnemű foglalkozására vonatkozó §-okat megtartja, ha 8-9 havi szorgalomidőt tart, ha iskoláit – lehetőleg – felszereli. Tanítóképezdét állíthatnak, de legyen gyakorló iskolája, tanítasanak azon tudományok s oly terjedelemben, melyek és minőben az állami tanítóképezdékben, az évenkénti nyilvános vizsgálat eredménye a közoktatásügyi miniszter tudomására adassék, oly tanítóképesítő vizsgálatok tartassanak, mint az állami tanítóképezdében.

Főfelügyelet az államé: közegei az iskolákat meglátogatják, öröködnék a föltételek teljesítésére, az iskolai vagyon biztos elhelyezésére és rendeltetési céljára fordítására, beszerzik a statisztikai adatokat: ha a kormány a felsőbb hatóságot félévenként három ízben megintette, községi iskola felállítását rendelheti el s iskolai adót az illető hitfelekezet tagjai is fizetnek. (Ma állíthatnak óvodát is: az állami felügyelet köre magyar állami szempontból ki van bővítve.)

IV. fejezet: a magánosok és társulatok által felállított népoktatási tanintézetek. 16-22. §. Minden népoktatási intézetet állíthatnak társulatok s képesített vagy közeliismerést nyert magánosok, ha a törvény kívánalmainak a felállítandó iskola megfelel: kell előleges bejelentés: a nyilvános vizsgálatok ideje a tanfelügyelőnek előre jelen-

tendő. Ez intézeteket a kormány segíyezheti, de rövid úton be is zárathatja.

V. fejezet: a községi népokt. tanintézetek 23-79. §. Hol a hitfelekezet megfelelő elemi iskolát nem tart fenn, vagy 30 tankötelest a felekezeti iskolába nem járatnak, a község köteles elemi iskola állítására. Az iskola-épület s a tanterem egészséges, száraz, tágas világos, könnyen szellőztethető legyen; 1 gyermekre 8-11 $\square$ láb tér számítandó: a fiú és. leánytanulók legyenek elkülönözve; szegény gyermeknek a község ingyen adjon könyvet; az iskola legyen felszerelve minden szükségessel: a tanítót a község díjazza; 1. tanító 80-nál több gyermeket nem taníthat a felsőség engedélye nélkül: a község polgáira 5% iskolai adót vethet ki az állami egyenes adó után; iskolai alapvagyon alkotandó s tagosításkor a közös terület legalább $\frac{1}{100}$ részével gyarapítandó; a községet az állam segíyezheti. Szegény, egymástól fél mértföldnyi távolságra levő községek egy közös elemi iskolát tarthatnak; a tanyákon a község iskolát létesít vagy ambuláns tanítót alkalmaz. Az elemi iskola 6 évfolyamú mindennapi és 2 évfolyamú ismétlő iskolai tanítást foglal magában; szegény gyermekek tandíj-mentesek: heti tanórák száma 20-25, az ismétlő iskolában télen 5, nyáron 2:10 évesnél idősebb gyermek földművelő községekben az iskolaszék engedélyével a szünidőn kívül még 2 hónapig csak vasárnapi iskolába köteles járni; a szorgalomidő legalább 8-9 hónap. (A tantárgyakat nem ismételjük itt.) Tantervet a közoktatási miniszter ad. Vallásoktatás az illető hitfelekezet dolga és kötelessége. Minden növendék anyanyelvén nyerjen oktatást. 5000 lakost számláló község tartozik felsőbb vagy polgári iskolát állítani; egymástól fél mértföldre levő községek közösen is tarthatnak felsőbb

népiskolát, hol fiúk számára 3. leányok számára 2 év a tanfolyam: elemi iskola 6 osztályát végzett gyermek vehető fel: fiúk s leányok okvetetlenül elkülönítve tanítandók: kell legalább 2 r. és 1 segédtanító; 1-1 osztály heti tanórája 18-24, egy tanítóé 30-nál több nem lehet. (A tantárgyakat itt sem soroljuk el.) A polgári iskola fiúk számára H. leányok számára 4 évfolyamú: 1 tanító 50 növendéket taníthat; kell legalább 3 rendes és 1 segédtanító; heti tanóra száma 24-26. (A tantárgyakat itt sem idézzük.) Ma a község tartozik iparos- és kereskedő tanulók iskoláját is állítani; új tantárgyak vétettek fel; a felső nép- és polgári iskolák ipar-, gazdasági- és kereskedelmi tanfolyamokkal bővítettek: a magyar nyelv minden iskolában kötelezett tantárgy.)

VI. fejezet: az állam által állított népoktatási tanintézetek. Az állam tart iskolát, ha szükségesnek látja s azt e törvény szerint szervezi.

VII. fejezet: a tanítóképezdek. Az állam 20 tanítóképezdét állít gyakorló-iskolával és legalább 2 holdnyi kerttel; a tanári kar 1 igazgató-tanárból, 2 rendes-, 1 segédtanárból s 1 gyakorló-iskolái tanítóból áll; a rendes tanárok fizetése 1000 frt és 100 írt szállásbér, az IÜ;Z-gatóé ezen kívül 200 frt tiszteletdíj, a segédtanaré teljes ellátás és 450 frt, a gyakorló tanítóé lakás és 700 frt. A tanfolyam 3 év; 15 éves, ép testű növendék vétetik fel, ha középiskolai 4 osztályt végzett vagy felvételi vizsgálatot áll ki; van köztartás, hova ingyen első sorban a tanítók jó, szorgalmas gyermekei vétetnek fel; e kedvezményt s az ösztöndíjat az igazgató-tanács osztja ki a tanári kar javaslatára; alakítandó könyvtár; a tanulók ügyeiben a tanári szék intézkedik, második fokon a tanfelügyelő elnöktele alatt álló igazgató-tanács, melynek tagja

az igazgató-tanár s a közoktatásügyi miniszter által kinevezett 5 egyén ri a mely az intézet ügyeit vezeti, a tanári karra felügyel; legfelsőbb forum a közoktatásügyi miniszter. Nyilvános évrő vizsgálatok tartatnak; a tanfolyamot végzett ifjú 1-2 évi gyakorlat után tehet képesítő vizsgálatot; felső nép- és polgári iskolai tanítói képesítést külön vizsgálat után lehet szerezni; a vizsgálatokon kétszer visszavetett többé vizsgálatra nem bocsátható; magántanítóképezdekben tanuló ifjak csak nyilvános tanítóképezdekben tehetnek vizsgálatot. A tanítónőképezdét az állam bentlakással és köztartással szervezi; oda 14 éves leányok vehetők fel. kik felső népiskolát végeztek vagy felvételi vizsgálatot tesznek; egyebekben hasonló az intézkedés a tanítóképezdekre vonatkozóval. (Tantárgyak elősorolását mellőzzük. Ma törvényünk ezen fejezete már jobbára csak történelmi becsesél bír; miniszteri rendeletek folytán tanítóképzésünk egészen máskép van szervezve, mint e törvényben.)

VIII. fejezet: a népiskolai hatóságok. A községi népoktatási intézetek a község által választott, legalább 9 tagú iskolaszék hatósága alatt áll; ez iskolaszék tagjai a helybeli lelkészek és a tanító vagy a tanító-testület képviselője; választja a tanítót. 1-1 tagja által meglátogatattja az iskolát, felügyel a gyermekek rendes iskolába járására, a mulasztók büntetésére, a tanításra, az iskolai törvények végrehajtására, az iskolai vagyonra, az iskolai épületre, fölszerelésre; tanító és szüle közt felmerülő panaszokban, fegyelmi kérdésben első fokú bíró.

Az ország vármegyék szerint tankerületre osztatik, Budapest maga egy tankerület, élén a tanfelügyelővel s az ennek elnöklete alatt álló iskolatánácssal, melybe minden, a vármegye területén egyház-

községgel bíró vallás-felekezet 1-1, a tankerületi tanítók 4. a vármegyei bizottság 14-34 tagot választ öt évre. A tanfelügyelő minden népoktatási intézetet évenként legalább egyszer meglátogat s ott a törvény végrehajtására felügyel, a nem felekezeti iskolákban a kormány rendeleteit végrehajtja, mindenféle népoktatási intézetről a kormánynak évenként részletes jelentést ad; 1 tankerületben 300-nál több község nem lehet, a tanfelügyelő melle segédek nevezhetők ki. Az iskola-tanács a községi iskolaszék számadásait felülvizsgálja: a községi iskolaszék ítéletei fölött másodfokú, a tanító és iskolaszék közt fenforgó ügyekben első fokú hatóság; az iskolaszék eljárását ellenőrzi; tanácskozik s jelentést tesz a megye útján a miniszterhez a tankerület tanügyi viszonyait illetőleg. (E fejezet intézkedései szintén gyökeresen megváltoztak részint újabb törvények, részint miniszteri rendeletek következtében; ma már népiskolai hatóságokról az 1876. évi XXVIII. t.-cz. rendelkezik.)

IX. fejezet: a tanítókról. 133-148. §. Tanító ezen túl csak okleveles egyén lehet; tanítói vizsgálatot egyes szaktudományokból is lehet tenni (ma már nem). Tanítókat az iskola-tanács küldöttének elnöklete alatt választ a községi iskolaszék. A tanítók élethossziglan választatnak és hivatalukból súlyos hanyagság, erkölcsi kihágás, polgári bűntény miatt mozdíthatók el a tankerületi iskolatanács ítéletéből, melyet a közoktatásügyi miniszter erősít meg. Megürült tanítói állomások fél év alatt betöltendők, mi alatt segédtanító alkalmazandó: a tanító halála után fél évig az özvegye és árvái az egész fizetést és lakást élvezik; a tanító más hivatalt nem viselhet, felekezeti tanítók lehetnek kántorok is, illetve «isteni tiszteleten és temetéseken segédkezhetnek». A tanító fizetését az iskolaszék

szabja meg, de nem lehet kevesebb, mint: elemi népiskolai rendes tanítóé 300, elemi népiskolai segédtanítóé 200, felső népiskolai rendes tanítóé 550, felső népiskolai segédtanítóé 250, polgáriskolai rendes tanítóé nagyobb városokban 800, kisebb helyeken 700, polgári iskolai segédtanítóé 400-350 írt o. é. és tisztességes lakás. kert. Az eddigi fizetés nem kevesbíthető: a terményeket az illető községek előljáráói szedik be és szolgáltatják ki. A rendes tanítók évi fizetésének 2%-át a község évenként visszatartja, e pénzt a közoktatásügyi miniszter kezeli s belőle munkaképtelen tanítók, özvegyeik, árváik segélyeztetnek: tanítók árváinak neveltetésére az állam is ad segélyt. A községi nép- és polgári iskolai tanítók minden tankerületben tanítói testületté alakulnak s a községek segélyezésével tartják gyűléseiket, E törvény végrehajtásával a vallásos közoktatásügyi miniszter bízta meg, ki a közoktatás ügyéről évenként jelentést tesz az országgyűlésnek. (E fejezet intézkedései szintén változtak, de – aránylag – keveset).

Statisztika.

	1869-ben	1881-ben	1887-ben
Tanköteles volt:			
6—12 éves	1.615.181 = 11·91%	1.509.477 = 11%	1.735.138 = 12·62%
13—15 éves	669.560 = 4·94%	610.199 = 4·44%	642.420 = 4·67%
összesen	2.284.741 = 16·85%	2.119.676 = 15·44%	2.377.558 = 17·29%
fiu	1.133.232	1.041.212	1.216.726
leány	1.151.509	1.078.464	1.160.832
Iskolába járt a tank. közül:			
6—12 éves	68·53%	85·44%	86·52%
13—15 éves	6·75%	60·72%	66·58%
fiu	636.793	881.030	1.029.513 = 84·63%
leány	515.322	775.307	899.859 = 77·52%
összesen	50·42%	78·14%	81·15%
Iskolába járt:			
a v. kath. tanköteleseknek	48·03%	89·1%	87·04%
az ág. ev. >	63·6%	87%	89·78%
az ev. ref. >	45·09%	80·06%	81·45%
az izr. >	37%	85·61%	79·8%
az unit. >	41·06%	80·50%	80·23%
a gör. kel. >	28·7%	55·71%	68·4%
a gör. kath. >	37·4%	52·5%	62·0%
a magyar anyany. tank.	53%	84·49%	84·29%
a német > >	70·1%	85·89%	90·74%
a tót > >	51·4%	82·98%	84·9%
az oláh > >	31·1%	54·47%	62·2%

	1869-ben	1881-ben	1887-ben
A tényleg iskolázók közül nem fejezte be a tanévet	46·20%	17·92%	15·09%
Évközi iskolai mulasztás félnapokban	—	18.101.079	20.982.532
A törvény szigota alkalmazhatóit	—	—	684.841
Az iskolázók közül a szükséges tankönyvvel el volt látva	—	1.473.114 = 88·94%	1.704.193 = 90·59%
A mindennapi iskolából ki-lépettek közül irni-olvasni tudott	71·22%	94·11%	96·53%
csak olvasni tudott	—	5·89%	3·47%
Népiskola volt	13.798	15.922	16.538
állami	—	318	783
községi	479	1.686	1.883
felekezeti	13.319	13.745	13.673
társulati s magán	—	173	202
elemi	13.798	15.734	16.301
felső nép	—	78	74
polgári	—	110	150
felső leányiskola	—	4	13
fiúiskola	677	897	1.148
leány	499	1.041	1.310
vegyes	12.622	13.948	14.080

1869-ben volt 38 férfi-, 7 nő-, 1 vegyes tanítóképezde. 1.386 férfi-, 170 nőtanulóval.

1886-ban 54 férfi-, 16 nőtanítóképezde volt; 67 elemi iskolai, 3 polgári iskolai; 14 felekezeti tanítóképezde más intézethez van csatolva; 26 felekezeti tanítóképezde 3. a többi 4 osztályú; a 46 felekezeti tanítóképezde közül csak 9-nek van saját gyak. iskolája: van 310 rendes, 70 segéd, 170 óraadó tanár s 2.670 fi- és 1.115 növendék.

1879-ben az iskolák közt volt magyar tannyelvű 7.197, magyarral vegyes 1,969, nem magyar 6.549.

1887-ben magyar tannyelvű 8.500, magyarral vegyes 2,893, nem magyar 5,145 s ezek közül 2538-ban a magyar nyelvi oktatás nem volt kielégítő.

Iskola volt	1869-ben	1886-ban	s ezek közül a magyar nyelvi oktatás hiányzott:
községi	479	1,883	161
állami	—	739	—
r. kath.	5,217	5,335	457
gör. kath.	2,058	2,155	785
gör. kel.	1,604	1,771	788
ev. ref.	2,450	2,334	1
ág. ev.	1,397	1,428	345
unit.	103	44	—
mózes hitű	490	526	1
magán s egyeleti (nem tudható)		202	—
Tanító volt	1869-ben	1881-ben	1887-ben
összesen	17,792	22,024	24,148
rendes tanító	15,968	19,304	21,245
segéd »	1,824	2,720	2,903
okleveles tanító	—	18,002	21,015
nem okleveles tanító	—	4,022	3,133

Tanító volt	1869-ben	1881-ben	1887-ben
férfitanító	17,106	19,985	21,132
nőtanító	686	2,039	3,016
magyar ajkú tanító . . .	—	16,323	20,972
magyarul tudó tanító . .	—	3,630	948
magyarul nem vagy ke- véssé tudó tanító . . .	—	2,071	2,228

(ebből magyarul nem tudó csak 974).

Nyelvi viszonyok 1886-ban:

anyanyelv szerint	az ország lakosai közti arányszám %-ban	a tankötelesek közti %	az iskolába járók közti %	minden 1000 tank. közül iskolába járt
magyar	47·00	48·93	52·54	836·2
román	18·15	15·76	11·91	608·5
német	13·77	13·80	15·85	908·4
tót	13·64	13·99	14·68	844·3
szerb	2·75	2·80	2·66	763·8
ruthén	2·65	2·92	2·41	664·9
horvát	2·04	1·80	1·85	779·4